מגנזי ישראל

בפריס

כולל

אספת מאמרים יקרים ומכתבים שונים אשר יסודתם בקורות בני־ישראל, מעשי ידי הרבנים והחכמים הקדמונים ז"ל. העתקתים בשקידה ועיון רב מספרי כתבי־יד הגנוזים בהביבליותיקה הגדולה של הממשלה בפריס, והכינותים לדפוס בחברות מיוחדות ובהערות מועילות ונחוצות לתועלת דורשי קדמוניות ישראל.

מאתי

ישראל איסר בן־משה גאלדבלום

מכנה יאפ"ז

חברת ראשונה.

ווינא, תרנ"ד.

נדפס בבית־דפוס מ. קנאפפלמאכר.

Selbstverlag des Verfassers.

מנחת תודה

לכבוד אדוני היקר, מטיבי ואיש חסדי, ה״ה הרב החכם הכולל, תפארת החכמים ונזר הרבנים, השתדלן הגדול ורב פעלים לטובת נדחי-ישראל ולפני שרים יתיצב; יקר רוח ונדיב-לב, ומפורסם בכל תפוצות ישראל לשם ולתהלה, כש״ת

מוהר״ר צדוק הכהן הי״ו.

רב הכולל דמדינת צרפת.

מֻגשה ברגשי כבוד ויקר

מאת

המחבר

„Im fünfzehnten Jahrhundert wuchs die Lust zu den Büchern; aber wo nicht das Mordschwert die Bücher mit Blut bespritzte, jagten die Priester die Besitzer fort, und zerstreuten die hebräischen Werke, die niemand las, in alle Winde."

(„Zunz zur Geschichte und Literatur". P, 231; Berlin, 1845.)

אדוני הרב היקר!

זָכֹר אזכרך, אדוני מחמל נפשי, ואת כל החסדים שעשית עמדי מיום בּאִי מפוזנא פַּרִיזָה, ומכתב־מליצה בידי לכבודך הרם מאת הפרופיסור ד״ר צבי גראֶטץ ז״ל, וכבודך בטובך הגדול משכתני חסד, גם נתת לי מהלכים בבית־אוצר ספרי ממשלת צרפת; וגם אחרי כן, כאשר החילותי למשוך בשבט סופר ולהתהלך את החכמים, ונכבדתי לבקר את בתי־עקד הספרים אשר ברומי, ליידין ואמשטרדם, הגדלת חסדך עמדי לתמכני בכל אשר היה לאל ידך לעשות, למען אוכל שֶׁבֶת שמה במנוחה ולעבוד בשדה־חכמת־ישראל בלי מפריע. ולזאת, עתה כאשר זִכַּנִי ה׳ להוציא לאור את החלק הראשון מ ג נ ז י י ש ר א ל אשר אתי בכתובים, אמרתי כַּבֵּד אכבדך אדוני להקריב את ספרי זה קרבן־תודה על מזבח אהבתנו, חלף מפעליך הטובים וחסדיך הרבים שעשית עמדי ועם חַבְרֵי הנכבדים הסופרים העברים דורשי תושיה בְּפַּרִיס, הפונים אליך יום יום ומיחלים לעזרתך וישועתך; וכבודך הרם, ברחמיך הרבים ולב־מַתָּנָה שחנך הבורא, לא תמנע חסדיך מִיּוֹדְעֶיךָ וצדקתך לישרי־לב; כי רק אתה מליץ יושר על ישראל וסופריו בדור היתום הזה לפני אחינו השרים השועים הנדיבים בעירך, ורק מידך הכל נִתָּנוּ!

קבל נא ממני, אדוני הרב, את מנחתי הקטנה הזאת לרצון ולזכרון־טוב לפניך! ובתקותי כי ספרי זה יביא תועלת רב לחוקרי קדמוניות־ישרון ודורשי ספרותנו העתיקה, ויפיק רצון ממך ומאת חכמי עמנו בארצך ובחו״ל, הנני מברכך: כי יאריך ה׳ ימיך ושנותיך על כסא כהֻנתך בטוב ובנעימים, לְאַשֶּׁרְךָ ולאַשֵּׁר כל עם ישראל.

כה דברי עבדך הצעיר, המשתחוה לפניך מרחוק, המוקיר את ערכך הרם ומכירך טובה לעד, הכו״ח פה ווינא הבירה, אור ליום הששי, ג׳ לחדש אד״ר התרנ״ד לפ״ג. **יאפ״ו**

Gutachten und Empfehlungen.

J'ai cédé très volontiers au désir de Mr. Isidore Goldblum en attestant, que ce jeune savant, par ses nombreuses recherches dans les Bibliothèques publiques de Paris et de Rome, par ses diverses communications à l'Univers israelite et à plusieurs journaux hébreux rend depuis plusieurs années des services importants à la litterature juive. J'ajoute que M. Goldblum m'inspire une estime particulière et mérite les sympathies de tous les gens de coeur. En foi de quoi je lui ai délivré le présent.

PARIS, le 6. Juin 1890.

Vogue, Grand Rabbin,
12, rue de Rivoli
Professeur au séminaire israélite, Rédacteur en chef de „l'Univers-Israélite".

Je suis heureux de pouvoir déclarer, sur la demande qui m'en est faite par M. Isidore Goldblum, que je connais ce jeune savant depuis plusieurs années et que je n'ai pu qu'apprécier hautement ses qualités. Mr. Goldblum a, fait des recherches tant à la Bibliothèque nationale, qu au Vatican. Il a fait pour moi quelques travaux dont jai été parfaitement satisfait. C'est en un mot un homme estimable autant que laborieux et c'est de tout coeur que je lui délivre le présent certificat.

COURBEVOIE sur Seine, le 9 Juin 1890.

Senior Sachs.

Je recommande au gracieux accueil de mes amis en Italie, tant chrétiens qu' israélites, le jeune savant Isidore Goldblum chargé d'une mission littéraire hébraïque. Je serai reconnaissant de l'appui qu'ils lui prêterout dans ses recherches à tous ceux qui ont conservé quelque souvenir de moi.

Toujours le même:

Armand Lewy

PARIS, 26. Août 1888. 82, rue Mouffetart.

Monsieur le grand Rabbin **Dreyfuss**!

Le porteur de présente est Mr. Is. Goldblum, dont j'ai eu le plaisir de vous entretenir, et pour lequel je demande votre bienveillance.

Votre bien dévoué **M. Erlanger**,
127, rue du F-rg. Poissonnière.

Je suis heureux d'accorder à Mr. Isidore Goldblum le témoignage, qu'il me demande et qu'il mérite pour son caractère et son savoir. Il a souvent travaillé pour moi dans les Bibliothèques, et son concours m'à été fort utile.

PARIS, 3. Juin 1890. **Isidore Loeb.**
35, rue Trévise.

Cher Monsieur!

Je vous remercie vivement pour envoi des 3 Nos, et je vous le redirai de vive voix lorsque j'aurai le plaisir de vous voir, ou Rue Richelieu, ou chez moi le dimanche soir vers 6 h., à votre choix. Dans la „כנסת ישראל" vos „גנזי פאריז" sont très intérresants; aussi, je voudrais bien faire acheter ce recueil par la B. N., si vous lui procuriez en même temps l'an I. On refuse d'acquérir le t. II avant I.

J'ai reçu le מליץ, comme je crois l'avoir dejà écrit. Il est dommage qu'il y ait également des fautes d'impression.

Votre dévoué **Moïse Schwab**
PARIS. 14, Cité Trévise.

Monsieur Isidore Goldblum à Leyden (Hollande).

Un mal d'yeux m'empêche d'écrire à M-r le Prof. Dr. A. de Goeye pour vous recommander. Si vous lui montrez cette carte, il vous donnerai la permission de travailler à la Bibliothèque de Leyden, puisque vous êtes un habitué de la Bibliothèque Nat. de Paris et que je vous ai vu travailler à la Bibliothèque du Vatican. Bonne chance!

Votre dévoué **Adolph Neubauer.**
OXFORD, 20./11. 1893.

Mr. Goldblum, a young Hebraist of considerable erudition, who has lateli eked out a struggling existence by coping Hebrew Mss. in the „Bibliothèque Nationale" at Paris, has been sent on a literary mission to Rome at the instigation of M-r Veneziany, M-r Erlanger, M-r Prof. Vogue et Isidore Loeb. It is intended that he shall conduct a new and exhaustive investigation of the Hbr. Mss. at the Vatican and he is also recommended to other influential personages.

LONDON, 19. October, 1888 **„The Jewish World".**

Vorzeiger dieses, Herr Isidor Goldblum, ist ein höchst talentirter hebr. Literator mit vorzüglichen Kenntnissen in hebr. und Talmud ausgestatteter junger Mann. Vom Wissensdrang getrieben, geht er nach Paris um die dortige Schule zu frequentiren, um sich dort in den profanen Wissenschaften auszubilden ... bitte ihn nach Kräften zu unterstützen.

SCHRIMM, 21. August 1885.

Dr. Hermann Tietz.

Verehrte Freundin Madame de U.!

Indem ich mich Ihnen in Erinnerung bringe, erlaube ich mir eine Bitte an Sie zu richten. Von Mad. Ducasa hörte ich mit Freuden, dass Sie jetzt recht wohl sind, darum darf ich es wagen Sie zu bitten, sich des Ueberbringers Isidor Goldblum anzunehmen. Er ist mir als sehr begabt und anständig empfohlen und ist ein Opfer der manometude prussienne. Mein Empfohlener will sich in Paris so weit ausbilden, um auf eigenen Füssen stehen zu können.

BRESLAU. **Prof. Dr. H. Graetz.**

Herr Isidor Goldblum, ein sehr tüchtiger Hebräist, hat sich hier längere Zeit aufgehalten, um sich in profanen Kenntnissen zu vervollkommnen. Er hat sich stets sehr strebsam und musterhaft gezeigt. Mit Bedauern haben wir ihn von hier scheiden gesehen, da er als Ausländer ausgewiesen wurde. Unsere besten Wünsche folgen ihm, der gewiss Tüchtiges erreichen wird. Es fehlt ihm dazu weder der Fleiss noch die Begabung und es erwirbt sich jeder ein Verdienst, der sein Streben geistig oder materiell fördert und unterstützt.

POSEN, 20. Juli 1885. **Dr. Philipp Bloch**, *Rabbiner.*

Geehrter Herr Simon!

Vorzeiger dieses, Herr Goldblum, ist mir vom Rabbiner in Posen warm empfohlen worden. „Ein tüchtiger Talmudist und ein ordentlicher Mensch" mit diesen Worten war er mir gezeichnet. Ich ersuche Sie dringend für den Mann das Aeusserste zu thun. Er reist nach Paris, wo er einflussreiche Bekannte hat.

CÖLN, 25. Juni 1885. **Dr. A. Frank,**

Rabbiner der Synagogen-Gemeinde.

Herr Isidor Goldblum ist mir seit Jahren als wissenschaftlicher hebräischer Schriftsteller wohlbekannt und besitzt ausserdem Empfehlungen von den grössten Männern. Derselbe unternimmt eine wissenschaftliche Reise nach Rom, um im Vaticana wichtige Manuscripte für die jüdische Wissenschaft zu copiren. Ich empfehle denselben bestens.

REGENSBURG, Jänner 1894.

Districtsrabbiner Dr. S. Meyer,

Herausgeber der „Laubhütte".

Recommanda all' Illust. Rev. abbate di Monto Cassino e in suo assistenze al P. Priore, a signore Isidoro Goldblum persona digna di molta stima, pregandolo die favoriste di cortese ospitalità.

Mgr. D. Luigi Tosti,

Vice Archivista della S. Sede.

Palazzo S. Calisto in ROMA.

M-r Is. Goldblum, Paris!

With Dr. M. Gaster's **Compliments!**

LONDON, W. 28, XI, 92/53.

34, Warwick Roud, Maida Hill.

Chief Rabbi,

of the Spanisle and Portuguese Jews' Congregations.

Königliche Bibliothek.

BERLIN.

Der königl. Ober-Bibliothekar beehrt sich hierdurch den richtigen Empfang als Geschenk für die königliche Bibliothek eingegangenen „בקרת ספרים“ von Is. Goldblum, Paris, 1886, 16⁰ mit ganz ergebensten Danke zu bescheinigen.

BERLIN, am 21. Juni 1886.

Der königliche Ober-Bibliothekar:

Wilmaus.

Mein lieber Schwager, Herr Bankier **G.** in Berlin!

In der Hoffnung, dass Du Dich wohl befindest, erlaube ich mir hiermit Ueberbringer dieses, Herrn Isidore Goldblum aus Paris sehr warm anzuempfehlen. Derselbe ist ein berühmter hebräischer Literat und in der grossen gelehrten Welt als ein solcher sehr geehrt und hochgeachtet, und hoffe, dass Herr Goldblum eine recht freundliche Aufnahme bei Dir finden wird.

Mit Hinzufügung meiner herzlichen Grüsse bin ich Dein treuer

Isaac Heiymann,

Ober-Cantor der Israelitischen Gemeinde zu Amsterdam.

AMSTERDAM, 26. December 1893.

M-r Isidore Goldblum!

22, rue des Gobelins, Paris.

Est prié de passer chez M. M. De Rothschild frères 21, rue Laffitte, de 11 heures à midi pour recevoir à la Caisse de l'économat la somme de ....

PARIS, 1 Mai 1893.

de M. M. De **Rothschild.**

מנחת ידידות
ומזכרת אהבה.
לכבוד
ידי"נ ואהובי כנפשי ה"ה
הרב הגאון
החכם והמלומד הגדול בלשונות ומדקדק
יקר רוח ונדיב לב
כש"ת מורינו רבי אביגדור חיון שליט"א.
מאת מוקירו ומכבדו לעד

מנגני ישראל בפריס

המחבר והמדפיס
ישראל יוסף גולדבלום
יבנה יופה.

פה נ"ויטהאון במדינת נאתהאלט בהזמון זונהאלטרהאו.
יום א' ח' תמוז התרנ"ה, 30 יוני 1895 לספירתם.

מקדם לעין.

החכם הסופר הר׳ יאפ״ז, הנודע למד׳ לקוראי עברית, ימסור בעת את ספרו „גנזי ישראל בפאריז״ והומי תחת מכבש הדפוס. בספרו זה, נקבצו באו יחדו כתבי־יד רבים מחכמי ישראל בימי הבינים, אשר מצאם הר׳ יאפז בבתי־עקד הספרים בבירת צרפת וברומי בהיכל הותיקן. הר׳ יאפז בנודע, בחפוש כתבי־יד ובהצלתם משני הכליון באבק בתי־עקד, כבר קנה לו שם ורבים מחוקרי תולדותנו ידעו להוקיר את פעולתו. רבים מחכמי צרפת ואשכנז, יפנו אליו בבקשותיהם לחפש אחרי כתבי־יד שונים והוא בכשרונו במקצוע זה ובאהבתו לקדמוניותינו ועתיקותינו, ימציא להם את מבוקשם, והמה ישתמשו באבנים אלה לבנין תולדות ישראל; כמו כן ידעו גם אחדים מחכמנו ברוסיה להשתמש בעזרת הה׳ יאפ״ז. חמר רב המציא גם להחכם המנוח ה״ו ז״ל גורלנד לספרו „לקורות הגזרות״. גם קוראי „המליץ״ ראו פעמים רבות את כת״י השונים אשר ה׳ יאפ״ז הוציאם מבתי העקד לאור עולם. אין כל ספק, כי רבים מחכמינו ימצאו דבר חפץ בספרו, כי ימצאו בו חמר רב ויקר־הערך לבנין תולדתנו. בין כתבי־היד הנמצאים בספרו זה, ישנם כאלה אשר הנם באמת כאור מאיר לכותב התולדה להאיר את מחשכי העבר.

[„המליץ״ No. 134, שנת השלשים ושתים; „הפסגה״ No. 14 שנת תרנ״ב].

א

מאמר הַדָּרְבָּן[1].

מהות, כמות, איכות, למות, הויה, והפסד, עצם, מקרה, טבע, הומר, צורה, מציאות, העדר, גדר.

מהות. היא מלה שגזרוה חכמי הטבע ממלת „מה“; וכשאומר „מהות“, רוצה בו, מה שהוא אותו הענין, או אותו דבר; ועיקר הויתו וכמו שנגזרה מהות „ממה“, כך נגזרה מהות „ממים“, כי יאמר מים בלשון סתרי-החכמה על מהות חלוקין בעצמן. וכן פי׳ „ויהי מבדיל בין מים למים“, כלומר: בין מהות עולם הגלגלים למהות עולם היסודות. כי מהות עולם הגלגלים, היא מהות זכה וברה קימת בלתי הוֶה מתניעעת

---

1) המאמר היקר הזה, מצאתי כתוב בכ״י פאריס Cod. No. 704 בסופו, (דף פ״ג ע״ב); וכתוב מראשו מאת המעתיק בזה״ל: „העתקתי מספר הדרבן ועל שלא יכלתי להעתיק הכל לקטתי ממנו ראשי דברים והוא פי׳ המלות הזרות שמשתמשין בהן חכמי הטבע בספריהם“ — עכ״ל.

והנה הרמש שני, בהקדמתי לספר „תגמולי הנפש“, [עמוד י״א, ליק 1874], כתב בזה״ל: „מאמר הדרבן [ובקצת כ״י: „הדרבן“], על ספורי הנפלאות, נזכר בספר ת״ה דף כ׳ ע״ב. בכ״י פאריז Cod. 209: וברשימה החדשה No. 704 נמצאו אלה הדברים: „העתקתי מספר הדרבן ועל שלא יכלתי להעתיק הכל העתקתי ממנו“ וכו׳ - [כן העתיק הח׳ דוכעס ז״ל בליטעראטור-בלאטט ש״ז, ע׳ 779]. ונראה מזה, שהכ״י אינו חלק ספר (פראגמנט, כ״כ דוכעס, והמרשים בפאריס), כי אם ראשי-דברים או ליקוטים; ויתכן שאלה הליקוטים נלקטו מספר הדרבן לר׳ הלל *). ומצאנו בדברי ר׳ הלל [ת״ג, דף כ״א ע״ב למטה]: „אמנם הענין כבד מאד להבינו אל מי שאין לו שרש חזק בחכמה הטבעית ואפשר שמאמר הדרבן היה אחד מהקונטרסים האחרונים ששלח לר׳ זרחיה? — גם עלה על דעתי שמאמר „שלמות הנפש“, הנדפס בדף מ״א, הכולל איזה גדרי שמות, עניני פלוסופיא, נעתק מתוך ספר הדרבן; אבל אין עלינו המלאכה לגמור אלא על מי שיש לו מבא אל כתבי-יד פאריש! עכ״ל הרמש״ש שם. וע׳ מה שכתב הח׳ מהרי״ל דוכעס במ״ע „המזרח“ שנה שביעית דף 77. והנה עתה בה״ל המאמר הזה, יראו הקוראים, כי הוא רק פרגמנט, כמו שכתב הח׳ דוכעס נ״ע. יאפ״ן

---

*) כן שערתי בספרי .Jew. Lit עמוד 375; „המזכיר“ ש״ו .III ש״ש.

ומנענעת; אבל מהות עולם היסודות הוא לומר הפך מאותה, כי היא מהות שנתהוותה מחומר עב ועכור, הוה ונפסדת, מתנענעת ואינה מתנענעת, כמו שאני עתיד לבאר, וזה ההבדל הגדול שביניהם. והרקיע הוא רמז אל זה הכח המבדיל, שהוא מתפשט ביניהם להבדילם, ושאין ביניהם שום מקום פנוי אבל מדבקים זה על זה כרדידים, כמו: „וירקעו את פחי הזהב", ותרגומו: „ורדידו", שעשו דקים, ואין זה רקיע כפשוטו. וזה רצה בן זומא באמרו: „צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים אלא כמלא נימא", וקצת חלקו עליו. ואל תחשבו שיש שָׁם שום מים כפשוטן למעלה הלילה.

כַּמּוּת. נגזרה מכמה, והיא מלה מורה על מספר מגופים או מחלקים; כלומר: כמות ענין פלוני, או רב או מעט. ויוָדע כל אותו הדבר בחלק אחד מחלקיו.

איכות. נגזרה מ„איך"; והיא מלה ישתמש בה יותר על מענה השאלה, כמו שיאמר איך הוא ענין פלוני? ויענה איכותו היא כך וכך, או לבן, או שחור, מר, או מתוק. ושתי אלה הם מקרים בדבר שיאמרו עליו, שאם ישאלך איש מהו הכמות של פלוניים? ותענה: הם שלשה או מאה, אין המספר הזה מעצם הספורים, כי מספר מאה אינם האנשים בעצמם; אבל מקרה קרה להם שיספרו במנין פלוני ופלוני, בעבור שנמצאו ק׳, כי כך יאמר ק׳ על מאה אנשים, כמו על מאה אנשים; אם-כן אין מענה הכמות מורה „עצם" אלא „מקרה". וכן האישות מורה על מקרה; כי אם ישאלך איך הוא ענין פלוני? ותענה: הוא „לבן", או „שחור", או „מר", או „מתוק", או כך וכך; כי אלה כולם הם איכיות נשואים בגוף. לא יודיעו עצם הנושא אותן, כי אין הלובן מורה על עצם ראובן ושמעון, כי גם מן הרחלים ומן העופות יש להם כן, והעורבים שחורים.

למות. נגזרה ממלת „למה", ויהיה פי׳ למות כמו שתאמר סבת ענין פלוני, וכאלו תאמר למה היה, ולמותו כמו סבתו.

הויה והפסד. שתי מלות אלה נמצאים בגוף אחד. אבארם על דרך משל: האדם יאכל להם וירד באצטומכא תחלה, ושם יקבל בישול ראשון, ויהיה נטחן ונעשה כמין מיין, ומשם ירד אל המעים, והכבד ימשכנו אליו מן המעים הדק ורידים, ושם יתהפך וישוב להעשות ממנו דם; הנה נתהוה זאת ההמ . . . [1]) שנתהוה ממנו דם, נפסדה ממנו

[1]) כ״ה בכ״י פרים נמחק; ואולי צ״ל: החמר? — המעתיק.

צורת הלחם ויֵשֵם לחם. והנה צורת דם הרי לך ההויה וההפסד בדבר אחד. וכן כשיתהפך עוד הדם לליחה טובה שיזונו בה האברים, יתהוה ממנו ליחה, ויפסד ממנו שֵם דם וצורת דם, וכשתשוב עוד ליחה ותתהפך להדמות לאברים וליעשות כמותם, ולהוסיף בשיעור רב, יתהוה ממנו אבר או חלק מאבר, כמו בשר או שומן, ויפסד ממנה שם ליחה, והאברים יפסדו במות האדם, ויתהוה מהם עוד עפר. ועל זאת הדרך שוקדים והולכים כל מעשה בראשית מדי יום יום ברצון יוצרם ית׳ ויתע׳ שמו הגדול. וגם היסודות הוים מפסידים זה לזה בקצת חלקיהם, כי יסוד האש יפסד בקצת חלקיו, וישוב להיות מים באמצעות האויר והארץ, וכן המים יפסדו בקצת חלקיהם, ויתהוו אש באמצעות הארץ והאויר, כמו שהוא מבואר בחכמת הטבע, לקיים מה שנאמר „עושה שלום במרומיו״. ואין שום הויה נעשית בזה העולם השפל שלא יקדום לה ה ה פ ס ד, כלומר: שהיא תשתנה ממה שהיתה ויפסד ענינה הראשון ויתהוה דבר אחר, וזהו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. ועל הרציפה, פי׳ „רציפה״ הרכבה, מן ההויה וההפסד, אמר שלמה בחכמתו ז׳ הבלים שבקהלת, שנעשה בכל יום מז׳ ימי השבוע, וגם פסוק: „הכל היה מן העפר והכל שָב אל העפר״; ופסוק: „גם את זה לעמת זה עשה האלהים״, הכל כיון למה שאמרתי. ואפילו עולם הגלגלים, אע״פ שאינם הוים ונפסדים, עם כל זה הם משתנים במקומותיהם, כשהם מתנועעים ומקיפים לא ינוחו יום ולילה לא ישבותו, להודיע שאין שום נמצא מן הנבראים יעמוד על עומדו, זולתי השם ב״ה, אלהים חיים אמת, והשפע המפאר השופע מאתו, ולכן נקרא „שר״, כלומר: קיימת בלתי ישתנה בשום אחד ממיני השינויים לעולם ועד. וכן נקרא מגדל עֹז על כך, והשפע השופע מאתו נקרא הר ה׳, והוא עולם העליון. ואין הדרך לעמוד על אלה הדברים מכאן, כי הם עמוקים ונסתרים, ונתבארו בספרי ה כ מ ת ה א ל ה ו ת, ואין זה מקום באורם; אמנם נפלו אלו הדברים כאן במקרה בפי — וישמע חכם ויוסף לקח.

ע צ ם. היא מלה שמשתמשין בה חכמי הטבע על מה שמורה שהענין נמצא, והיא ה ו ה. ועיקר מלת „עצם״, אותה הדבר העומד ומתקיים בעצמו, מבלי שיצטרך לעמוד ולהתקיים בזולתו. והיא מלה כוללת כל הנמצאים שבכל ג׳ העולמים, שהעצם יש ממנו ג׳ מינין, מין אחד מעצם הוא עצם מורכב מחומר וצורה, ונקרא עצם חמרי מתנועע בלתי מניע, והוה נפסד, והוא כל אלה העניינים הנמצאים בעולם הזה, שהוא עולם היסודות, אנשים, בהמות, חיות ועופות ורמשים וצמחים וכלי מתכות

ואבנים, וד' היסודות, כל אלו הגופים יקראו „עצמים". וזהו מין אחד מעצם.

המין השני, הוא יותר נכבד מזה, והיא גם כן עצם מֻרכב מחומר וצורה, בעל חומר וגוף; אמנם אינו הווה ונפסד, והוא זך ספירי, והוא עולם הגלגלים, שבו השמש והירח והכוכבים. כל אלה יקראו עצמים, כמו שנאמר: ,,וכעצם השמים לטהר".

המין השלישי, הוא עצם עליון ומפאר פשוט, שאינו חומרי ולא בעל-גוף כלל, ולא מתנועע, ואינו במקום ולא בזמן, והוא רק שפע ואצילות יקר שנאצלה מאת הבורא ית', וזה השפע נקרא העולם העליון ועולם המלאכים, וגם הם עצמים נמצאים, נאצלים מן האור המפאר ומשמשה המאירה, ע"ד משל; אמנם אינם גופים, ועליהם העצם הנפרד הנורא, שהוא עצם לעצמים, ועיקר העיקרים ממציא כל הנמצאים; ממציא והוא לא נמצא; מאציל משפיע, והוא לא נאצל מזולתו — ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. הסרתו והפסדו בבלתי־מקרה, הוא מה שאינו עצם הדבר, אמנם הוא נשוא עליו, ואפשר שיצייר השכל, אי דמיה שיפסד . . . והמשל הזה, כמו מיני הצבעים והטעמים והריחות, כי אי־אפשר שידומה שיסורו מעל הפרי בשיתבש וישאר הפרי קיים. וכל אלה הם מקרים בגוף, ונקרא איכיות. ואע"פ שיש מאלה המקרים שהם דבקים עם הגוף הנישא, בלתי יסורו ממנו, כשחרות בזפת והלובן בשלג ובחלב ובסיד, ועם כל זה אינם מעצם הגוף שהן בו שאינו נראה, כי בהפסד חלקיהם זה מזה וישחת הבורים, לא ישאר בהם שום אחת מאותם האיכיות; ואפי' אם תמצא קצת מהם שתשאר עליהם איכותם אפילו בהפרדה, עם כל זה היא איתה האיכות מקרה אשר קרה להם בצבע כך וכך, ואין הצבע ולא היה מעצמותה, ולא הטעם, כי אי־אפשר להמצא אחד מהם עומד בעצמו בבלתי שום נישא. וגם כן השינה והעמידה והישיבה וההליכה, החולי והבריאות. כל אלה מקרים נחשבים אחר הגוף. ויש מקרים אחרים שנקראים "מקרה הנפש", כמו: השמחה והיגון והכעס והרצון הרוגז והמית והגאוה והענוה, ודומה לאלה; ואינם בנפש אלא מאותו צד שהיא נמצאת בגוף, כי היא אינה גוף, ובהייתה עומדת בעצמה נבדלת ממנו, אין בה אחד מאלה, אמנם כח השכל מהו בנפש? והוא דבר ארוך ועמוק מאד, לא יתבאר בכאן.

טבע, היא איתי דבר הנמצא לענין מצד עצמו ולא מדבר מזולתו במקרה, ופי' שנגדר בו היא כל מה שראשית תנועתו ופעולתו ומנוחתו

בעצמו. ויתמשל בזה, כמו שיסוד האש מטבעו, הוא שיהיה במרום היסודות ועליון לכולם, ואם ירד למטה לשום סבה, תכריחנו לרדת מטבעו, שישיב למעלה במקומו, וישם ינוח ג"כ מטבעו ויפעל פעולתו מצד עצמו. וזה הטבע יש לו מרוב קלותו, שהוא הגוף הקל והדק שבכל הגופים הטבעיים. ויסוד הארץ מטבעה שתהיה שפלת היסודות ובאמצע כולם, ואם תעלה למעלה בחלק מחלקיה לשום סבת עירוב היסודות שתכריח לעלות, יש לה מטבעה שתשוב למקומה וישם תנוח, וזה הטבע יש לה מרוב כובדה ועובי אומרה שהוא גוף הכבד והעב שבכל הגופים הטבעיים, גם ההויה וההפסד נמצאת בכל הגופים שבזה העולם מטבע עצמם.

ומעתה בכל מקום שנזכר בספרי הפלוסופים "טבע", הוא על זה הענין שכתבתי; כלומר: "טבע" הוא אותו דבר שיש לו ראשית תנועתו ומנוחתו בעצמו, וזה טבעו, אמנם אינו עצם הדבר.

חומר. היא מלה שמשתמשין בה חכמי הטבע בספריהם, להורות על הענין שהדבר נעשה ומתהוה ממנו. ולא רצו במלת "חומר" כמו גזירת חומר ולבנים, או החומר, אלא הדבר שנעשה ממנו דבר אחד היא החומר למה שנעשה ממנו: כמו שתאמר "חמר האדם", היא האברים שחֻבר בהם, וחומר האברים הדם והליחה הטובה, וחומר הדם הם המאכלים שיאכל האדם ומה שישתה, וחומר המאכלים הם היסודות כשיתערבו זה בזה במזג, וזה חומר העניינים הטבעיים. וחומר העניינים המלאכותיים, הוא כמו שתאמר חומר הטבע, היא הענין שנעשית ממנו, וחומר הטבעת, הוא הכסף או הזהב שנעשה ממנו.

צורה. היא מלה מושאלת אצל חכמי הטבע, שאלוה להורות בה על מה שהיא שלמות לדבר: ובאמרם צורת הדבר, כאלו יאמרו שלמות הדבר, כלומר: שבו יהיה שלם לגמרי על מה שאפשר לו במציאות. ואל תבין מלת צורה בספרים הללו מגזרת "צורות לבנות", או שאר צורה הנאמרת בתלמוד, אלא שלמות ותכלית הגדר, מגזרת "וייצר" פי': שעשאו שלם. וצורת האדם היא שכלו, שהוא שלמותו; שבו יקרא אדם, ויהיה אדם בעל שכל נבדל מן הבהמות. ולא תקרא צורת האדם בלשון החכמים: ארכו ועוביו ומראהו, כי יקרא תבנית ותאר, "וראה ועשה בתבניתם", "אחד בתאר בני המלך". וצורת העין אינה עגולה ושעורה; אבל צורתה היא כח הראות שבה, פירוש שלמותה, שבה תקרא "עין": כי העין הסומא, לא תקרא עין באמת. גם צורת התיבה וצורת המפתח אינם שיעוריהם תבנית

דפוסם ; אמנם כשיהיו עשויים על תכלית שלימותם, למה שהיתה הכונה בהם לשמור העניינים, והמפתח לסגור ולפתוח׳ אז יהיו להם צורותיהם כלל התיבה . . . [1] מלת "צורה" שהיא מה שיעשה הדבר׳ שיהיה מה שהוא, ולא דבר אחר, ובה יעמוד מתקיים, והיא פשוטה בלתי־מקבלת שום חלוק׳ ובלתי מתעברת: כלומר : שהיא לא תעבור להיות ענין אחר בעצמה, כמו שיעשה החומר שהוא הויה ונפסד בעצמו, והיא משלמת הדבר המורכב, כלומר : העצם המורכב מחומר וצורה. וקצת חכמים גדרוה שהיא הדבר המובא אל ההרכבה והיא ביישות פשוט, בלתי מתחלק, בלתי מתעבר. ופי׳ "גדר" זה כמו שאמרתי למעלה.

ויש שני מיני הצורות גשמיות, כלומר גופניות צורה מזגית וצורה מינית, ושתיהן מורות שלמות. ודע׳ כי כל דבר מהנמצאים מגלגל הט׳ עד גרגיר של חרדל, או יתוש, מורכב מחומר וצורה אינם נבדלים זה מזה, כלומר הצורה מן החומר, כל עת שיהיה אותו הנמצא קיים׳ כמו שתאמר על האדם מורכב מחומר וצורה, חמרו, הוא אותו שפירשתי במלת חמר, צורתו היא נפשו המשכלת׳ שבה הוא האדם ; העין מורכבת מחומר וצורה, חומרה הן האברים שנעשית מהן, כמו הליחות, הספיריות, והכפוריות, והקיטבות הסיבבות, והגידים : וצורתה, היא כח הראותה, שבו תהיה העין הסיבה מורכבת מחומר וצורה, חומר הוא העין שנעשית ממנו, וצורתה הוא תכלית שלמותה, שתהיה עשויה בענין הראוי, למה שבונה אליו, והחמרים השפלים מטבע׳ הוא שיפשטו מצורה זו וילבשו צורה אחרת ואחרת, עד לאין סוף וסבה, וזהו ההויה וההפסד שיש בטבעם. ולכן נמשל החומר לאשה זונה בספר משלי, שתהליך לעצם כמה אנשים. והצורה נמשלה לאשה משכלת׳ וגם זה ר״ל : "ומה׳ אשה משכלת", רומז אל הנפש החכמה. (ואע״פ שיש לו בדברי פי׳ אחר לדרשת ההמון, ושניהם בנעימים, כי דברי תורה הן כאש וכפטיש יפוצץ סלע).

מציאות. היא מלה מורה על היות הדבר נמצא ושהוא הווה בעולם, ועניינו כמו יישות׳ כלומר שהוא יש ; או כמו הוויה והכל ענין אחד. וכל שלשת העולמים בכללם׳ נקראים מציאות, מהיותם נמצאים, כלומר : שהם הם, והם בהם׳ וה׳ בהם. ונגזרה ממלת "ימצא להם" פי׳ יספיק להם, ג״כ מציאות כפק והיות, כי הבורא ית׳

[1]) נקרע פה בכ״י ונדבקה חתיכת נְיָר על המקום הקרוע.

המעתיק.

שמו נקרא אל שדי, שאמר לעולם די, כלומר: שהמציאו על שלמות מספקת, ואין צריך שיבא אחריו מי שישלימנו עוד.

ה ע ד ר, היא מלה נגזרה מאיש לא נ ע ד ר, ומן "ותהי האמת נ ע ד ר ת"; ענינה כמו א פ י ס ה, ומשתמשין בה חכמי הטבע להורות על שהדבר הוא א י נ נ ו נ מ צ א, מובן על שני פנים, או שהוא אפס מעיקרו, כלומר שלא היתה לו מעולם שום ה ו י ה, ולא לבוש צורת המציאות, כמו הדברים אשר עדיין לא היו. ויהי הנגזר ממלת א פ ס י ארץ, פי' שהם קצוי העולם, שאין שום דבר נמצא להלן מהם, וכמו: "אני ואפסי עוד", או שהוא אפס אחרי שנמצא, כמו: "אפס כסף". ומעלת "העדר" היא כמו א פ ס, ומורה על שני הפנים שאמרנו, וכוונתנו על הוראת אחד מהם.

ג ד ר. היא מלה מושאלת שאלות מחכמי הטבע וההגיון, להורות על המאמר שיודיע מהן הדבר מצד עצמו, במה שאינו משתתף עם זולתו, לא מצד מקריו, כי היא ההודעה העצמית האמתית. והמשל בזה: שאם ישאלך איש מהו ה א ד ם? ותעננו: הוא גוף חי מתנועע, לא הודעת בזה שהוא "אדם", בשגם הבהמה הולכת והעוף מהלך בשתים . . . אוכל ומת, גם שאר בעלי חיים אוכלים ומתים, לכן בכל אלה לא תודיע אמתתו והייתו, בעבור שכל אלה לו מקרים ישתתף כחם עם זולתו; אמנם אם תאמר שהאדם הוא חי, בעל נפש משכלת וימות, הוא בזה הגדר שגדרת, אותו הודעת אמתת מהותו, שבה יִבָּדֵל מכל שאר הנמצאים. וזה יקרא "גדר", כלומר שגודר אותו ו מ ב ד י ל ו מן השאר. ומאמר ה ג ד ר מורכב מסוג ומהבדל, כמו שהתבאר בחכמת ההגיון — ע"כ ההקדמה האחת.

הקדמה השנית, היא זאת: שאומר כל זאת הבריאה שברא הבורא ית' — או אם תרצו תקראוה "מ צ י א ו ת" או "ה ו י ה" — היא נחלקת לג' הלקים, והם ג' העולמות, ואין עוד אלא "עולם העליון", "ועולם האמצעי", "ועולם השפל", והם היש עולמות שאמרנו. בשכבר אמרנו למעלה, כי כל זה המציאות בכללו נקרא "מציאות", ועניינו כמו "י י ש ו ת", כלומר: שהוא יש; אבל מה שדרשו רבותינו "היש" בגימטריא מ"ט, כוונו להרבות במספר, כדי ל ה מ ש י ך ל ב ה ה מ ו ן ל ק ר ב ם א ל ה ת ו ר ה ו ה מ צ ו ו ת, כי ג' מ"ט אינם רק פרפראות לחכמה. וגם אינו נמנע האחר, הוא העולם הזה שאָנו בו, שהוא ע ו ל ם ה י ס ו ד ו ת, נקרא ע ו ל ם ה ש פ ל ההוה ונפסד, על דרך שאמרתי למעלה. וחלים

עליה כל השמונה ועשרים עתית שאמר שלמה המלך ע"ה בספר "קהלת".

השני, הוא איתו שלמעלה מזה, שהוא עולם הגלגלים והשמש והירח והכוכבים והמזלות, ונקרא עולם האמצעי, ואינו הווה ונפסד; אבל הוא ג"כ מורכב מחומר וצורה, אמנם צורתו דבוקה ועומדת בחמרו תמיד, לא יפשוט וילביש אחרת, כמו שיעשו שאר החמרים השפלים, על הדרך שאמרתי למעלה. וזה האמצעי, פעם יקראוהו הנביאים "כסא", כלומר כסא סתם, אבל "כסא רם ונשא", הוא כסא יותר מפואר ונעלה ממנו; ופעם יקראוהו "שוליו", כמו: "שוליו מלאים את ההיכל", והוא סוד! ונתבאר בחכמת האלהות.

השלישי, אותו שהוא למעלה מהאמצעי, שהוא עולם המלאכים, ויש שקורין לו: עולם השכלים הנפרדים, ויש שקורין לו עולם הצורות הנבדלות, והכל שב לענין אחד. אמנם לכ"ע הוא "עולם העליון", שאין בו גופים, לא חמרים; ועל כן נקרא שכלים נפרדים, או צורות נבדלות, שהם שכל לבד נפרד מבלי גוף וצורה, נבדלת מכל חומר, והם רק יו"ד מעלות ומדרגות של שפע ושכל אצילות מאור העליון המפואר, והם צורות, כלומר: שלמות לשני העולמים שלמטה מהם, על הדרך שהתבאר בחכמת האלהות. וזה העולם העליון המועיל, לקיים מה שנאמר: "עוטה אור כשלמה", וכן הרישו רבותינו. ולזה כיוונו באמרם: "בשני נבראו המלאכים", והוא סוד, ומי שהוא חכם מבין מדעתו. ומה שאמרו רבותינו: "שהב"ה בורא מלאכים חדשים" וכו', יש לאותו הדרש ולדומיהן פירוש ארוך על דרך החכמה, ולא פליגי, אבל אין זה עת לכותבו.

ואלה שלשת העולמים נקשרים ודבוקים זה בזה, והשגחת הש"ית ושפע הנהגתו ואצילות הודו, שופעת ומתפשטת על האמצעי, ונותנת בו כל הכחות הנמצאות בעולם הגלגלים, ומן האמצעי מתפשטת על זה השפל בכלליו ופרטיו. וזהו מה שאמרו: "זן מקרני ראמים ועד ביצי כינים", וזה רמז דוד באמרו: "ה' בהשמים חסדך", ועוד אמר: "ממכון שבתו השגיח וגו' היוצר יחד לבם". ועל התפשט שפע הבורא מעולם לעולם זה השפל: אמר הבקוק הנביא עליו השלום: "כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ", ההוד הם . . . [1] המכסים השמים, כלומר שהם למעלה מהשמים, וענין זה הקשר מג' העולמים . . . [2] ההשגחה איך היא,

[1] נמחק פה בכ"י פריס. — המעתיק.

[2] נמחק בכ"י.

ומה הוא, ואיך יעשה, הלא הוא בסבת החכמות ישהיא חכמה האלהות, ושם התבאר· והוא דבר נכבד נעלם מאד· ראוי למוסרו ל צ נ ו ע י ם, ויהיו בודאי הקשר של תפלין שהראה לו הב"ה למשה בסיני · וגם רצועות שחורות הלכה למשה מסיני· כלומר : שאותם הכהות נעלמות מאד בלתי נגלות, כדבר השחור שאינו מורגש לחוש הראות במהרה כדבר הלבן, ולכן תקנו שחורות, רמז אל ה ה ע ל ם · וזה רמז שלמה באמרו : "קווצותיו תלתלים שחורות כעורב", מלת "קוצות", רומזת אל הכחות, כמו הרצועות, כי משה רבינו בקש מהשם ית' באמרו : "הראיני נא את כ ב ו ד ך", שיעמידו על א מ ת ת ה מ צ א ו, כלומר שיעמידנו ויראנו את ע צ מ ו הנורא והמפואר, והוא ית' ענהו : "לא תוכל לראות את פני", כי ר א י י ת ה פ נ י ם היא הנותנת ה כ ר ה א מ ת ת ל ר ו א ה ע ל ה נ ר א ה · ואמר לו, שאי אפשר לצורה דבוקה בחומר, כלומר לנפש המשכלת מחוברת עם גוף, להשיג ענין מפואר ונעלה בזה; "כי לא יראני האדם וחי", מלת "אדם" רומזת אל ה ח ו מ ר, וחי רומז אל "ה צ ו ר ה"· אמנם הנני להשיג מהשפעתו ומאצילות אורו והתפשטות כחותיו, ואמר : "וראית את א ח ו ר י", רמז אל הכחות המסובבות מאתו ית', ושהוא סבה להם, א"כ הם א ח ר ו נ י ם לו; כי כל מה שהוא סבה למציאות דבר אחד, אותו המסיבב א ח ר ו ן, ואחרון למסבבו, כלומר : למי שהמציאו, [ולכן תרגם אונקלוס : „מה דבתראי", ו פ נ י תרגמו : „ודקדמי"]. ואע"פ שלא פירש במענה, שמנע ממנו מה שבקש מאתו, כי משה בקש ראית הכבוד, והוא ית' מנע ממנו ראיית־הפנים, הלא אמרתי למעלה, כי ראיית־הפנים, מענה על ראיית הכבוד; ומשה עצמו רצה כן, באמרו „את כ ב ו ד ך", אבל אמר כבוד לתפארת העצם, ודקדמי יהיה פירושו ידיעת פניו· ולא נפרשהו על ה מ ל א כ י ם, כמו שחשבו קצת המפרשים, שא"כ לא יהיה מענה השם מעין שאלת מ ש ה · ועוד שהמלאכים נגלו ונראו אפילו לגדעון· ואמתת התפשט האצילות והאור מאתו, שהראה למשה, הוא העלתו שנתעטף בו כשליח צבור, לקיים מה שאמר : „עוטה אור כשלמה".

והי"ג מדות שלמדהו, כולם מורים על ה ה ש ג ח ה, שהוא ית' משגיח ברחמיו על כל הנמצאים; והשי"ן בעלת שלש קצוות עליונות שהיא בתפלין, והיא הלכה למשה מסיני; ונרמזה בראשי אותיות של פסוק : „כי שם ה' אקרא", מורה על ענין שלש העולמות· וזה שדרשו רבותינו : „שהב"ה מניח תפלין", ודכתיב ושין כפולה, מורה על האדם, שהוא עולם

קטן · וכפל השין מיה ג״ב · י״ג אותיות שבאחד ג׳ קציות, הד׳ שאמר אחד הכל שב ומורה על מה שאמרתי·

ויש על זה פי׳ מבואר ארוך להודיע הוראת כל אלה הכוונות · והוא פלא!

נשלם חלק המלות מן הרבן ת״ל·

מאמר ב

ריב התלמוד והפלוסופיא[1]·

שמעו נא ריבים, החקים ביוסדי השכל מוצקים, מבהירים כבהרות השחקים, התלמוד ופלוסופיא עמדו ברחוב קריה, לדין דין ביניהם, ולהצדיק שופטיהם, נועדו אז יחדו שניהם, ויחדו עם רעיהם, ויעתיקים מכל תלמידיהם, ויבקשו דינים, משכילים ונבונים, לגלות מצפונם, כל יחב מדינם· וילכו אל חכמי הדור, היושבים תוך פרדס אומים, בשכל מבחינים בין הדוים, עם עניינים סתומים, נמסרו מן חכמים, קדמוני המחקר, היודעים העיקר, הזונים ומלבים שם נאספו, לשמיע ריביהם נכספו, מתיקות דבריהם שאפו, ויפיעם מאירו כאור שבעת הנרות, נרות חן ושכל, ולהתנכל נכל, תוכחותם נחמדת כפנינים, יעלסו שומעיהם ברננים, גם המה כחצים שנונים, יפלחו הכליות, לשכל חן אהיות, רקמי זהב מלבישם, חיצנם עם פירושם·

ויען התלמוד הנעלה, הכמתי מכתם תפולה, בעבור כל חסד היא גולה, לדעת הכמתי ולהקשיב דברתי, כי מלי נקיים, דברי אלהים חיים; אנכי מבצר האמונה, תלמידי לובשי השריונות, משכל עם סודות עליונות, המצות מדקדקים, כי כולם צדיקים, תוך ים השכל שטים, ומעיל בינה עוטים; ופלוסופיא כֻּלָּה שקר, כי נבנית על מינות יֻקָּר, כל אנוש מלבו היא עיקר, התי הראשונה, אם יעמיק בתבונה, הורסת הבנין, לית דין ולית דַּיָּן, וליודעי יכַבְּדוּ, ובדורשם יתעודדו,

---

[1]) המאמר היקר הזה, אשר לא נקרא עליו שם המחבר, העתקתיו מספר כ״י פארים No. 1005, לכבוד ידי״נ הרה״ח הגדול שזח״ה נ״י; והיא הראשונה לפרסמו בדפוס במ״ע השנתי כנסת ישראל [שנה שניה התרמ״ח]. והזכרתיו במאמרי: "בינה בספרים כת״י", הנדפס במ״ע המליץ [תרמ״ו No. 146—48—53] וגם להלן בספרי זה. ולדעת הר״ר שזח״ה נ״י: המחבר היה קדמון, ואולי בימי הרשב״א ז״ל. ועכ״פ בספרד לפני הגירוש. ע׳ בספרי מכתבים ליא״פ ״ו״, מכתב ל״ה.

ולידעיה אויבים, צדיקים הטובים, כי א ר י ס ט ו עם כל סיעתו, גזר אֹמר עם רֹע חכמתו, על כי האל יכלה ה ש ג ח ת ו, עד גלגלי הלבנה, עם זה יבא טינא, תוך לב כל תלמידיו, כזה הן כל בַּדָּיו.

ו פ ל ו ס ו פ י א נתנה עליון, קולה תתהלל בהגיון, בטבע ובאלהות העליון, אשר הם שריה, מימי נעוריה, ותכון את לבה, מה ישיב את אויבה; ת ל מ ו ד! איך תתהלל בפתיות, לומדך לא יחסר לו ע נ י ו ת, וכל הלדו יתהלך בשפיות. הכמתי היא נערבת, בשכל חושבת, לא ב ש ב י ר ת ק ד ר י ם, תועלת היצורים; כל ר ב נ י ך לא יצליחו, את כל איש כל יומם יטריחו, לא ימנע מלתת יכריחו, עם נדוי גם שמתא, ורציעה ומלקותא, לומדיהם ההולכים אחרי המלכים; הכמתי היא י ח ו ד ה ב ו ר א, ומציאותו את העולם אורה, טוב רוח קדשו איך יערה: על נפש השכלים ותבונת הגלגלים, וידיעת הסודות, בלשונות המודות, אלה ידעת, איך לא הסת, ולגלות ערותך הפצת, ידעתי כי מוסר הסרת, מן המלך שלמה, כי מוסר נעמו, על כל מוסר ירום, כוסה קלון ערום.

כשמוע ת ל מ ו ד זה, הרים ראש, ולנגדה התנשא על כברוש, לומדך נקרא מין או א פ י ק ו ר ס, יען בזותו תורת אֵל, חק ומצות האל, כל לומדי יראחטא, גם עלי ישחק, לא אלך בגדולות ממני, אאמין בתמימות האל קוני, לא אחשוב שכל את דמיוני: הושביך ב ע ל י ו נ י ם, אינו כי אם ד מ י ו נ י ם, כל יום תוסיפי מר, המצות לא תשמר, שאלי נא פלוסופיא לכל, ההימן או הידע או כלכל, אם המה ידעו חכמת הכל, והתורה המדו, כי מתוכה עמדו, על סתרי ההכמות, הנשואות הרמות.

ענתה פ ל ו ס ו פ י א עמתו, הלא אֵל כתב תוך תורתו, יצר לב האדם רע מנעורתו, כי אם אנוש בלא בין, הכמתו לא הבין, מאשר לא השבתי, אני את נפשי הצלתי; א ר י ס ט ו רבני אותי הורה, הרגו לאיש אשר אין לו תורה, אם זקן ממרא, פיהו המרה, האל ממנו ידרש, חיש ישקנו מֵי רוש, כל עובר פי הכם, ידביק הכה אל חיכם, לך ושאל מה אני לרמון, הבינה אליו מני ארמון, מ ש ה א י ש ה א ל ה י ם ב ן מ י מ ו ן, המעמיק בהכמות, המשיב מלהמות, מכל הפתיים, תלמודיים עניים, הגד לי אם ימצא שמה, תוך ב ת ר א ו מ צ י ע א עם ק מ א, השגת ה ב ו ר א הרמה, או עם מסכת מ ע י ל ה, ישיגו העולה, כי מצות עלינו, לדעת בוראנו.

התלמוד ענה בחכמתו, הפיקור ממך היא תולדתו, כל גבר אשר שָׂם בך מגמתו, תורידי לתולע, אמונים עלי תולע, ואשר ריחך יריחו, כדג המה יסריחו; תקון העולם הם חבורי, לא נמצאת בך חכמת חברי כלל, גם דג קיבא אברי, כי אם רוב שכלם באו, בפרדס גם ראו, אבני שיש טהור, עם השפעת הזהור.

ענתה פלוסופיא הומיות, תלמוד אל נא תאמר כזביות, כי אמרותי הן האלהיות, ללב הנה נקשרות, כי כסדר נסדרות, ואשר אליך יגש, לא יצא מן המורגש; משכילים אמרו כי האמונה, על הדך צירי מתוכנה, אין ליחד כי אם בתבונה, לומדיך הם יאמינו, בפה לא יבינו, לבם מבחן נישלם, כי מנהם יתעלם. כי כל הגדותיך גוזמות, את היקפיהם המה מטעמות, בשבת ובברכות נרשמות, דורשיך כל שבתן, ידרשון כפשטן; אמנם לימדי יהיקם, לשכל יעתיקם, ואם הלל ועקיבא ידעו, למציאות אלטרם הם לָעו, עלי ובטניהם שבעו, לא בגמר תעניות, כי אם חכמת שכליות, משנתם לא תכחיד, "לא במרכבה יחיד".

ענה תלמוד כגבור ורוזן, כל מלי הם קרובים לאוזן, מעמיק בי מצא חסון לא רוזן, אף כי הידותי גוזמות, תוכה הם מטעמות, כי דרכי האצילים, להרכם במשלים, חכמי נדבקי במשלים: הצורה לזכר ממשילים, כי כן הוא דרך כל משכילים, להסתיר מן הפתאים סודות האלהים, כי לא יסבול שכלם למציאות העולם. אם תמיד תעייני מלמעלה, תדמי כי תשיגי מעלה, תכף ידעיך בורא הוא עלה, תשאלי מה לפנים, גם אחור מפנים, תבהלי רעיונך, ולבסוף לא כרצונך, עם קדמות קיימת למציאותו, בלתי לא תשיג אמתתו, אמרת כן היבה חכמתי, כל העולם היא מקרה, אדם כעשב יפרה, תהליטי תושיות, אשר הן נבריות.

ענתה פלוסופיא ברמיה. תלמוד תשאל לבני עליה, אם בהלכות בית ועליה, זכו למאור העליון, ומעוז גם אפריון, את לומדי עם לֵאות, ובידעי המציאות: לשונך ארמי ומעורב, ודע פרושך נקרא "רב", לא פסק ממשפט נערב, מספריך יוציאו, עדי כי יביאו, אל ספרי התמים, משה ראש בשמים.

השיב תלמוד מלים הגונים, לא זכו להיותם עליונים, כי אם על יודעי ספרי הדיינים, על כי המה הצעות לזכיכת הדעות, ואחר זה הזכות, נקרבו למלכות, מידי היתה זאת אל משה,

לעשות זה במעשה, כי כל חבורו מִמַּי ימישה, לא מן אותות עליונות, המלא שגעונות, כי אם מדברי פי, אשר אין בם דופי.

כאשר פ ל ו ס ו פ י א השלימה, הבה קולה לאל הרימה, השקף נא אם אני תמימה, מכל דברי הבאי, יעידו בי אוהבי, אם המה מאמינים, כל דבר כרבנים.

ה ת ל מ ו ד על זה סדר אמריו, בחרו אף ויקבץ חבריו, חכמים משכילים גבוריו, להשיב לה דבר ומשפט להתגבר, נגד הפלוסופיא ולהודיע דופיה, עלי שיר מישיה בנעימה, יראת האל ראשית כל חכמה את היא נתלית על בלימה, איכה לא תחרישי, מדבר נא תבושי, כי כמה מ י נ י ם גִּדַלְתְּ, ובהם התעללת, כי נכלל בקצרה כל דעתך; יהיד האל תכלית חכמתך, ב ב ר כ ו ת גלוי את ערותך, לבניכם מ ה ג י ו ן, מנעו חסידי עליון, כי כלו המודים, משיחת הילדים, חכמים יקשיבו, את מלי הקשיבו, כי כסם לאיבל יעריבו, בניהם משפטי יצובו כי כלם נחמדים, בחן הן נצמדים, מוסרי לבותם לא יגעל עוד הותם.

ובכלות שניהם טענתם, ויראו את יפי תפארתם, ויחלו כמטר משפטים, ממשכילים קדמונים, עם ראשי האיתנים, יודעי הפנימיות, מיאסי הפתיות, ישקדו השופטים על עיונם, איזה מנהם טוב לפני קונם, וישימו כחרב לשונם: יבארמינם כדהו, גם לשנתם נדהו, לעמיד על טענתם לשפוט דין בינותם.

ויזכו השופטים לתלמוד, יען כי הוא נשען על עמוד, זאת התורה אדם כי ימות, בו ינחל החיים, מתמדים נצחיים: אם מת ב פ ל ו ס ו פ י א, נשאר ערום ועריה, על כן דמוהו בית המוסר, ליין עם להם עם בשר, כן כל איש כי להכמות כשר, והלומד בלתי זה, המצות היא בוזה, על דברי תורה יאמר, זה מתוק וזה מר.

כשמוע ה פ ל ו ס ו פ י א דין זה, הלכה התרעמה עם כל זה, אל הכם נביא עם כל הוזה, כי השופטים כרצונם, יחישי תוך רעיונם, המה מה יבינו, על זה דין ידינו, רחמו נא עלי השכלים, כי כן נפתלתי בין הפתאים, התקוטטתי עם ה ת ל מ ו ד י י ם וראו טענותי, ונעימות מאמרותי, אם עולה תוך כפי, כי נתנו בי דופי.

הסכימו כלם עם הראשונים, ותשב אז עם בשת־פנים, ותקח הציה הישנונים, לירות פתאם עליהם, ויאספו עליהם להשקיט איש ריביהם, לעשות שלום ביניהם.

התלמוד יתחילו תחלה, משבת עד מסכת כלה, ומסכת עוקצין עם חלה, אז פלוסופיא ילמוד, אם לא יחמוד וישבעו, אז על זה, לפני מזה בן מזה.

דרשתי ואחקור דרכים, שכליים בלבב ערוכים, לשיר שירותי לפני מלכים, כי בהם יעירו לבם, אולי יכתירו את ראשי אופנים, או צוארי חרוזים, שמעתי ממרום שמועה, כי ריב זו מגן-עדן השפעה, ובמדע האלהי הוטבעה, נעלפת ספירים, טוריה מזהירים, ממנה כל הרזים, מצפוני הרזים, הכמים עליה הוסרו, ולגלותה את העם הוזהרו, עם כתר חכמה אוי הוכתרו, כי איש אשר בו רוח, ידע איזה נצוח; תועלתם אז יכיר, ויבורך אם לא יזכיר, משכילי שכל הם יאשרוני, בזמירם ברמז יזכירוני, ולמלך על השיר יכתירוני, כי שירי הוקם על, ובעליונים יתעל, יתעל בחזיון, ובכתר העליון.

ג

מאמר הַשִּׁלְשׁוּל [1]

מאת

אֲבוּ וַלִּיד אִבְּן רָשֶׁד הַפִּלוּסוּף.

נֹכַח נְגִיד הַהוֹר וּמַלְכּוֹ תֶּאֱרַה
תָּרַח בִּשְׁמָיִם־רֹאשׁ וְרֵיחַ אִשֶּׁה;
כִּי מַחֲנֶה יְפַגְּשְׁךָ יִשְׁאָלְךָ
לֵאמֹר לְמִי? תַּעַן מְשָׁרֵת מֹשֶׁה.

זה חלקי מכל עמלי, הפליא לעשות עמי תמוך גורלי, הרים נסי ומישגבי ומנוסי, מנת חלקי וכוסי, עישה לי את כל הכבוד הזה, העת נשאי

---

[1]) המאמר הנפלא הזה, אשר שם לו בספרותנו הכתובה, נעתק מלשון ערבי ע״י הר״ר יעקב הקטן בפקודת רבו הרמב״ן ז״ל; ואני העתקתיו מכת״י פארים בסימן הישן Cod. No. 363 ובס״ החדש: Fond. hèbr. 1173; ומבלבל בכ״י רק שני דפין [P. 126–27].—

והנה לא ארבר פה ארות הכ״י הזה בפרטות, רק אביא בזה מה שכתב ארות המאמר הנ״ל הרה״ח הנודע הרמש״ש נ״י, במה״ע „ישרון“ [חברת ו׳ עמוד 82], במאמרו הנכבד הנקוב בשם: „שני מכתבים למסיר

אותי לְדַבֵּר׳ עם נביא יהוה׳ במכבדיו נכבדיו׳ יסיד יסודיתיו ומצודות יסודיו. ויראֵני בפנים בפנים המלאך הגואל׳ גלת גולת אריאל׳ בהיותי

ליאון״; וז״ל שם בקצור מעט: „הנה בעל [המחבר ספר] קורות בית־מדרש המדעים במונטפעלליער״, הזכיר רופא אחד ששמו Jacob a Ratundo, ואין שום טעם ורמז להיותו יהודי! הגם שנמצא שם משפחה „עגול״. והנה ר׳ אליקום כרמולי [ז״ל] בעל [המחבר] „קורות הרופאים״ בלשון צרפת [עמוד ע״ז] בדה לו כמה ענינים; ושם אמר שר׳ אַ ראטונדאָ הוא ר׳ יעקב הקטן מעתיק „ספר אנטידוטאריו״; ושנמצא מר׳ יעקב הקטן מאמר ע״ד „ההרקה״ (purgation) לאבן רשד, נעתק מלשון ערבי בעבור הרמב״ן, כמו שנמצא בהקדמת הכ״י פאריז No. 367 וכו׳. ומי שיש לו שום ידיעה בקורות הספרים, ידע שמעתיק ספר מלשון לטיני במונטפעלליער, אינו מעתיק ספר מלשון ערבי בעד הרמב״ן וכו׳!״

„ועתה נבא ונקרא ברשימה החדשה של כ״י פארים No. 1173 סימן י״א: „מאמר השלשול נעתק מלשון ערבי בצווי הרמב״ן (sur le auspieces); ובסימני הסגירה הוסיף המרשים: [ר״ל: המחבר רשימת כ״י פארים בל׳ צרפת הח׳ צוטינברג מברסלוי. – יאפ״ז] ע״י ר׳ יעקב הקטן? — הכ״י דפארים כולל רק הקדמה חרוזית של המעתיק ותשובה על תרעומות השלשול (והיא בלי ספק התשובה הנמצאת בכ״י ליידן בלי הקדמת המעתיק). הנך רואה! ששם המעתיק לא נזכר כלל בהקדמה עצמה (sic!); הלא אם היה כתוב שם, לא היה מוסיף המרשים בסימני הסגירה ועם סימן השאלה! ומי יודע אם לא נתיחסה ההעתקה הזאת בראש המאמר, או ברשימת הכ״י עצמו, או בגליון, אל ר׳ יעקב הקטן על ידי הכרמולי (sic!)״ — ע״כ דברי הד״ר שטיינשניידר במ״ע „ישרון״ [כרך שביעי, עמוד פ״ח, באמברג תרל״א].—

והנה לא נתבע פה את עלבון השוכן־עפר הרב ד״ר כרמולי נ״ע מאת הרמש״ש אשר פגע בכבודו בחנם, כי ידוע, ששנאה כבושה היתה בלבו על הח׳ כרמולי נ״ע, על אשר כנהו בשם הכבוד „קאטאלאָגענ־פַאבריקאנט״; ועל אשר התלונן עליו בצדק: כי הוא יושב בברלין ומחבר רשימות ספרים מביבלייתיקה של הבודליני [וכן התרעם עליו מהרי״ל דוכים במ״ע „המזרח״]; ולא פעם ושתים שפך את דמו ודם ב״ג והרש״ז לחנם וללא־דבר במ״ע „המזכיר״ שיצא לאור על ידו. אמנם עתה, אחרי אשר „מאמר השלשול״ הופיע לנגד עינינו בדפוס, ומצאנו כתוב בו מפרש מאת המעתיק בעצמו: „ואיך יקום יעקב כי קטן הוא״; „ובכ״ז אמרתי אני יעקב הקטן לכתוב לו״ — הלא סרה כל ספק ספיקא מלבנו כי ידי הד״ר כרמולי לא שלטו

עצב לריב תוגות הזמן על מצבי, ומלאך ה׳ נגע בי, ויקרא כפעם בפעם אותי, ויעירני משנתי, ויאספני אל ביתי; וישם שמעתיו מדבר נגידות, הודות והידות, ועל ראשו לעדות, נזר התעודות, מדבר בו נכבדות, המופת האמתי מ ו פ ת ה ז מ ן, העומד לאות כצנצנת המן, המשביע בני תושיה, דעת ומזמה בצהצהות, הדבר מישרים שה צחות, הצח במבטא הלשון המריטה, החכם הגדול המעלה הכמתי ובינתו בכתם אופיר לא תסלה, יד התעודה וצפין המזמה מגלה, הוא מורנו ורבנו נגיד הדור ומלכו; ואיך יקום י ע ק ב כ י ק ט ן ה ו א לספר ערכו ומשלו

בו לרעה, כאשר יחשוד אותו בחנם הרמש״ש, ומחברו באמת הוא הוא רבי י ע ק ב ה ק ט ן תלמידו של הרמב״ן. והמחבר רשימת ספרי כ״י פ א ר י ס, אשר הציג אצל שם המחבר „סימן השאלה“, הטעם הוא באשר כי לא ידע אל נכון אם המעתיק את המאמר הזה הוא ר״י הקטן, ולזאת הציג את סימן התמיה, לאות, כי עוד נפשו בשפק תלין אם הוא הוא המעתיק, והרמש״ש שיחי׳, בגודל הכמתו ורחב לבבו בידיעת קורות הספרים יושב מרחוק ומפלפל בספרים כ״י פארים ב ל י ־ ר א י ה; ולכן טעה במח״כ וגם הטעה את אחרים וחשד בכשרים. ולפלא בעיני, כי לא שאל בזה את פי החי ב.ג ז״ל (אשר היה אז עוד בחיים חיותו) כי יוציאנו ממבוכתו — והוא רחום יכפר עון!

ביגיעה רבה העתקתי את המאמר היקר הזה מהכ״י פארים! כי נכתב הוא ב כ ת ב ־ מ ו ל א ק, הנהוג אצל הכמי המזרח, אשר כבד מאד לקרות אף תיבה אחת לאיש אשר איננו בקי ורגיל בקריאת כ״י הקדמונים ז״ל. ועתה בהדפיסי את המאמר הזה פעם שניה בספר מיוחד, עברתי עוד הפעם על פני הכ״י הזה, ותקנתי בו את כל השבושים שנפלו בהדפסה הראשונה במ״ע „כנסת ישראל“. ויהי רצון, כי המאמר הזה יפיק רצון הקוראים הנבונים, וישמח לבי גם אני.

הרב החה״ג ד״ר ש מ ״ ן נ״י בליפסיאה, עוררני במכתבו אלי כי כונת המעתיק ר׳ יעקב ז״ל, בשירו הקטן אשר מראש המאמר (הבלתי־מנוקד בכ״י פארים): כי מנחתו זאת העשויה לכבוד ה נ ג י ד והמלך (מאן מלכי־רבנן), העומד בראש עמי יתן באפו ריח ניחוח כריח־בשמים ראש ואשה, מנחה הקרבה לשמים. [ואולי בקש זאת לפי שהענין שמדבר בו מעלה צחנה ובאשה]: ואם ישאל איש מי הוא המחבר? יענה שמחברו הוא מ ש ר ת ר׳ מ ש ה ב ״ ר נ ח מ ן, עבדו עושה רצונו“. כמו כן עוררני החי׳ הנ״ל, כי צריך לנקד „תאֻרח“, והוא קל־עתיד [ע׳ איוב ל״ד—ח׳], והשני „תָּרַה“ מנוקד כהלכה, [כבשמואל ב׳ כ״ו, י״ט]. ובטעות הדפסתי „בכנסת ישראל“: „תָּאֳרָךְ“ שאין לו מובן כלל.

יאפ״ו

מים עד ים, ויפן כה וכה, זה שמו אשר יקראו, עם קדושים נאמן, הרב ר' מ ש ה י"א בן כבוד השוע הנכבד ר' נ ח מ ן, הוא אשר צוני היותי עומד לפניו, בנעם פניני הגיוניו, להעתיק זה הספר אשר אל הכי יערב, מלשון העבר ללשון הערב· ואם זה אל זה לא יקרב, לשום לאגם מים השרב.

ויהי כאשר כלה לדבר, הין דבריו ופנימי מאמריו, עשתונות הקיפוני, סבוני גם סבבוני, ורוח נהיתה עלי, והאנחה החזיקה בכנף מעילי, ואשיב אל לבי, ואהים איכה אעבור על פי איש האלהים, וצויתי כאשר צויתי, ואיכה אקום לדבר· ואני נהייתי ונחליתי, ובכל זאת אמרתי אני י ע ק ב ה ק ט ן, לכתוב לו כאשר תמצא ידי, ולהוות דעי בכל לבבי ובכל מאדי, וינער בי לבי, ועלי התמרמר, ויען ויאמר, האיש בלי לשון מלים יגבר? ואם נער אשר לא ידע דבר, נגידות מחבר? עבד הדל אישים ונבזה, יתאמין לעשות כזה וכזה? ואם בלי רעיון, ימשל בהגיון, ושפל רוח יתן קולו עליון? ויאמר לעשות ולנסות לפני איש נבון והכם כמוהו, אשר לא נסה לא טובה כפעם בפעם, הזאת העצה זולתי אתה מישליך ותישא נשא, הסכלת עשה· זממת להשהית הבין ואמדת ההכמה אגיע, מעתיק הרים ידע[1].

ויהי כאשר הקל אותי לבי המוכיחי, ויפצור בי רוחי, ומאתי לבי גניב גנב, וידבר עמי במיטב הגיוניו, וקסת הסופר במתניו: וכה דבר אלי: קום כתיב זאת זכרון על ספר, למשאת וארוחות תנה אמרי שפר, ונטה את ידך כאשר צוך מרבה המשרה, כי בי בעזרך אל תירא; כי ביום הפרדו ממנו, אֶצל מרוחו עלינו, ויתלונן בצל אהליו, ויעבור מתוך מרך לב להיות מישרים דובר. ועתה אזר נא כגבר הלציך, וראה ועשה משל משליך.

אחר הדברים האלה, שנסתי מתני, והסירותי מסוה הבשת מעל פני כאשר הגדיל בו ידו החזקה היה עלי, ויאצל מן הרוח אלי; ואז התעוררתי ונדדתי שנת העצלה, ושמתי לוהית מצותו לפני, ואז עבר מנתי, רוח עתי המבעתי; ולקחתי עצם וקסתי, לכתב לי למלאות גם שאלתו ובקשתו, כי בן דבר המלך ודתו, וגר תאותי למישיהי ערכתי, לא עברתי ממצותיו ולא שכחתי; ולבי אשר עלי השתרי, למלאות שאלתו התעורר, ויבא לעזר

---

[1] הרה"ח ד"ר ש מ"ן נ"י, העיר אותי כי צ"ל: ,,המעתיק הרים ולא ידע", והוא מקרא באיוב ט'—ה'.

אותי בתוך הבאים, כמלקט שבלים בעמק רפאים, מלקט מלשון הערב שבלי הרפואות, להשיב אל לשון הקדש אות באות.

ועתה אספר ספרות הספר ותכונותיו ואבא עד תכונותיו, כאשר בנה אותו החכם הרופא אבא אל־וליד אבן רש״ד; אבאר רב תבונות, על דרך הנסיונות, ודבר בו על רוב מיני חליים מתחלפים, ועל אשר בנחלה המחלה גדופים, וספר בו לכל חולי וחלי ותרופתו, ומחין מכתו: ומדבר על כל אחד ואחד בלשון רכה, ומקדים רפואה למכה. ובראש הספר הזה, גם כן תמצאו התשובה שהשיב אבא אל וליד אבן רש״ד על תרעומות השלשול, ששאלו אותו מלכי קדם; וכל הקורא אותו, אם יבא עד תכונתו, יכיר מעלתו.

ואני כאשר העתקתי אותו, לא כונתי בו להוציא את שמי בארץ, כי אם למלאות מצות אדוני ארוץ׳ ועל זאת אני כורע אליו ומשתחוה להדום רגליו, כי אם ימצא אותי תועה במדבר, יקום אבי אשר בחכמה ובשכל גבר בי, לתקן מעותי׳ בשכלו הכבר, לא לזרות ולא להברי. ועוד אני מחלה פניו שלא יאשימני׳ ולכף זכות ידינני, באשר ימצא בסוף הספר מעט דלוג במקומות׳ כי כן מצאתיו במדבר קדמות.

והאלהים אשר לא עזב חסדו ואמתו מאת אדני׳ יתן חן מליצתי לפניו, ולפני השוכנים מעמיו, לנחותי דרך אמת׳ לקיים ולהוציא מצותי לאור, ועליה לא יהיה מקטרגין וחולקין׳ כמו שאמרו רז״ל ״שלוחי מצוה אין ניזוקין״.

וזאת התשובה שהשיב אבו וליד אבן רש״ד על ״תרעומות השלשול״.

יאריך השם שלומכם [1], ויוציא אתכם בשלום מאלו התרעומות אשר זכרתם, היא תרעומת השלשול. והוא בלי ספק מלהות יוצאות מן המזג הטבעי; והן מן המרה השחורה או מעורבות עמה. ולפיכך הניעו אותן הליהות הרפואות החוקית חזקי הכריתה, ובזה יוסיף על זה החזק לפי ישוה המין מן השלשול לא יתרפא אלא בכליון הליהה הפעלת לו כתקונה אם תתגבר התקין. ולפיכך השרש הראשון ברפואתו, הוא, שישים הרופא עינו בשמירת הכה בכל דבר שישמור אותו הכה מן המאכלים והמשקים אשר לא יוסיפו בחלי׳ כמו בשר הקירא וכבד

1) נמצא גם בכ״י ליידין, Scal. No. 2,13, p. 167 יאפ״ז

התרנגלת ואודם הביצה. וכל שלשול בשגם הוא שלשול, יחליש הכח העוצר והמעכל ויעיר הדוחה ויפתח הסלונות, ומיילד הבוהות בכל סלון מן האברים שילך עליו וימס הצריו. לכן ראוי לרופא בזה המין מן השלשול, שיעיין באלה הדברים שזכרנו. ויעירב הרופא מן התרופות המחזיקות לעכול, והן התבלין אשר ריחם לא מר וריחם טוב מאד, בעבור שלא יוסיפו בהפסד הליחות. ואלו התבלין שאינן חוקין הן, כמו: אל מסטכי ואלסנבל ואלאדכר והורדים. ומן התרופות שבהן מעט עוצר החלושות, כמו ארנב, אלכיל יחב אל רמאן והחבישים וקליעת בטנים העליונה; ומן התרופות המחליקות החלושות הצמחות, כמו צמג של ערבי ואל־נשא.

ואם תגבר פעולת הכח הדוחק, ישים בהם י״ג רביעי, והוא המשנה הממעט לחות האבר. ואפשר שיעשה גם כן סוג חמישי, והוא המוצא לישתן בעבור שתלך הליחה לזולת דרכה. וזה הוא ענין השלשול אשר יהיה מלחות חריפות יוצאות מן המזג הטבעי שהן בגוף כלו; אבל אם תהיה הליחה באבר אחד, כמו האסטומכא והכבד או הטחול, ראוי לו שיחזק זה האבר, לבדו עם העיון באלו הדברים ובאלו השרשים שזכרתי. והדבר המורה על הפסד זה האבר, הוא הפסד פעולותיו, שיהיה בו יותר מהפסד פעולות שאר אברי הגוף; ויורו גם כן על חולי האבר הזה המותרים היוצאים; כמו שיורה השלשול הנוטה לשחרות על חולי הטחול; והשלשול הדומה למים שנרחץ בהם הבשר, מורה על חלי הכבד[1]. ויש עוד סוג שביעי, והוא המתקן לרעה הליחה הפועלת לשלשול.

[1]) ליתר באור והרחבת הענין הזה, אביא פה את דברי הפרופיסור הופלנד בספרו היקר „דרכי הרפואה“ [בהעתקת הח׳ מהר״י פאהנברג, עמוד 35—34, זיטאָמיר 1869], וז״ל: „הבקור בהחומר המורק מהמעיים ע״י הפניה, מאד נצרך למען הכיר התחלואים, בתחלואי הדקין עצמם כן תחלואים שמושבם חוצה להם. הדבר המורה בו ענין תחלואי, והוא בהשתנות איכות החומר המירק; שנוי עבותו (Die Gedichtkeit) ; הריה, וגם השתנות בכח הדוחה. רבוי ההרקה (Diarrhoea), יורה, או שאָצור בהדקין חומרים המגרים אותם בחזק, אשר יוכל לחשוב גם הות התולעים לאחד מהדברים המגרים; או שבשר כותלי הדקין המה בעצמם במעמד גרוי, שסבת הגרוי הוא: או דלקת בם, מכה, או גרוי בעצבי הדקין, או מהעתקה ונשיאה; שחומר תחלואי הנעתק ממקור אחר ויחל על כותלי הדקין; או שהדקין סובלים על פי חקי הקורבה

והרופא, כאשר ירכיב ויעשה תרופה מאלו השבעה סוגים, ישים תבונתם ברפואה ההיא כפי כח ההפסד אשר רוצה להסירו. והמשל בזה: כאשר נתחייב ועליו להסיר החבורות אשר באברים שנולדו מן הלֵחות אשר נלוו עליהם להרבות מן הדברים המחליקים, ולישום המזונות גם כן מזה המין. והענינים הטובים יותר אשר תוכל לעשות למין זה חלי, היא החלי המבושל באל-נישא, כי הוא מחליק ויבא בעד הליחה השחורה: והמאכל שקורין לו אלפחסו, הלקיה מן הגשא ואל פאדינגי טוב לזה החולי: והמאכל שקורין אל עציר אל ארוז והסלת. גם לא יחלישו פועל הכח המעכל. טובים לזה הענין, ואם יחליש אותו הכח זה המזון יניחהו. וישים ריב תריפתך לזה התרעימית במזונות, ויהיה השם בעורך, ומֵעט מקחת התרופות! והטוב מן הדברים אשר בם תערב אלו הרפואית שזכרנו עתה, היא מרכב תחבושים. ואיני יכול לבאר לך במקומי זה ברפואה אחת, שתהיה כוללת וטובה לכל אלו הדברים, בעבור התחלפות חלי אחד מחלי אחר, ולפי שהלי אחד מהם מתחלף בהתחלפות הימים והזמנים.

אבל אני אמשול לך משל מזאת התרופה אשר זכרתי אותה, והרופאים ממנה יראו גם יעשו; אבל יוסיפו בו ויחסירו

והשכנות; או מחלישות הנמצאת בהדקין ובכללות הגוף. הרקות ממראה ירוק או צהוב, יורו שהמרה נבדלת בכמות רב אל הדקין; הרקה בלתי צבועה, תורה שהמרה נבדלת בכמות מיעט: הרקה מועטת, או עצירות (Constipatio Aevi), תקרה כשהמרה נבדלת כמות מיעט אל חלל הדקין, לאשר היא המגרה הטבעי להדקין: או שהדקין עצמם בלתי מתגרים ומתפעלים כראוי מחמת חלישותם, או ממעמד כויצויי שבהם. כן כשהשתיה היא בכמות מיעט, או כשהמיצים הימשכו אל שאר חלקי הגוף ובפרט אל העור. הרקה תחליאית, עם כאב ודקירה בבטן (Colica Tormina): הרקה עם רחיקית (Tenesmus), תורה שאצור בחלל הדקין חומריים מגריים יחדים: או שהגרוי של הדקין מצד עצמם התעלה, ממעמד כויצויי או עצביי או דלקותי בם. רחיקות — הנה מקרים תדירים בחולי הטחורים או לשלשל דמיי (dysinderia); הרקה בלי דעת despostio Alevi involuntaria תורה על מעמד העדר כח המעציר באברי פי-טבעת (Sphinaturus inscio). ובמחלות הקדחת, היא סימן רע הרקה בלי רצון, שיקרה בעת השינה או בחלום-הלילה: או מחמת שאכל החולה בערב מאכל נוזלי, הוא מקרה שאינו נכבד, ואין לו הוראה תחלואית — עכ״ל הרופא הופלנד בספרו הנ״ל.

המעתיק.

לפי מה שיראה לכם מן המקרים. והמשל הוא צמג אל-ערבי ואל-כתירה ונשא, חלק מכל אחד ואחד, מצטכי וסנבל ואדכר ובסבסה וראי צוף, ורד, ואדואב, אלציל, וקליפת הבטנים העליונה, וגרגרי ההדס ובלה וטין ארמני, חצי חלק מכל אחד, עוד וקרונפל ואניסון ורע יאונגי ונאנכה ועפראן [1]), רובע חלק מכל אחד ואחד. ותלוש הסמים כלם במה שהבר, ויערב אותם מן ערביב החבושים, ויקח ממנו בכל יום בשקל ד׳ פישו ו׳ פישו מן השקל הקדמון.

והתחבושת מבחוין, הוא הטוב שיוכל לעשותה לזאת התרעומות, כי לא יזיק לזה עשיית התרופות שהן חוקי העוצר והזקי הדם, ומשיחת של . . [2]) היא תועיל יותר מכל דבר בזה. והדבר המחייב אצלינו בזה הענין, הוא העיון לשמירת הכח, ולהסתיר זה השלשול בתרופות החוקות העוצרות להן; כי אלו הלחות אם ישארו בגוף ההוי ימיתוהו. והחבורה והיציאה בדם, אם יהיה בכאב, ראוי לך בזה שתשים על עיונך והשגחתך אל הכאב, כי הוא מזיק עד מאד בעצם החבורה.

והדבר הטוב אשר תשקיט בו חבורות בני-מעים, הוא הלב העזים, מפני מהירות יקפיא אותו, מפני שהוא ממעט בטנך המתילד בהבורה, ורפואת החבורות שארך זמנם באחריתם בהפך רפואתם בתחלת הויתם, כי החבורות שלהן מעט זמן תרפאם במה שיתקן אותם וימנעם מן התוספת והחבורה אשר ארך זמנה תרפינה כמה שינקה אותה מן בטנך.

וזה שאמרתי ברפואות החבורה באחריתה קשה לחבורת המעים, ולפיכך יעשו להן הסמים החוקים; לפי שהסם לא יגיע למקום החבורה מארך הדרך, אלא וסר כחו מעליו, ועוד כי יתערב רטיבות המעים עמו ויחליש כח הסם, ולפיכך יעשו אותו מסמים חוקים, וידיעת זה הזמן, ר״ל שהחבורה באמיתה, היא היציאה בכח מקום הדם, והוא שקורין לו בלשון ערבי „פודריט״, וגם תרבה חלישת כח החולה, תן לו מה שישאל ויתאוה, אם לא יזיק לו מאד; אבל אם לא יהיה ההזק אלא מעט, תן לו כמה שישאל, וזו היא העצה הנכונה, והשם יהיה בעזרך!

נשלמה התשובה ת״ל.

---

[1]) למרות רוחי, לא אוכל לבאר פה לפני הקוראים את שמות העשבים והבשמים הנקובים למעלה, המוזרים לי מאוד, כי נכתבים מאת המעתיק ז״ל בכתב-עברי: וגם ההעתקה היתה קשה עלי ונפשי בשפק תלין אם העתקתים כהוגן, ואת הקוראים הנבונים הסליחה. יאפ״ז

[2]) חסר פה בכ״י מלה אחת.

מאמר ד.

מאת הרב המקובל

רבי אליה ב״ר בנימין בעל „אגרת חמודות ז״ל[1]).

„ . . . ויהי אח״כ הייתי בציסינא, ושם מצאתי בחור אחד נחמד מבין בעניני הקבלה, שמוהר׳ יעקב דיליקו־ינאלדי,

---

[1]) אמר המעתיק: הספר „אגרת חמודות“ להרב הנ״ל, מצאתי בהביבליותיקה הלאומית בפארים תחת הסימן: Cod. hebr. No. 857; והמאמר הנ״ל מצאתי כתוב בסוף הספר בתור נוספה, שהעתקתיו בשכר סופרים במצות הרה״ח דמנוח ד״ר דובער ציממעלס נ״ע, וגם בהעתקה שניה בכתיבה ספרדית הגנוזה באוצרות הרה״ח שזה״ה הי״ו. מראש הספר „אגרת חמודות“, כתב המחבר ז״ל, וזה לשונו: „אגרת, חברתיה אני הצעיר באלפי אליה בהר״ר בנימין ע״ה לבקשת החשוב כר״ר דוד בכ״ר הרב בנימין ע״ה מהר אלצינן, ועל גבי הכתב כתבתי שיר המעלות לדוד בן כמה״ר בנימין נבתנו״א[1]) מהר אלצינן“[2]). ובסוף הספר מסיים המחבר בזה״ל: „בריך רחמנא דסייעתן כן יסייעני להבא אני יהודא עמי יזיי״א[3]) כתבתי זה ספר הקבלה הנקרא „אגרת חמודות“ בעד כ״ר בן־ציון ישמעאל יצ״ו[4]), והשלמתיו היום יום ב׳ כ״ב מרחשון רפ״ז, ה׳ יזכהו ויזכני להגות בו ובכל ספרי הקדש אני וזרענו וזרע זרענו עד סוף כל הדורות אמן. — בדף הששי בב״י כתב המחבר על כפר „עטרת זקנים“ לר׳ יצחק אברבנאל ז״ל בגדוף כזה: „ראה עד היכן הגיע עוותו ושטותו של זה! והנה נשבע לך, כי אלו הייתי מגדולי הדור בקנאתי לה׳ ולתורתו, הייתי מטיל חרם לכל מי שיקראנו או יחזיקנו בביתו והייתי גוזר לשרפו כספרי מינים׳ — עכ״ל. בדף י״ח (שורה ל״א), כתב המחבר: ׳כמו שאמרתי לך כמה פעמים הר״ר מנחם מריקאנאטי אין כמהו באחרונים. גם מצאתי חכם אחד שהיה בדור שלפנינו וכשמת הייתי אני כבן שבעים שנה— שעשה על הר״ר מנחם כמה השגות וכשעיינתי בדקות לא מצאתי בדבריו יסוד, ושם האיש ר׳ מילי[5]) מטוסקאנילא׳— עכ״ל. יאפ״ז.

[1]) ר״ת: נפשו בטוב תנוח וזרעו יריש ארץ.

[2]) אינני יודע באיזה מקום נמצא ההר הזה!

[3]) ר״ת: יראה זרע יאריך ימים אמן.

[4]) ר״ת: ישמרהו צורי וגואלי; או: ישראל צדיק וישר.

[5]) הנני להעיר בדרך אגב: כי הרב לעדת ישראל בעיר טריעסט בדור הזה שם משפחתו בשם: Mely;

ופייסני להודיעו כונתי בענין „אצילי בני ישראל" בבאור רחב. וזאת תשובתי אליו :

נשאלת ממני, ידיד נפשי, להעמידך על כונתי בענין „אצילי בני ישראל", ומפני שראיתי דעות ה מ ק ו ב ל י ם האחרונים הלוקים בענין, וספר „ה ז ו ה ר" לא ראיתיו על הדרוש, אחוה דעי סבת המשכות הכתובים, וגם אסמך על קצת רמיזות מהחכם ר' ע ז ר א וזולתו מהמקובלים, וה' יאיר עינינו משגיאות ינקנו.

דע, כי האוזן והמשקל לדעת אם הסוד נכון הוא שת־אהו מסכים לפשט הכתוב. ואל תבין ממני באמרי „פ ש ט" שהוא ה נ ג ל ה, כי ידוע שהנגלה אינו ס ו ד ולא נ ס ת ר; אבל כונתי היא, כי מי שיש לו התחלות ה ק ב ל ה באמתות, כגון ידיעת שמות ה ס פ י ר ו ת וההקדמות האחרות הצריכות, ימצא ש ה ס ו ד מסכים עם המלות ועם המשכות הכתוב, כמו שאראך בזה הענין.

וטרם אתחיל בביאורו, צריך אני לגלות אליך סודות נפלאים שהם כמו הצעה אליו, תשמרם, כי הם מהסודות הגדולים אשר בתורה, לא תמצאם על זה הסדר בדברי המקובלים רק רמזים מועטים זעיר שם זעיר שם. ובראותי, כי בעונותינו נתמעטו הלבבות, שמתי נפשי בכפי, וה' הטוב יכפר!

דע, כי ההשגה ב ס פ י ר ו ת, היא על אחת משלשה פנים. הפנים הראשון הוא הידוע בהם ד ר ך ק ב ל ה, בידיעתנו מציאותם ואצילותם; ובכלל, כל מה שאפשר לדעת מהם מפי השמיעה לבד.

והפנים השניים : היא ההשגה בהם במראה הנבואה, וזה שהנביאים יראו בעת נבואתם תמונה לנגד עיניהם, כאמרו : „ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא" וכו', וכאמרו : „ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם", והם דמיונות וחקוים לבד, לא שיוכלו להשיג אמתתם איך הם, ומלת „ד מ ו ת" יאיר עיני שכלך; וכן אמרו : וביד הנביאים א ד מ ה. וזאת המדרגה, כבר העירותיך שהנביאים בכלל השיגוה ב ש כ י נ ה. וייש מהנביאים שהשיגו זאת המדרגה ב ס פ י ר ו ת א ח ר ו ת ג"כ, כמאמרם ז"ל : שיהושע נתנבא מהודו של משה, שהרמז למדת ה ה ו ד, ושמואל נתנבא ממדת ה נ צ ח, שנאמר וגם נצח ישראל וכו'. והכונה, שאלו השיגו הספירות הללו מה שהשיגו הנביאים האחרים בשכינה.

והפנים השלישים : הוא השגת אמתתם איך הם ב ע צ ם. ועל

זאת המדרגה, לא השיג בה אדם מעולם, זולתי משה רבינו ע"ה בספירת המלכות לבד.

והתבונן היטב במה ששאל משה ובמה שהושב לו, יתָּכֵן שכן היא מפשטי הכתובים ממש. משה רע"ה שאל: „הראני נא את כבודך", ומן התשובה שהושב אנו מבינים השאלה. וזה, כי ידעת שנבואת משה ממדת יום הנקרא „פנים המאירים", וזה הת"ת, וכראותו שהיה עת רצון, שאל להשיג במדה ההיא המדברת עמו עצמותה ומהותה. וזהו אמרו: „הראני נא את כבודך", ובאה התשובה: „לא תוכל לראות את פני", שהרמז לפנים המאירים הנזכרים. ולהפיק רצונו בכל מה שאפשר שישיג השלם שבהי המדבר, אמר: „וראית את אחורי", שהוא רמז למלכות, כמו שבא בדברי רבותינו שהראהו „קשר של תפלין", והיא תפלה של יד הרומז אליה, כמו שנתבאר בספר „הזהר". וכן תרגם יונתן: „יחתמי יתקטר דבידא דתפלי יקר שכנתי", מפני שהיא הקושרת בין העולמות; כי חבור ההפכים לא יתקיים אם לא שיהיה ביניהם אמצעי, כמו שתוכל להבין זה מהחברים הטבעיים, ודי בזה הערה למשכילים.

ואם ידעת סוד אדם וחוה „דו פרצופים נבראו", תבין שמלת „אחורי" בזה המקום אי-אפשר שתאמר אלא על „השכינה" ולכן אמרתי לך שלא השיג אדם לזאת המדרגה זולתי מרע"ה. והראיה העצומה הוא מה שאמר השי"ת לאהרן ולמרים: „אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע" וכו', כלומר: ששאר הנביאים השגתם דרך מראות ודמיונות ולא השגה עצמיית, אמנם לא כן עבדי משה כי בכל ביתי נאמן הוא. וידעת, כי „השכינה" נקרא „בית" כי היא בית-אל, ר"ל בין הת"ת, ואמר נאמן היא, כלומר: שהשגתו בבית היא השגה נאמנת ועצמיית לא השגה דמיונית. וזהו ההבדל האמתי אשר בין נבואת משה רע"ה לנבואת שאר הנביאים. וזהו אמרו: וידבר ה' אליו מאהל מועד, כמו שתמצא בריקנטי. והכונה, שהוא היה נכנס תוך האהל ומשם מסתכל באספקלריא המאירה וכו'. ואם תרצה עוד לעמוד על אמתת זה הדעת, הסתכל במאמר ספר הזוהר בתחלת פרשת ויחי, וז"ל: משה שימש בסיהרא בעו' דאיהו בגופא וכו'.

ועתה הבן ענין השגת האצילים ובמה שנו מהכתוב ממש. אמר: „ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו לבנת הספיר" וכו'. ולהקל עליך הבנת הענין, הנני מבאר תחלת המלות לפי הקבלה, ואחר תבין הענין באמתית, ושמור אותו היטב, כי הוא מהסודות הנפלאים אשר בתורה,

נתבלבלו בו רבים מהמקובלים והר"ר מנחם הוא בכללם, כמו שתוכל להבין בפירוש התורה אשר לו.

אתה ידעת, כי אלהי ישראל הוא הת"ת ורגליו הם נצח והוד, ומה שתחת רגליו הוא היסוד, ולבנת הספיר הוא המלכות הנקרא לבנה. ותבין זה מן: „ותהי להם הלבנה לאבן", ומזה הענין ג"כ וקח לבנה והשתחוה לה, כמו שתדע אם תתמיד הקריאה בספרי הקבלה.

והנה א"כ שהאצילים השיגו במראה הנוראה ההיא המשה ספירות האחרונות, וזאת ההשגה היתה נבואית מהפנים השניים אשר זכרנו.

ועתה הבן במה שגנו מהכתוב ממש, אמר כי מה שתחת רגליו שהוא היסוד, השבוהו כמעשה לבנת הספיר שהיא המלכות, וזה כי אתה ידעת שבמעמד הנורא ההוא, הצינורות היו כתקנן והשכינה היתה אז בחבור שלם עם היסוד וכל מדות הדין ספו תמו. ולכן תראה בזה המקום "לבנת הספיר", כי לא היו בה טפי השך במעמד ההוא, וביאותם החבור והיחוד ההוא בשלמות במעמד איש ולויות השבו בלבם שאי אפשר שיסוד הדבוק ההוא לעולם, והשבו שאם יקרה לחטא האדם שהצנורות יתקלקלו והשכינה תתרחק מהת"ת שהיסוד ימשך אחר השכינה. וזה אמרו: „ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר", כלומר: שהשבו שמה שתחת רגלי שריש שהוא היסוד יהיה כמעשה לבנת הספיר, ר"ל: שגם הוא יתרחק מהת"ת וימשך אחר השכינה. וביאר לך הכתוב אח"כ כי הדבר אינו כן, אבל הסוד הוא בעצם השמים לטוהר. כי כבר ידעת ממעשי בראשית שהת"ת נקרא שמים, כלומר: שבעת התרחק השכינה מהת"ת הסוד יתקבץ אצל הת"ת להיותו דומה לו, כי כשם שהת"ת יושב בין הס"ד ופח"ד, כן היסוד יושב בין נצ"ח והו"ד.

ולכן אמרתי לך, שהוי"ו דובעצם יש לה סוד, ר"ל: שאינה וי"ו המתדבקת. כי כבר ידעת, שהוי"ו רמז לת"ת הנקרא קו האמצעי, ומפני שאי אפשר קריאת הוי"ו בלתי שני ווי"ם הנעלם הוא רמז ליסוד, ולכן נקראו היסוד והת"ת שני המכריעים.

והנה זה לא היה קצוב כי אם שגגה וטעות, ולכן שב הכתוב ואמר: „ויראו את האלהים ויאכלו וישתו". וכבר ידעת מה שפי' בו אונקלוס ורבותינו, ואיני צריך לשנותו.

ומכאן תוכל להבין מה שאמר ר' עקיבא להבריו: „הנכנסין לפרדס כשתגיעו אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים משום שנאמר דובר

שקרים לא יכון לנגד עיניו. כי אתה ידעת, שהיורדים ל מ ר כ ב ה צריכין לתקן הצינורות תחלה עד שתזדווג השכינה אל היסוד, ולכן הזהירם ואמר: כשתגיעו אצל אבני שיש טהור, שהוא היבור היסוד אל השכינה. ולכן אמר „א ב נ י" לשון רבים, כי „א ב ן" בלשון יחיד רומז אל „השכינה" כמו שתמצא; אל תאמרו „מים" „מים", כלומר: אל תחשבו מצד החבור והיסוד ההוא שתראו, או שיהיה כן לעולם עד שתחשבו שהיסור ימשך אחר השכינה הנקראת מים התחתונים. וזהו ענין כפלו „מים" „מים", משום שנאמר: „דובר שקרים לא יכון לנגד עיניו".

ועתה התבונן בפשט המלות לפי הקבלה והמשכות הלשון בדקות איך יסכים למה שכתבנו. וגם שהריקאנטי הולך על זה הדעת, כמו שכתבתי, מקובלים אחרים מסכימים אליו, אלא שלא הרחיבו בזה הביאור כאשר עשיתי אני.

ומה שיאמת זה הפירוש הוא אמרו: „ויראו את אלהי ישראל", כי מה לנו להזכיר „אלהי ישראל"? אלא שהרמז אלו הת"ת הנקרא אלהי ישראל. וגם מה ששנה ואמר: „ובעצם השמים לטוהר", ראיה גדולה למה שכתבנו, כי ידוע שהשמים הם הת"ת, ולמה ישנה להזכיר הת"ת פעם אחרת?—

ומה שהביא הר"ר מ נ ח ם סיוע לדבריו מדברי א ו נ ק ל ו ס דאינה ראיה! כי ידוע מדרך אונקלוס שדרכו לקצר ולהסתיר, כי גם שבמקומות אחרים באמרו: „יקרא דיי" רמז אל השכינה הנקרא „כבוד יי", בזה המקום אינו כן, כי ידוע שיש לספירות שמות משותפים ונקראים אצל המקובלים „השמות השוים".

וכבר אמרנו למעלה, כי משה רבינו ע"ה כשאמר „הראיני נא את כבודך", רמז אל הת"ת, גם כי במקומות אחרים „כבוד" היא השכינה. והראיה, כי אחרי כן תרגם ותחת רגליו: „ותחות כורסיה יקריה". והר' מנחם ממש מודה, שבכאן רמז אל השרים העליונים שהם הת"ת. גם אפשר לומר: שכונת אונקלוס היתה יקר אלהא דישראל לרמז שהאצילים לא שגו במה שחטאו בני אהרן—והבינהו.

והקושיא אשר אין עליה תשובה להר' מנחם, הוא אחרי שלפי דעתו „אלהי ישראל" רמז אל ה ש כ י נ ה, ו ל ב נ ת ה ס פ י ר גם כן רומז אליה, ותחת רגליו אל מי ישוב? ומה שפי' הוא כזה, לפי דעת המתרגם, כי הם ה ש ר י ם ה ע ל י ו נ י ם והם הכסא היא כנגדו, כי איך יאמר הכתוב שמה שתחת רגלי אלהי ישראל הם השרים

העליונים? אחרי שאלהי ישראל הוא השכינה לפי דעתו; אלא אם ירצה לומר שתחת רגליו לא יישוב אל אלהי ישראל, וזה לא יסבלהו פשט הכתוב.

ועוד ראיה אחרת: ידוע, שמיום שנברא העולם לא היה פומבי גדול כיציאת מצרים עד מתן תורה, עד שאמרו רז"ל: "ראתה שפחה על הים מה שלא ראו כמה נביאים" וכו'. ואין ספק, כי השגתם היתה בשכינה ע"ד הפנים השניים אשר זכרנו. ואם האצילים לא השיגו במעמד ההוא אלא בשכינה, כדעת הר' מנחם, מהו היתרון אשר להם על השפחה שבים? או מהו ענין המחיצות שאמרו רבותינו: משה מחיצה לעצמו וכו'. ואין השכל מאמת זה שלא יהיה יתרון לזקנים, שהם סגלת העם, מהשפחה. וכי תאמר כי הזקנים השיגו בשכינה במעמד ההוא הפנים השלישים, כבר הוכחנו למעלה שלא השיג לזאת המדרגה זולתי מרע"ה, והר' מנחם בעצמו מודה בזה. ולכן אמרתי לך, כי דעת המקובלים האחרים הוא הנכון.

ואתה תעיין היטב ותבין, גם מה שאמרו שם שהספיר הוא אדום, לא ידעתי מאין לו זה? וכבר העירותיך כי במעמד ההוא היתה השכינה כיריעות שלמה ולא כאהלי קדר — והבן.

מאמר ה׳

מכתב מאת רבי אליה בחור המדקדק ז"ל [1].

לעיר באזיל. ליד איש נבון וחכם אדוני זיבאשטיאנוש מינשטירוש. יתן השם לך כלבבך, אדוני היקר, ושלום לך לכל אשר לך!

---

[1]) המכתב היקר הזה מאת ר' אליה בחור נ"ע, נדפס בתור הקדמה לפירוש הרד"ק על „עמוס", שהו"ל תלמידו הכומר ד"ר סבסטתיון מינסטר בבית־הדפוס של המדפיס היינריך פטרוס בבסיליאה בשנת 1531 בתבנית $^1/_{16}$; ואחר הקדמתו של מינסטר, הערוכה בל' רומית, נדפס שמה המכתב הזה באותיות מְרֻבָּעוֹת בשֵׁם „מכתב מאליהו". הספר הזה, הוא יקר מאד במציאות, וגנוז בהביבליותיקה הגדולה בפאריס תחת הסימן A. 9450; ואנכי הדפסתיו פעם שניה במ"ע „המליץ" [תרמ"ח, גליון ע"א, מן א' אפריל]. את המכתב

קבלתי מכתבך על יד הצרפתי, ותמהתי איך לא קבלת כתבי אשר שלחתי לך על יד איש נוצרי שמו מרטין ציגלר. והנני אשנה לך עוד הפעם כתבתי מספר הטעמים; ואני כתבתי לך שלישית כי נלקח ממני בעיר רומי ולא אוכל להחזירו, כי נפשי קצה בו [1]).

שאלת ממני: מי הם אנשי טבריא שהזכרתי אותם בפירושי על דקדוק הר׳ משה קמחי? והיה לך לדעת, כן כן נקרא שֵׁם המקום בלשון לאַטין Tiberias. ואומרים, שקיסר אחד מרומי יסדו שהיה שמו טיבריוש. וכתב ר׳ יונה: כי היהודים יושבי טבריה הם בקיאים בלשה״ק ומבטים אותה יותר בצחות ובבירור מכל שאר היהודים. וכתב רא״ע: שמהם היו בעלי המסורת והניקוד והטעמים; לא כדברי רז״ל שאומרים כי עזרא הסופר תקנם. ויש לי תשובות נכונות להשיב עליהם [2]), ולא כמחשבותיהם מחשבותי — ולא אוכל להאריך.

עוד שאלת, מה שאָנו קוראים הכתיבה דקה „משך״? ידוע תדע, כי היהודים האשכנזים לא ידעו לבטא שמה כהוגן, כי שֵׁם הכתיבה ההיא „כתיבה משַׁקִיט״; וכן קוראין אותו כל היהודים, צרפתים, ספרדים, לועזים ויָוָנים [3]). והוא מלשון ערבי, כי מהם נלקחה זאת הכתיבה ובאה

הזה מזכיר לשבח הה׳ מהר״י וואונדרבר נ״ע במאמרו היקר „לעוויטאס ביאָגראפיא״, הנדפס בהמשכים במ״ע „המזרח״ משנת 1849: ואנכי העתקתי דבריו במאמרי „ידיעות ספרים״ הנדפס במ״ע „עברי אנכי״ [גליון י״ח שנה כ״ד]. מן החכמים שכתבו תולדות ר׳ אליה בחור, זולת ה׳ וואונדרבר הנ״ל, אין אף אחד מהם שראה את המכתב הזה! והה׳ בן-יעקב נ״ע בספרו אוצה״ס [עמוד 327, אות 1188], מזכיר את שם המכתב הזה, כפי שמצא שמו מובא „בהביבליותיקה״ של הר״ד פירשט (ח״ב), ונראה מזה, כי לא היה הספר הזה למראה עיניו מעולם. ואם יעזרני ה׳, אקוה להדפיס ספר גדול על אדות רבי אליה בחור ז״ל.

1) הדברים האלה מגומגמים פה, ולא ירדתי לכוונת הראב״ח ז״ל! ואולי כוונתו בדבריו „אשנה לך עוד הפעם כתבתי מספר הטעמים״, ר״ל: אשלח לך העתקה שניה מס׳ „טוב טעם״ שלי, כי בס׳ הזה כלל המחבר כל חקי הטעמים: אך לא אבין כלל את יתר דבריו: „ולא אוכל להחזירו כי נפשי קצה בו״.

2) הלא הן כתובות על ספרו „מסורת המסרת״; ורבים מחכמי המדקדקים ראשונים ואחרונים חלקו עליו בשיטתו זאת. כנודע.

3) „לועזים״, ר״ל: האטלקים. וראה על אדות המלה

ראשונה ל ס פ ר ד שהוא קרוב להם ואחר כך נתפשטה בכל היהודים. ועוד יש להספרדים כתיבה אחרת שכתבו בה רוב ספריהם, וגם היא באה להם מ הערבים וקוראין לה כתיבה מ ו ע ל א ק, ר"ל כתיבה של חצי אותיות, ואחר שגורשו מספרד באה ג"כ בארצות האלו; לא ידעתי אם ראית מהם. והם משימין היו"ד והוי"ו בתוך הבי"ת והכף והרי"ש, ומי שלא בקי בכתיבה זו הרבה, אינו יודע לקרות בה אפילו תיבה אחת. והכלל, כי „משקיט“ הוא לשון ע ר ב י, והיא בלשונם לשון ד ק ו ת ורזות [1]). ואנחנו ה א ש כ נ ז י ם, מבליעין הקו"ף ונאמר „מ ש י ט“; כי כן מלות אחרות שאנו מבליעין אות אחת באמצע התיבה — ולא אוכל להאריך.

ומה שאנחנו קוראין שאר הכתב „כתיבה“, גם זה מטעות האשכנזים שמקצרין בלשונם, כי שמה כ ת י ב ה א ש ו ר י ת; לפי שהעלו אותו עמהם מאשור, לפי דעת רבותינו זכרם לברכה. גם יש יהודים רבים שקוראין אותה כ ת י ב ה מ ר ו ב ע ת, ואנחנו קוראין אותה כ ת י ב ה לבד, ומניחין א ש ו ר י ת או מ ר ו ב ע ת, כדי לקצר הדבור.

הואת מה שכתב הח' ד ו כ ע ס במ"ע „המזרח“ משנת 1847, עמוד 752, הערה 19.

[1]) וז"ל ה ב ח ו ר בס' „ה ת ש ב י“ אות מ"ם: „מ ש ק י ט, קורין ל כ ת י ב ה ד ק ה, ר"ל: שאינה כתיבה מרובעת „משקיט“. וזה ימים רבים הוגד לי שהוא לשון ע ר ב י, פי' ר ז ה ו כ ח ו ש ה, ואח"כ נודע לי שאינו לשון ערבי כלל. ששאלתי ליהודים רבים ל ו ע ז י ם צרפתים ספרדים יונים וערביים וכלם קורין לה כן, ולא ידעו לפתרו מה הוא; ואנחנו האשכנזים קורין לה מ ע ש י ט, ולא ידענו מה הוא. ומצאתי בספרים שקורין לה כתב-עגול. ועוד יש כתב אחד שבא מן ה ע ר ב י י ם וקורין לה כתב מ ו ע ל א ק; ויש קורין לה כ ת י ב ה של ח צ י א ו ת י ו ת, ומשימין היו"ד והוי"ו בתוך הדלת והרי"ש, גם בתוך הבי"ת, וכל האותיות דבוקות זו בזו, והיא נהוגה בין הספרדים מאד — עכ"ל הבחור. וראה מאמרו של מהר"ל ד ו כ ע ס ז"ל „דאס מאשקיט“, הנדפס במ"ע „המזרח“ שנת 1849 גליון 9, עמוד 40 - 139; ועוד במאמרו על ארות „יודישע קורדענטשריפט“ שנדפס במ"ע הנ"ל, משנת 1843, עמוד 810. והח' ד ו כ ע ס העיר במאמרו שם, כי כ"י עברים בכתב מועלאק ראו עיניו בהרבה אוצרות הספרים; וגם אני הכותב ראיתי כ"י כאלה בהביבליותיקה הגדולה פה פארים. וראה דברי ר ב י י ה ו ד א א ב ן ת י ב ו ן ז"ל בספרו „אגרת המוסר“, שכתב, כי הכתב הזה נהוג אצל אחינו הספרדים עוד משנים קדמוניות.

הנה בשרתני על העתקתך של דקדוק ר' משה קמחי עם באורי[1]; ובאמת צר לי על ככה! כי ידעתי כי יש בו טעותים לא מעט, קצתם מצד הדופסים קצתם מצדי; כי זה יותר משלשים שנה שחברתיו, ולא היה כחי אז בדקדוק ככחי עתה[2]. על כן ידעתי כי דבּרתי בו דברים אשר לא כן ואיננה תמיה, רק שנדפס שלשה או ארבעה פעמים[3] גם באיטליא גם בתורגמה, ולא היה איש אשר תקן

---

[1] הדר"ר מינסטר הנ"ל את „המהלך" להרמ"ק בהעתקה רומית שתי פעמים. בשנת 1531 בבי"הד"פ של אנדר. גראטאנדער בבאסיליאה, עם הקדמתו של הר' בנימין בן יהודא ועקר נמוקי הראב"ח ז"ל; ופעם שנית בשנת 1536 אצל המדפים היינריך פטרוס. [ראה „ביבליאָגר. האנדבוך" מאת דר שטיינשניידר, עמוד 74 אות 1051, לייפציג 1859].

[2] גם בהקדמתו השניה לספר „הבחור" [דפוס איזנא ש"ב] כתב כן, והתחרט על איזה דברים שכתב בספרו זה מדפוס ראשון רומי רע"ט; וז"ל: „כי מאז נתחדשו בי דעות אחרות וסברות חדשות אשר לפנים לא ידעתים; מצורף לזה, כי מאותו היום והלאה מצאתי שהנחתי קצת דברים ראוים להכתב ולא כתבתים, גם כתבתי דברים הלואי ולא כתבתים, נחמתי כי עשיתים — עכ"ל.

[3] כפי הנראה מדברי הבחור פה, לא ידע בעצמו כמה פעמים נדפסו נמוקיו על „המהלך" לרמ"ק, כי לא כל ההוצאות היו למראה עיניו. ועפ"י דברי הביבלוגרפים ד"ר פירשט, שטיינשניידר ובן-יעקב נ"ע באוצה"ס [עמוד 5—304, אות 689], נדפס „המהלך" בפ"ר עם נמוקי הבחור והקדמת ר' בנימין כלבי: בעיר פיזרו בשנת רס"ח בערך, ע"י גרשון שונצינו, ובפ"ש ע"י בניו של המדפים הנ"ל בשנת רס"ט —ע"ח; עוד עם נמוקיו בשם „דקדוק" בעיר אורטונא רע"ט (ראיתיו); עוד עם קצת נוספות והקדמה בל' לטיני פארים 1520; עוד עם שער בל' רומית אויגשבורג 1520 וכו'. מהדפוסים האלה, מרוב יקרותם, לא זכיתי לראות רק מעט מזעיר בהביבליותיקה הגדולה של בית גינצבורג פה, בטרם נעתקה לפטרבורג. והיו נמצאים בידי „המהלך" דפים ליידין 1631, עם הערות בל' רומי מאת החי' עמפריאור ודפוס יפה האמבורג תקמ"ה, ומכרתים בשעת הדחק בדמים פחותים להח' שוח"ה נ"י. והנה על אדות ספר „המהלך", הנני רק לסיים בדברי הדר"ר גייגר, וז"ל: בדקדוק חבר ר"מ קמחי ספר „מהלך שבילי הדעת", ויאהב לרמוז את שמו בשער ספריו, וככה עשה גם בספרו זה, ור"ת הראש' יכלכלו שמו; וזה פתח השער: „מַהֲלַךְ שְׁבִילֵי הַדַּעַת קִרְבַת מְלִיצַת חָכְמָה יִתְרוֹן". והספר הזה דלו רזה, ור"א בחור ור' שבתי סופר, באו שעריו וימלאו חדריו ויהי לספר! והמדפיסים העברים

נם אחד מכל הטעותות [1]) אשר בו, לא ידעתי אם אתה תקנתם. לכן אדוני, איעצך נא, אם לא התחלת להדפיסו, אל תדפיסהו עד שתשלח לי ההעתקה אשר העתקת אותו; כי בלי ספק שגם אתה שגית, כי אין איש אשר לא יחטא; ואני אעבור עליו ואראהו ואתקן המעֻוָת. וזה אעשה לכבודך להנאתך ולטובתך, לא במחיר ולא בשחד רק שכר הבטלה ואבוד זמני תתן.

בספר של „שלוש לשונות" [2]), לא הבנתי כוונתךָ על מה ערבבת בו לשונות אחרות שאינם לשון עברי כלל, רק לשון הגרי ופרסי ומתלמוד ירושלמי, לשונות משונות מאד; ולפי זה, היה לך לקרא שם הספר „של ד' או ה' לשונות". ומי יתן והייתי אצלך שבוע או שבועַים, ופה אל פה אדבר בך.

כבר השלמתי ספר השרשים של התרגום [3]), גם הבורי

והנוצרים הוציאוהו פעמים ושלש ועוד, וחכמי הנוצרים העתיקוהו ללשונם; למה זה ועל מה זה? לא ידעתי! רק שם הקמחי רשום על מצחו, ויהי להם לנס!"

[„אוצר נהמד" ח"ב 18; גייגער'ס נאבגעלאססענע שריפּטען, עמוד 25—25, ברלין 1877]

[1]) שד"ל ז"ל באגרותיו (ח"ו עמוד 1020, קראקוי תרנ"א), התלונן על הראב"ח ז"ל שכתב בסוף ספר „סודי רזיא" כ"י, (שהיה בידו): „אל יאשימני אדם כאשר ימצא בס' הזה טעותים, בלשון זכר, והעיר בדרך צחוק: „אמר שד"ל, ר' אליה היה מדקדק אבל היה אשכנזי". ופה נראה במכתבו, כי פעם כתב „טעותים" ופ"א „טעותות"! ובי"ה גם שד"ל לא ראה ולא ידע המכתב הזה.

[2]) הוא הליקסיקון של מינסטער בלשה"ק רומית ויונית שהו"ל בתבנית פוליו בבאזיל בביהד"פ של היינריך פטרוס בשנת 1530; אשר על אדותיו כתב הד"ר לודוויג גייגר נ"י בספר היקר „דאס סטודיום דער העבר. שפראכע". והה' וואונדרבר במאמרו „תולדות הראב"ח" במ"ע „המזרח" IX, עמוד 4.

[3]) הוא ספרו „המתרגמן", שהדפיסו באיזנא שנת ש"א בתבנית פוליו. ויקר מאד בערכו השיר של ר' אהרן חביב הנדפס בסופו שבו הוא נוגע בתולדות הראב"ח. והה' וואונדרבר הוציא ממנו דבר חדש, כי הבחור ז"ל בימי נדודו בגולה היה גם בעיר פראג, ואכהמ"ל.

של מלות החמורות של תורה וחמש מגלות[3]). ידעתי, אם היו נ ד פ ס י ם שימכרו למאות ולאלפים. הודיעני אדוני, אם יחפץ האומן שבעירך [1]) להדפיסם, וכבר כתבתי לך כל זה.

הדרושי' מספרים לא נמצאו פה עמנו היום. ובזה לך שלום! כרצונך וכרצון אהובך איש כלבבך.

אליה לוי המדקדק אשכנזי.

אני אמרתי בחפזי

ב ו ו י נ ס י י ה י"ו אייר **רצ"א**.

מאמר ו.

מכתב לדוד [2]).

שר וגדול כליל החכמה יופי המעלה לו יֵשֵׁם בתהלה, החכם השלם ר' י ש ע י ה מ י ש י נ י יע"א.

גם שכבודך לא ידעני, רוממתך לא יכירני, אשר גבוה מעל גבוה לא יביט לשפל אנשים, הסכמתי לכתוב שורותים, בבטחון אלה השתים,

---

[3]) אינני יודע אם מרמז הבחור בזה על ספרו „שמות דברים", או על ספר אחר שחבר על התורה ונשאר בכ"י ולא זכינו לאורו. וגם בספרו „הבחור" [מאמר ג', עיקר י"א] כתב: „וכבר יעדתי לחבר ספר אחד ואבאר בו כל דברי רש"י ז"ל אשר דבר בדקדוק בפירוש התורה אם יאריך הש"ית חיי"; והספר הזה בלתי נודע לנו לא בדפוס ולא בכ"י אשר באוצרות הספרים.

[1]) מרמז בזה על המדפיס היינריך פטרוס מבאזיל שהיה נודע בזמנו. והבחור הדפיס בפעם ראשונה בדפוסו את ספריו מסודמים ע"י השתדלות סבסטתיון מינסטר.

[2]) המכתב היקר הזה, הנוגע לקורות היהודים בספרד, מצאתי בקבץ כ"י פאריז [בסימן הישן: Cod. 337 ובס' החדש: fond. hèbr. 1301 דף 159]: ומראש הספר הזה נספח אליו „ב א ו ר ל ה ק ד מ ת ה מ ו ר ה" [המכלכל מן דף 160 עד דף 285], מאת בעל המכתב הזה הר"ר ד ו ן ד ו ד ן' י ה י י א ז"ל, ושלח את ספרו זה במתנה לכבוד החכם ר' י ש ע י ה מ י ס י נ י ז"ל, לכפר פניו במנחה למען יעמוד לעזרתו בצר

והאחד כאשר הייתי יְשָׁלֵו בישיבתי, רענן בבית-מדרשי, מפי אנשי אמונה שמעתי שלֵמות נפשך החשובה כלולה מבראשית ומרכבה[1]), המליכוה מן השמים בעצה וגבורה, זַכָּה וברה לעֵד ולאות שבשנים קדמוניות, היו באומתינו שרי אלפים ושרי מאות.

השנית, אחוה טבעית שכליית שטוב שכלך נשבע ליחיד בעולמו הר׳ ג ד ל י ה ז״ל נפטר ממך באהבה רבה, פירש ממך כאשר פירש מחייו; הוא מנעורי גדלני, שיורי פתותיו האכילני, מים יצקתי על ידיו גלילי זהב, יגוני בלבי כְּאֵב בלבי. לכן חשבתי לקדשך נורא תהלות,

---

לו, וכפי הנראה, הקבץ הזה, בא אל גנזי אוצר הספרים בפארים, מעזבון הספרים של הרב ישעיה הנ״ל ונכדו ז״ל; כי בקבץ זה [בדף 59 סוף ע״א] בחתימת הספר „ש ע ר י צ ד ק“ להרמב״ן, כתוב מאת המעתיק וז״ל: „נכתב להחכם השלם הכולל הרב הגדול ר׳ י ש ע י ה מ ס י נ י, ונשלם בג׳ לאב משנת „ה ר א נ י נ א א ת כ ב ו ד ך“. ונכתב הגהה בצד הגליון בדיו אדום: „השבח למהוייב המציאות שֶׁזִּכָּה את בן־בנו לעיין פה — י צ ח ק מ ש י נ י“; ובדף ע״ה ע״ב בסוף כפר „מ ל ת ה ג י ו ן“ להרמב״ם אשר בקבץ זה, מצאתי כתוב: נשלמו מ ל ו ת ה ה ג י ו ן בעזר שוכן חביון בחורבי בציון על ידי לי אני עני ואביון י ו ס ף בכהר״ר י ש ע י א מ י ש י נ ו יצ״ו; — ועל ספר „בחינת עולם“ [דפוס שונציני רמ״ה] הנמצא בקבץ זה *), נכתבו הגהות בר״ת „י״מ“ ובר״ת „שא״ן“; ובלי שֶׁסֶּק הֵנה מאת הרב ר׳ ישעיה מיסיני הנ״ל. וע׳ בס׳ „תולדות הימים לבני חייא“ להחכם כרמולי ז״ל [פפ״ד תר״י].

והנה החי׳ ב״ג ז״ל, הדפיס את המכתב הזה במ׳ע „ה נ ש ר“ להמבשר שנה שניה; אך נדפס שמה בטעותים ונלקה בחסר ויתר. ואמרתי להוציאו לאור פעם שנית בדיוק היטב עפ״י הכ״י, ואקוה כי הקוראים ימצאו בו דבר חפץ והיה זה שכרי.

1) ר״ל: ה ח ו מ ר י ו ה ר ו ח נ י, כידוע שמעשה „בראשית“ ומעשה „מרכבה“ נקראו בפי החוקרים בשם חכמת הטבע ושלאחר הטבע. [הערת ידידי הח׳ דישקין נ״י].

---

*) דפוס קדמון זה שונציני רמ״ה, יקר מאד במציאות, והובא בגנזי הביבליותיקה בתור מנוסקריפט בטעות. וכבר העירותי ע״ז את ידידי הרב החכם ר״מ ש ו ו א ב נ״י.

אספר שמין מרוב התלאות אשר קראוני, אבלוני הממוני, אולי אלהא מאיר עיני החשוכים, זכות הרב והמעלות המהוללות הגנוזות תחת כנפיך יהיו בעזרי, ומן המֵצר ישמע לקולי, ובעצתו ינהגני ויביאני למול קדשו, אזכה לראות פני המיוחד בַּיְשָׁרִים, דמות ר ב י בבית־שערים.

אדוני רם! תלאות ויגונות באו עלי ב ר מ י ז ״ א 1) שמי ד ו ן ב״ר אדוני ד ו ן ש ל מ ה ן׳ י ח י י א, האח הזקן מהחכם הנזכר זכרם לברכה. מלאכתי מיום היותי היתה בתורה; ויש כמו שבע-עשרה ישנה שאני מרביץ תורה בקהלה קדישא מ ל י ש ב ו נ א, דורש לרבים במנהגינו בשבתות ומועדים. וכאשר גרש מלך ס פ ר ד היהודים מכל מקומות ממשלתו, רבים מהגדולים באו לדבר עם מלך פ ו ר ט ג א ל שיקבצם בארצו, והתנה עמהם תנאים שאסור להזכירם כ״ש לכותבם, שהמלך היה מטבעו שונא הבריות וכ״ש לאומות ישראל. כל הקהל כאחד היו עוזרים לנגרשים בכל אופני העזר, והמלך נתמלא חמה עליהם ולקה מרבים מהם הנכנסים, ומהם ענש בנופס, ומֵתו בכבלי עוני. ואני ברחתי, מפני ששמו עלי שידי היתה לשלוח ל ה ת י ה ד מקצת שהיו אנוסים בהמָרת דתינו; וברוך השם שהצילני מהרבו הקשה והעצומה, ומה שמצא מנכסי לקח כל.

באתי ל נ פ ו ל ו, ושם הייתי עם אשתי וביתי, כאשר באו ימי הרעה, וגלוני שם אחר זה ב ס פ י נ ו ת. שלמנו לשרים כל אשר לנו להחיות את נפשותינו, והגיענו השם ל ק ו ר פ ו, ותהלות לאֵל בנכסי שמכרתי בזול; וכן ספרים הרבה, שלמתי, שעד הֵנה לא שֻׁלַם בעדי כלל ופרט אפילו פרוטה. אחר זה חליתי ונפלתי למשכב, והשארית נתמעטה מהכים, והנה אני פה היום תענית-פורים ב ל א ר ט ה, עיר קצה ת ו נ ר מ ה, כוסף לעלות לארץ ההיא לראות אם אמצא מנוח באיזה אופן שיהיה להחיות נפשות ביתי, ואין לי כֹּח, כי גם שיש לי ספרים ותכשיטי הבית ואמכרם להוצאות, עם כל זה העיר הזאת מצער, ולא אוכל להחיות את נפשי בה.

לכן במלות קצרות שלא הורגלתי בזה, אתחנן לפניך, שתתן סדר לעלות אני וביתי לשם, וכל אשר לי אתנהו בידך, ושם יצוה השם ברכתו. בזה תעשו חן עם אדם שלא ישאל מימיו, ובני משפחתו מימים

1) ר״ל: בשנת רנ״ח היה לגורשי ספרד גירוש נאפולי — הערת הח׳ ב״ג ז״ל.

קרומים היו מנותני הצדקה מלבישים ערומים. וגם שאבדתי יותר מש׳ תיבות מספרים, עדיין יש לי יותר ממאה לשלם כל ההוצאה; ואם אשב בכאן ב׳ הדשים, לא אדע מה אעשה!

אדוני! בכאן יש אדם נכבד, שמו ר׳ מ נ ח ם מקהל ק ש ט נ ד י א ה, לו יד ושם בזאת העיר ל א ר ט א. אם כבודך ירצה להיטיבני, תכתוב לו במוצאי פסח על ענייני ואדותי, כאשר יגזור כבוד חכמתך, והוא יישר כל דבר, ויבא המכתב מעולפת בכתב אשר תשלח אלי; ולפי ששם בחור נחמד, שמו ר׳ ש מ ו א ל ד ו נ י נ א ל י א, אני אכתוב לו שיזכירהו לכבודך לדעת מה תגזור עלי; גם שהשכל מעורבב, וכל מה שלקטתי מימות ההרף, נאבד לי בים וביבשה. כדי שלא יבא כתבי ריקם לפניך, הבאתי עמה הקדמת המורה שתליין בעדי לפני כבודך, ובזה אני מקבל הן והנאה ומכבודך לא יחסר דבר.

לשלמים ורבים אני חייב ברוב דברים, כי מעלתם להחזיק ידי עניים ואביונים, וכל שכן איש כמוני ישב״ה מא״צו ועזב את ביתי, כמו שהאל יודע להוציא ממסגר אסורים. לכן אקצר ואשאל אראה תשובת מעלתך, העמק שאלה או הגבה למעלה, כאשר תגזור אני מרוצה, כי אין חיוב אלא שמעות כבודך ישיצליהו ואהבת נפש לדומים ואם הם מעטים, ובאיזה צד שיהיה בכל כחי, גם שתשש, אעביד למעלתך שיגדל יתנשא, כנפשו הרמה החכמה, ונפש הנאנה נרצע למאמרך.

דוד בן לאדוני דון שלמה ן׳ יחייא.

אדוני וגאוני! הנה יָשַב השליח בחולו של פסח, ואחלה לפני כבודך, יכתוב לַנכבד הנזכר, כדי שיתן סדר להעלני מהארץ הזאת, וכל ההוצאות אשלם; שאם אתעכב בכאן לא יהיה לי יכולת אח״כ לעלות, כי הפזור רב והנכסים מועטים, העזר מ ה ד ב ו ר לבד ממעלתך, יהיה בעיני כמוצא שלל רב. ואין להאריך, אלא שאלת מחילה מכבודך ולנפשך התשובה, שלום ואורך ימים, אמן.

מאמר ז'[1].

הקדמת רבי אליעזר בן-שמואל ז"ל ממיץ „לספר יראים" כתב-יד[2].

אלף הודאות ותשבחות, ילמד לבבי *) תת לאלהי הרוחות, יודעי שיר רנן וישבחות, עין אשא ואפעל שיחות, זין ומגן הוות ומבטחות, ריש

---

1) נדפס בשבושים במה"ע „המליץ". [עמוד 911—912, No. 86 תרמ"ח].

2) את „הספר יראים" כ"י פאריס, העתקתי בפקודת הרה"ח שוח"ה הי"ו; וגמרתי בהעתקו ביום „שושן פורים" שנת תר"ן ב"ד ברכים [„העברי" שנת כ"ו גליון כ"ה]. הרב חיד"א ז"ל אומר [שה"ג, דף י"ב ע"ב, „ווילנא תרי"ג]: ור"י בעל התוספות השיב על דין שהי"ל למה"ר אליעזר „ממיץ, [כבתיב בש"ת מהר"ם סימן תע"ד]; וכל הגדולים במרדכי „והגה' מיימוני ובתשובות מהר"ם מביאים „פסקי הלכות", „מש"ס, וביותר בפסקי „מהר"ם ריקנטי" שמעתיה בפומיה כוליה „יומא. וגם ר' אליעזר מיץ חבר תוספת על הש"ס; ואני „הדל ראיתי תוספותיו לחולין „כתב-יד". הרא"ם הנזכר, חבר „ספר יראים"; „ומטהרת יד הקדש מהר"ם די לונזנו ראיתי, ששינו סדרו של „ספר יראים„ ולא נדפס כמות שהוא כאשר חברו הרב, וכך כתב „בספר הקירא דף ק"א. וכבר נודע שספר יראים שנדפס הוא קצור! וזכיתי „לראות ספר יראים כתב-יד במלואו בתוך ספרי „כתבי-יד מישראל שהם בביבליותיקה הגדולה ויקרה של מלך צרפת „בפאריש; ששם יש יותר מחמשה וחמשים אלפים „קובצי כ"י מכל הדתות והלשונות, כמה חדרים מלאים, ובתחלתם בית „גדול מספרי ישראל כתב-יד, ויש בו יותר משני „אלפים כ"י שלנו. ושם ראיתי ספר יראים כלו כמות שהוא [תחת „הסימן הישן הוא Cod. 183, ותחת הסי' החדש fond. hèbr. 1390 יאפ"ו] „והוא גדול ובו תס"ד סימנים וכו'; וכלל כמה מצות לפעמים בסימן אחד.

---

*) בודאי צ"ל „למד לבבי" או „לבבי ילמד", לפי שבראשי החרוזים נסמן שם המחבר „אליעזר"; שכפי הנראה לא הרגיש בזה החכם המעתיק. (הערת המשורר יל"ג ז"ל).

יהיק הצלחות, לעבדו ינהל על מֵי מנוחות, ויטה חסד לחונני דעת ותבונה ולהיות ידי עמי להצליחני בתורתו, [וש]פתי [א]פת[ח] ופי יגיד תהלתו,

---

„וכמרומה, שהנדפס הוא בכמות פהות משליש הספר הנזכר „וכו׳ — עכ״ל חיד״א ז״ל.

וראה דברי הד״ר כרמולי ז״ל במ״ע „Revue Orientale“ „כרך א׳. וזה לשונו במ״ע „המזרח“ [משנת 1841 , עמוד 780 , Nr. 50] : „אליעזר אוים מעטץ, זאָ פֿאָן זיינעם געבורטסאָרטע בענאננט, „וואר איין בעריהמטער קאָזואיסט דער אין מאינץ בליהעט, וואָ ער „1238 אין איינעם פֿאָרגערוקקטען אלטער שטארב. אלס שיללער דעס „בעריהמטען יעקב תם, האט ער זייט זיינער יוגענד איין גראָסעס אנזעהען, „זאָ דאס שפּעטער איים זיינער שוהלע זעהר פֿיעלע בעריהמטע מענער „הערפֿאָרגינגען. זיינע לעקטיאָנען זינד אבער ניע רעדיגירט וואָרדען, דען „מאן בעזיצט פֿאָן איהם ניר איין איינציגעס ווערק וועלכעס דעם טיטעל „ספר יראים“ פֿיהרט. עס איזט איינע מערקווירדיגע ארבייט איבער דית משה „נאך דען תרי״ג גרונדפֿערבאָטען איינגעטהיילט. דיא אויסגאבע וועלכע מאן „אין ווענעדיג 1566 אונד אין קראקוי 1612 פֿעראַנשטאלטעטע, איזט „נור איין שלעכטער אויסצוג אוים דעם גראָססען ווערקע אליעזר, וועלכעס „בנימין בן יחיאל אנפֿערטיגט אונד שמואל אלגזי „אוים „קנדיא“ ערלייטערט האטטע. דאס פֿאָללשטאָנדיגע ווערק ליעגט „אין דער קאָניגל. ביבליאָטהעק צו פּאריס — עכ״ל כרמולי נ״ע.

והנה הח׳ בן־יעקב נ״ע בספרו היקר אוצה״ס [עמוד 230] , כתב : „ספר יראים מאת רבינו אליעזר ב״ר שמואל דמיץ (הרא״ם) תלמיד ר״ת, מוסר ויראת ה׳ וכו׳, סדרו רבי בנימין בן מאיר הלוי אשכנזי, ושינה סדרו ונדפס רק קצתי וקצור ממני ווינציאה שכ״ו, ובלי על תרי״ג מצות כ״י פאריז וכו׳“ עכ״ל, נראה מזה, כי לא ראה בעיניו אף את הס׳ יראים הנדפס כי החליפו על מין ספרי מוסר כספר „חרדים׳, „וראשית חכמה“ וכדומיהם.

והנה „ספר יראים“ הנדפס בדפוסים שונים, וגם בדפוס האחרון של ה׳ ק״ב בווילנא, הוא משובש, מבולבל ומטורף, ואין להוציא ממני אף הלכה אחת לנכון, כי כסה כלו קמשונים וחרולים; ור׳ בנימין האשכנזי שהדפיסו בפעם הראשונה בווניציאה, השחיתו ושינה סדריו וסגנון הלשון של המחבר ז״ל , וגם הכניס בינתים דבריו והגהותיו ובלבל את כל הספר.

יצליח יוהי עלי בצדקתו, כי לא עצרו רחמיו ולא קצרו [חס]דיו [1]) מהושיע למיחלי ישועתו, פותח יד ומשביע רצונו לכל חי, אם צעיר ודל וחדל אישים ותולעת הולך תמס שבלול על גחון, וישחה אמרתו מעפר, וכאוב קולו מארץ הבהילוני, מחשבותי ושעיפי ישיבוני קשה, בראותי [כי] עניני תורה עמלם בפלפול הקושיות על סוגיות התלמוד והלכ[ות] ושרשי המצות לא ישימו על לבם מה צוה יוצר, איככה יקיימו חקיו ומשפטיו, ותהי יראתם מצות אנשים מלומדה, ויראת הצור לא ישימו נגדם, והמצות אשר הונה[גו] ישמרו, ובאשר לא הונהגו נשכחו מהם, ותהי מלאכתם בדרך אשר . . . לבו ולא לשם ה׳ [2]). ואירא אני לנפשי פן יחשב . . . שם המות ובקוות ענבים יראיתי למצא באישים [3]) ; ויעצוני כליו[תי] ורוח ה׳ הצליח[תני] עם לבבי להודיע מצוות אלהי שרשים וענפים. וקראתי בש[ם] למצות הכתובות „א ב ו ת", ולתוספת הכמים אשר הוסיפו על הכתב למען לא יעקר קראתי „ת ו ל ד ו ת". ויתבררו גזרות החכמים על מה הם תלויות, ומהם האבות המולידים התולדות. ולא יצאו הדברים מעורבבים, כי אם כל דבר אל עבר פניו ילך.

ואמנם עסק הפלפול והקושיות, מדה היא גדולה ומקבלים עליה שכר; אך כי לא ישכחו יסודי עליונים ותחתונים, ולא בסדר המקראות, כי כל מצות הנכללות בדמיון אחד, איחד לבד בכלל אחד, והפץ י״י בידי יצליח, ודרך קצרה אלך למען ירוץ קורא בו ומבקשי ה׳ ימצא נכון.

וקראתי זה „ס פ ר י ר א י ם", כי ממנו ילמדו ליראה את ה׳. ובניתי בו תורת אלהים והצבתיה על ז׳ עמודים, ובעמודים הבינותי יש מהם מרבה ויש מהם ממעט, וכולם בנוים ועשוים לשם חלק יעקב יוצר הכל אל אלים" — עכ״ל הקדמתו.

להאבין לב כל מוקירי ספרי חכמי הקדמונים ז״ל. והרה״ח שוח״ה נ״י, מכר את העתקתי לכביר הרב ש״ף נ״י במינסק, והיא הי״ל זה כשנתים ברפוס ראם חלק א׳ בלוית הגהותי והערותי בחתימתי „המעתיק".

1) אולי יותר נכון למלאות החסר ולכתוב „ידיו" ולא חסדיו, כלשון הכתוב: הן לא קצרה יד ה׳ מהושיע.—[הערת המשורר יל״ג ז״ל].

2) שמונה מלות אלו נמחקות בכ״י ורשומן נכר מעט.

3) בהעתקתי הראשונה שהדפסתי „בהמליץ", העתקתי בטעות: „ובקשתי ענבים וראיתי למצא אנשים".

בסוף הספר [דף רנ"ד סוף ע"א], מסיים המחבר ז"ל את ספרו זה לזכרון בנותיו שמתו על פניו ונשאר ערירי.

וז"ל: „סימתי מצוות ותולדותיהן כאשר השגתי בעצת דעתי. וחשבתים כאשר מצאתים בספר רב יהודאי גאון ז"ל. וכללתים בד' מאות ששים וארבע; כי בכמה מקומות כללתי שתים כאחת. וברוך צורנו אשר עזרני והצליח את לבבי עד כה לסיים אשר על לבבי, ספר זה ספר יראים. והיה לי לזכרון, כי גדל חרון, ומתו בנותי, ואָספו וכָלוּ טובותי, ונשארתי לבדי, ואין מחזיק בידי. וספרי הוא עדי וסהדי יהיה במרומים, ויעלה עלי רחמים, גוחי מבטן וצלי, לשומרי מכף רודפי; בו שַתִּי מבטחי, ושויתי יראתו לנגדי, ועול מצותיו וחוקותיו על צוארי, ומוסרותיו על זרועותי ולא ינתקו, והם יהיו לי למגן, כבודי ומרים ראשי, ואויבי ה' יאבדו, ואוהביו כצאת השמש בגבורתו יהיו" — עכ"ל.

מן הדברים שיש בהם ענין לתולדות חכמי צרפת, מצאתי בכ"י זה (דף י"ט) את הדברים האלה:

„ושמעתי שמעשה היה בטרוייש ברבי יצחק בן הרב ר' יהושע ז"ל נכדו של הר' מנחם ז"ל בבית-דינו של רבי יעקב זצ"ל ששידך בתו קטנה של ר' מורל מנול גטרא [1]), והיה לו ג' בנות קטנות ובשעת קדושין קדש סתם ולא הזכיר שם המשודכת, והיו מהם מתירים מטעם שדוכים ולא שמעו להם האוסרים ונתן גט לשלשתן" — עכ"ל.

ובדף מ"ט כתב המחבר ז"ל בזה"ל: „ומפי רבינו יעקב ז"ל שמעתי שחולק על רב יהודאי גאון ואומר שחמץ בפסח בששים כשאר איסורים שבתורה". ובדף נ"ז כתב המחבר: „ראיתי רבנים גדולים חלוקים בדברי רבינו יעקב ב"ר יקר ז"ל, ורש"י תלמידו זצ"ל מתירים; רבינו יצחק הלוי ב"ר יהודה הלוי ז"ל, חברו של רבינו יעקב ב"ר יקר ותלמידיו אוסרים וכו' — עכ"ל.

---

[1]) הרב החכם הגדול רבי ישראל הלוי הי"ו, עוררני כי צ"ל: ר' מורל מאנגליטרא; וט"ס הוא בכ"י פאריס. (על פי מכתבו של החי' עמיל הירש). יאפ"ז.

מאמר ח׳.

שער המשקלים [1]

הרוצה לחבר חבור, או מליצה או משקל, צריך להשמר בשבעה דרכים שנשקלו בזה המשקל אשר הוא לפניך, ואלה הם:

---

[1]) השער הזה, העתקתי מכ״י פארים עמוד 28, No. 1005; ומצאתי כתוב עליו בזה״ל: „מה שמצאתי בספר הישן כתבתי וגם זה החבור (!) מצאתיו ואכתיב״. והמעתיק לא קרא עליו שם המחבר וגם לא שם הספר ולא כִּלָּה את מלאכתו. אמנם הרב החה״ג רבי שניאור זק״ש ז״ל עוררני: כי לפי סגנון המשורר אשר בסוף המאמר הזה, המסיים: „תם ונשלם ונחתם ע״י איש תם״, נשמע מזה, כי מחברו הוא חכם אחד בשם ר׳ יעקב, ע״ש הכתוב „ויעקב איש תם״. ואני המביא לביה״ד, אוסיף לאמור עפ״י השערה, כי מחברו הוא רבינו יעקב תם *) הצרפתי (ר״ת), נכדו של רש״י ז״ל, ומחבר ספר הדקדוק „הכרעה״, ואשר יִשַּׁר גם שירים רבים; נולד במאה הי״א בערך ונפטר במדינת רימנו, ג׳ פרסאות מק״ק טרויויש, לשנת השבעים ואחד לימי חייו. חכמים הרבה כתבו את תולדותיו: ולקוראי עברית, הנני רק להזכיר פה, כי יעיינו בספר „כרם חמד״ חברת ז׳ בדברי שד״ל שם; ובמ״ע „השחר״ [שנה ראשונה תרכ״ט], במאמר: „ואלה תולדות רבנו יעקב תם״, מאת הר״ יעקב גרמיזא ממינסק; ובספר „תולדות ר״ת״ מאת הרה״ח מר״א וויים, הנדפס בראשונה במ״ע „בית תלמוד״, ופעם שניה בחוברת מיוחדה.

והנה את „השער״ הזה, הדפסתי במ״ע השנתי „כנסת ישראל״ [שנה שניה תרמ״ח אירות מאיפל עמוד 9 - 8 - 7], בלי באור והשיר בלתי מנוקד. אמנם בהדפיסי עתה את השער הזה פ״ש, בקשתי מאת החכם המשורר ד״ר שלמה מנדלקרן נ״י, לבארו ולנקדו להקל על הקוראים.

והנני להוסיף עוד: כי בס׳ „שפתי ישנים״ ואוה״ם לבן-יעקב, מובא „שער המשקל״ על משקלי השירים והחרוזים, מאת

---

*) מחבר „שער המשקלים״, איננו ר״ת, כי הוא לא יכתוב: „שפע משפיע לאדם מן השכל הפועל״ — שזח״ה.

שִׁבְעָה דְרָכִים נִמְצְאוּ בַשִּׁיר, וְהֵם
שׁוֹמְרִים נְתִיב נִגּוּן חֲרוּזֵי דָעַת ;
בָּהֶם בְּנֵה בָתִּים וְצַף בִּזְהַב שְׁבָא
דֶּרֶךְ תְּנוּעַת אוֹת בְּלִי נִבְלָעַת ;
עַיֵּן וּפַלֵּס שִׁיר בְּמִשְׁקָל נַח וָנָע
נַגֵּן כְּגַן עֵדֶן בְּךָ נִטְבָּעַת ;
הָכֵן וְדַקְדֵּק לַעֲשׂוֹת שִׁיר קַל וְצַח
שָׁלֵם בְּגַלְגּוּלוֹ כְּמוֹ טַבָּעַת ;
הַשִּׁיר מְבַקֵּשׁ מִבְּעָלָיו תַּעֲנוּג
כִּי דַת מְלִיצָה עַד־חָזוֹן מַגָּעַת ;
מִשְׁכַל לְהַרְבּוֹת אַל־יְמַהֵר לִבְּךָ
כִּי יֵשׁ בְּתוֹסֶפֶת חֲלוֹם מִגְרָעַת ;
הַבּוֹחֲנִים שִׁירֶיךָ שְׁלשָׁה הֵם, וְהֵם :
שָׂרִים חֲכָמִים נַעֲשִׁירֵי דָעַת !

הר״ר שם טוב ליאון ז״ל ; וכב״י אשר בביבליותיקה הגדולה במינכן Cod. No. 128 להר׳ משה ן׳ שם טוב מליאון ; וכב״י אשר בביבליותיקה דפארים No. 1232, p. 100 נמצא „פרק במשקלי השיר“ (Métrique), מאת ר׳ סעדיה אבן דאנון ז״ל *). ועי׳ בספר „דרכי נעם“ לר״מ ן׳ חביב [רעדלהיים תקס״ו] ; ובס׳ „המהלך“ לרמ״ק [„שער השיר“, האמבורג תקמ״ה] ובס׳ „לשון למודים“ מאת ר׳

---

*) הפרק במשקלי השיר לר׳ סעדיה אבן דאנון ז״ל, כבר הדפיס החכם ד״ר אדולף נייבויר בספרו : „מלאכת השיר“ — שז״ה.

צריך תחלה לבנות המשקל בנתיב וביתר הניגון, שלא ל ה ע ד י ף ושלא ל ה ח ס י ר; וצריך לְהִשָּׁמֵר על דעת הַבְלָעַת ה א ו ת י ו ת שלא להתבלע מ ל ך או מ ש ר ת על חברו. וצריך לעשות לשון קל וצח, שלא ישים לשון פרס ומדי ויון ותובל ומשך ותירס. וצריך להיותו ג״כ מעונג ומפונק, שישפע עליו כח הדברים; כי כמו חלומות כך היא המליצה, שפע משפיע לאדם מן השכל הפועל. וכמו שאמרו רז״ל: „אין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך ע צ ב ו ת אלא מתוך שמחה״. [ברכות דף ל׳ ופ׳ ע״ם — יאפ״ז].

וצריך שלא להראותו מיד עד שידקדקנו יפה, כי רבים נתרמו בזה. וצריך להיות כל בית ובית הרוז בפני עצמו. וצריך הרוצה להתעסק על החבור ועל המשקלים לדעת תחלה כל הנקוד על פה, והעבר והעתיד והעומד וההי״ן התמהין ושאר המלות איך יְנֻקַּד, אם במלך או משרת [1]), לידע כלם על פה, שלא יטעה במחברתו להבר הכו׳ שקול או שבור; אבל צריך לידע בדקדוק וביושר, ואז יתחיל וישקול ויפלס לפי כח הפיעל בו [2]).

דוד ן׳ יחייא [קושטא ש״ב]; אשר בו מבוארים משקלי השירים באופן היותר מובן וקל. ובספר „יד חרוזים״ מר׳ ג ר ש ם ח פ ץ [וויניציאה ת״ק]; ובספר „א מ ר י ש פ ר״ על מלאכת השיר. מאת ר׳ א ב ש ל ו ם מ ז ר ח י ז״ל. י א פ ״ ז.

[1]) נחוץ פה להעיר: כי המשוררים יקראו יתד לעבר ומלך יחד; ולמלך לבדו יקראו תנועה, כמו דברים.

[2]) [דברי שמ ן]: .אף כי עמים אנכי כעת בעבודה מרבה להביל מן השחר עד הנשף, בכ״ז לקחתי לי מועד למלאות חפצך בדבר השיר הקדמון אשר שלחת לי לנקדו ולבארו. ואתה דע לך: כי מיוסד הוא על ג׳ פעמים שתי תנועות ויתד בדלת, וב׳ פעמים שתי תנועות ויתר וג׳ תנועות בסוגר. ויען כי מחברו ידבר על שבעה דרכי השיר, השכיל לשים בראשי התיבות, שבהן מתחילים שבעת החרוזים, המלות „ש ב ע ה ה מ ה״ (בעין אקראסטיכאן), כאשר תחזינה עיניך מישרים. גם חשבתי אל נכון לעשות בו איזה תקונים, הלא המה: א). בחרוז הא׳ בדלת יתת „בשיריהם״ צ״ל: בְּשִׁיר וְהֵם *); וזה מוכרח משקול הדעת ומפני המשקל. ובאשר יעיד על

---

*) יפה תקנת! והמעתיק חבר שתי תיבות ביחד בכוי בטעות.

תם ונשלם ונחתם
על ידי א י ש ת ם.
אל הסופר הבה פדיון
יראה מהר שיבת ציון
לו ישעך צוה עליון
אותי השב אל אפריון.

זה הדלת שבחרוז האחרון המתאים עם הראשון; ב). בחרוז הד׳ בדלת תחת „לענות״ צ״ל: „לעשות״; ג). בחרוז הו׳ בדלת תחת „להראות״ צ״ל: „להרבות״; ד) בחרוז הז׳ בסוגר תחת „שירים״ צ״ל "שָׂרִים". ואתה הואל נא בטובך לעיין יפה בהכ״י אולי תמצא סמובין להשערתי זאת *); וגם אם לא תמצא, יתכן כי המעתיקים שגו ברואה ושבשו את השיר. וזה באורו בקצרה: על המחבר שיר לשים לבו לשבעה כללים: א) שיהיה שירו הגון וראוי לקבעו בנגון, ובכן עליו לשמור נתיבות הנגינה, כי ע״כ נקרא בשם: „שיר״, וצוארו נאוה בחרוזים הנעימים להשמעות אזנים; ב): טורי שירו לא יעלו בלולים המרים חמרים, פעם ארוכים ופעם קצרים, כ״א יהיו ערוכים ושמורים כתבנית בתים ומצופים בזהב השוא; ג): אך החרוז בסוגר יהיה יוצא ונשלם בנח-נראה ולא בנח-נסתר, ר״ל באותיות אהו״י; ד) שלא יניח הנע ויניע הנח לצרך המשקל, (ובדבר הזה חטאו כמעט כל בעלי השירים השקולים); ה) השיר צריך להיות קל וצח למען ירוץ הקורא בו ולא יתהלך בכבדות כ״א בשפה ברורה ונעימה יחוה דעת. ו) ממיטב השיר שיהיה כעין טבעת שנעוץ תחלתה בסופה: וכאשר עשה המחבר שלפנינו, שאותן המלות שסיים בהן החרוז הראשון, בהן עצמן היא מסיים גם את החרוז האחרון; ז) אל ימהר להרבות משקלים נוסף על אלה שגבלו ראשונים, כי רק החלום בא ברוב ענין, וכל המוסף גורע, והותם המחבר שירו, באמרו, כי כל שיר יביאו במשפט ה מ ש ו ר ר י ם היודעים פרק בשירה וזמרה, החכמים היודעים חכמת הלשון ודקדוקה, וגם ע ש י ר י ד ע ת, החוקרים לכל תכלית כחות הנפש והטבע, - -

---

*) עיינתי עוד הפעם בכ״י פאריס, ומצאתי שם „לענות״ „להראות״, כמו שהדפסתי בפ״ר „בכנסת ישראל״; אבל יפה הגהת „שרים״ תחת „שירים״, וכ״ה בכ״י פאריס — י א פ ״ ז.

מאמר ט.

ש ע ר ה מ ת ג[1])

כללו של דבר, לעולם כשבאים ב׳ מלכים [2]) לפני הנגינה, נותנים במלך ראשון „מתג״. גם לפני אותיות אחה״ע שהם בחט״פ יבא מ ת ג ; וכשבא חולם על א׳ ושורק ובוי״ו ושב״א, והירק תחת יו״ד ושב״א, וק״ג ושב״א, וק״ק ושב״א בכל אלו ה מ ל כ י ם שבאים קודם השב״א נותנים מ ת ג, אם לא בטלוהו דגש והטף ונגינה, וסימן נד״ח. [ר״ל: נ״ינה, דגש, חטף — מה״ר [3]).

ידעתי, ידידי, ידעתי כי יש לבאר את ג׳ הדרכים גם באופנים אחרים, ביחוד אם תשים אותם מחזה מול מחזה עם ז׳ התנאים שהתנה עם המשורר רבי י ה ו ד ה ב ן ש ל מ ה א ל ח ר י ז י ז״ל [בספרו „תחכמוני״, פרק י״ח], באמרו, „יש לשיר שבעה תנאים ובהם יערב וינעם, ויהיו דרכיו דרכי נעם, וכל מי שלא ישמור התנאים האלו יהיה שירו למרמס, וידמה לשכבת הטל, וחם השמש ונמס!״ — וכבר אמרתי בחפזי, להשיב ברלת ו׳ את הנוסחא הראשונה לאיתנה, ע״פ התנאי הששי ל א ל ח ר י ז י: „צריך למשורר בהשלימו שירתו, לבל ימהר להראותה, עד יברר אותה, ואל ישאיר חלאתה עליה, וטומאתה עליה וכו׳; אפס לכ״ז אין הסוגר עולה יפה. ידידך הכותב בחפזון: ד״ר ש מ ״ ן.

[1]) השער הזה, הכולל דיני ה מ ת ג, הוא מאמר מיוחד אשר מ״כ בכ״י פאריס Cod. hèbr. No. 189, p. 147, אחר חתימת המאמר „א ג ר ת ה ש ב ת״ ל ה ר א ב ״ ע ז״ל. והמדקדק הר״ר מ ש ה ה כ ה ן רייכערזאָהן מווילנא, בבקשתי, הואיל מטובו להעיר עליו, אשר אביא דבריו פה בחתימת שמו ב ר ״ ת „מה״ר״. והנה השער הזה הדפסתי בפעם ראשונה במ״ע „ה צ י ו ן״ [חברת ג׳, טבת תרמ״ח], ושם עמוד 17, הערה א׳], כתבתי כי המאמר הזה מיוחס להראב״ע; אך הר׳ שוח״ה נ״י מפקפק בזה מאד.

[2]) המדקדקים הראשונים, קראו את השבעה תנועות: חולם, מלופים, קבוץ, או שורק, חירק, פתח-גדול, קמץ-גדול או צירא, בשם: מ ל כ י ם. וע׳ הראיש ספר „המאזנים״ הטעם לזה. וכן כנוהו הנגינות המפסיקים בשם: מ ל כ י ם, כנודע. י א פ ״ ז.

[3]) בלמדי בספרי רבי א ל י ה ה מ ד ק ד ק ז״ל, ובבאי להשיר

ועתה אבאר כל אחד על מכונו: ב׳ מלכים לפני הנגינה, הוא תיבה בת ג׳ הברות והנגינה בהברה אחרונה: ולפי שאין נכון לג׳ מלכים להשתמש בכתר אחד, לכן נִתַּן המתג במלך ראשון להפרידו מעל אחיו. אמנם, אם חטף יבא בין שני מלכים ראשונים, אזי לא יהיה שום מתג, כמו וַיְדַבֵּר משה [1]). גם אם יבא דגש במלך שני, אזי ינתק מתג מוסרותיו, כגון וַיֹּאמַר [2]). ואם ג׳ הברות לפני הנגינה, ובהברה שלישית דגש, הרגש לא יבטלנו, כמו משוה רגלי כאילות [3]) והמתג במלך ראשון [4]). ואם ג׳ הברות לפני הנגינה ולא יהיה שם מבטל, אז

השמיני בספרו "פרקי אליהו" [בדפוס וויניציאה שנת ש״ו, דף ס״א; ודפוס פראג תקנ״ג: דף מ״ה], נפלאתי מסימנו החדש נ׳ד׳ה׳ [ר״ל: נגינה, דגש, חירק] כלומר: כי בראש המלה לא יבא לעולם שוא־פשוט על אותיות אהח״ע, רק שוא־מֻרכב; אבל באמצע יבא שוא־פשוט באחד משלשה פנים, ונתן סימן טוב הר״ת "נד״ה", ר״ל: כשתהיה הנגינה לפני אהח״ע, או כשיבא דגש אחריהם, או כאשר החירק יבא לפניו תחת אות שמושית וכו׳ ע״ש; ואחריו נגרר בסימנא דנא גם הרב הישׁ״ן ז״ל בס׳ "מנחת שי" [יהושע ו׳, י״ז], ונקטתי האי כללא בידי כמרגניתא טבא. והח׳ הבקי בכל ספרי המדקדקים מהרא״ל גאָרדן נ״י, המו״ל והמבאר את ספר "דקדוק אליהו". להגר״א *) זצ״ל, הביא ג״כ בהערותיו "לשער השוא" את הסי׳ נד״ה בשם בעל "מנחת ש״י", ונעלם ממנו, כי כבר קדמוהו בזה הראב״ח ז״ל "בפרקי שירה" שלו — ולא ידה ממנו נד״ה! יאפ״ז.

[1]) וזה נקרא הטף; ע׳ טעמו בהלהנ״ק סי׳ קנ״ד ובשאר מחברותי הקטנות — מה״ר.

[2]) ע׳ ג״כ ספרי הנ״ל. וזה ג״כ פשוט להבינו — מה״ר.

[3]) צ״ל: וישם רגלי כָּאַיָּלוֹת [חבקוק ג׳—י״ט]. (בכ״י איתא: "משוה רגלי וגו׳ — יאפ״ז).

[4]) ר״ל: אצל הקמץ, ונסוג המתג מן הפתח של האלף לסבת דגישות היו״ד — מה״ר.

---

*) נדפס בווילנא שנת תרל״ד. ואינני יודע למה שינה המו״ל המבאר את שם הספר והסב שמו: "משפטי לשון עברית"? וכן לא יֵעָשֶׂה!

המתג בהברה ב׳, כמו וְיִתֵּדוֹתָיו וּמֵיתְרֵיהֶם [1]; ואם אך ב׳ הברות לפני התיבה הנגינה [2]) ואין שם מבטל בהברה ראשונה המתג, כגון כי מֵעוֹלָם שברתי עֻלֵּךְ [ירמיה ב׳, כ׳].

ואותיות א״ח ה״ע שהם בחט״פ, בין בחט״פ גדול בין בחט״פ קטן, ולפני אלו האותיות אחד ממלכי נוטריקון [3]), נותנים המלך כאותו מלך; כגון: יעמדנו, מהנימה [4]), ויעלו, מאהבת מים [5]), עת לֶאֱהֹב, ועזוז נוראותיך [תהלים קמ״ה, ו׳] [6]).

הולם על וא״ו ושב״א, ושורק בוא״ו ושב״א, והירק תחת יו״ד ושב״א [7]), דין אחד להם. מן המלכים האלו אשר יבא קודם השב״א, נותנים בו מתג להפרידו משב״א, כמו: רֹוכְבֵי אתונות [שופטים ה׳], תּוֹלְדוֹת נח [בראשית ב׳], ושמן על ראשך אל יחסר [קהלת ט׳, ה׳], עד שׁוּבְךָ [בראשית ג׳, י״ט], פִּינְחָס, נִינְוֵה, וְיִרְאוּ מה׳ [8])׳ קוּמְךָ.

ואם יבא אחד ממבטלי מ ת ג באות שלפני ה ה ט ף (ר״ל: השב״א — מה״ר), אז לא יהיה שום מ ת ג [9]); והוא הדין לק״ג ושבא ולק״ק ושבא, אשר לישאר המלכים הבאים קודם בסוף החט״ף; כמו: ידך, עמך [10]), תורתך.

---

[1]) ואצל הציר״א שהיא שלישית להנגנה ושניה מהוין לנגינה; ואולו צ״ל: בהברה ג׳? — מה״ר. [בכ״י פארים כתוב ב ה ב ר ה ב״ ואין לשבש — י א פ " ז].

[2]) ציל: התנועה הנגינית — מ ה " ר.

[3]) ר״ל: אית״ן מש״ה וכלב. [4]) צ״ל יעמד, מחנים. [5]) בכ״י בט״ס "מים", וצ״ל: "נשים".

[6]) ר״ל: פתח לפני הט״פ וסגל לפני הט״ס, וכמבואר בחלהנ״ק צ״ז, צ״ט, ובישאר מחברותי הקטנות.

[7]) כמו: ויראו ת׳ וייראו מלא יו״ד.

[8]) ויחתו ויראו (ש״א י״ז) ת׳ וייראו.

[9]) כמו: וידבר, וכן יעטפו, כמ״ש בחלהנ״ק סי׳ קנ״א.

[10]) "עמך" ט״ס בכ״י! ואולי צ״ל: אֶרְהָמְךָ? ע׳ חלה״פ הערה 307.

מ ה " ר

ועוד יש מתגים הַנִּתָּנִים בראש המלה ונקראים געיא. וזה הכלל: כ"מ אשר יצא המתג, היא הגעיא, לפני אות אה"ר צריך להשמיע כשמע הנקודה אשר תהיה אחריה, מלבד בהברות א [למשל:] וְעֵדֵיהֶם [ישעיה מ"ד] לְהָקְהֵל [אסתר ה', י"א] וְלַעֲמוֹד [שם] אוכל וְרָאִיתִי [שם ו'], וְאוּלָם אתם טפלי שקר [איוב י"ג, ד'], וְהַמְּכּוּ ככל יקפצון [שם כ"ד כ"ד]. ובכל שער אותיות הברתן כהברית "אה".

סליק שער המתג.

כל אֱלֹהֵי שבמקרא הטעם מלרע, בר מן ג', והסימן שכ"ק[1] [פי' שֵׁם, כֶּסֶף, קֶדֶם — מה"ר.], אֱלֹהֵי שֵׁם, אֱלֹהֵי כֶסֶף, מעונה אֱלֹהֵי קדם [2].

כל וַיֹּאמֶר מלעיל, כל וַיֹּאמַר מלרע. פּוֹקְדִי, אעפ"י שהתלישא על הפ"א, אומרים הנגינה על הקו"ף, וכן בכ"מ [3]. וגם הזרקא אף על פי שהיא בסוף תיבה, אומרים אותה במקום ישכונת טעמה מן הדין, כמו: ויֹּאמֶר יתרו [שמות י"ח — י"ד] [4].

סימן של פרס דמגלה: עליונים למטה, ותחתונים למעלה, פי': שנים העליונים פרס הטעם למטה נגינתם למעלה [5].

---

[1]) בכ"י פארים "שב"ק" בבי"ת בטעות — יאפ"ז.

[2]) ר"ל: בשלשה אלה הנגינה נסוגה אחור לסבת קרבת הנגינות — מה"ר. [3]) ע' חלקת הנקוד סי' ק"ל.

[4]) פירושו לפירושו: פי' שני פעמים פרס ומדי העליונים, ר"ל: שנזכרו ראשונה, היינו בפסוק א', ג', ושם א' י"ד — שני אלה הם מלרע, לפי שהם בנגינה; משא"כ שני פעמים פרס ומדי התחתונים. היינו שבאו א' י"ח: א'—י"ט, הם באו במתג, שהוא כהצי נגינה, מלעיל באות הפ"א, לפי שהם מוקפים. ובע"כ המתג נסו"א אל הפ"א, לפי שבשורק: שהוא שלישית לנגינה, לא תוכל לבא, לפי שהיא תקל"ה. ועל פתח הרי"ש במלת פרס, ג"כ לא תוכל לבא, לפי שהיא הברה-מֻרכבת, על כן בעל כרחך בא המתג מלעיל אצל הפ"א — מה"ר.

שרביט הזהב וְחָיָה [אסתר ד׳—י״א] והסימן מַלְכַּת שְׁבָא[1]. אין ד ר ג א פחות משנים מעלות לפני ה ת ב י ר, פחות משנים זהו דרגא, מרכא[2].

לעולם לא יתחברו שני ש ב א י ם ו מ י נ ה אחת[3]; לכך נקוד: לִיהודא, מִיהודא. כי מן הדין היה לו לינקד כמו לישׂשכר לזבולון[4], אלא מפני טעם זה שלא יתחברו יחד[5] בראש התיבה[6].

בפרשת כי תשא ב׳ פעמים העלֵית[7] והשני הֶעֱלִיתָ; והסימן: וַיֵּיטֶב אלהים למילדות וַיִּרֶב העם [שמות א׳—כ׳].

---

[1] כלומר: של אסתר המלכה וְחָיָה בשב״א; אבל של פרעה המלך: וָחָיָה [שמות ע׳, ט״ז] בקמץ הוא״ו — מ ה ״ ר

[2] צ״ל לדעתי: זה הדרגא נעשה "מרכא", כמו״ש "במסלול" במסלת הנגינות שלי, סי׳ כ״ב — מ ה י ר.

[3] ט״ס וצ״ל ו ת מ ו נ ה אחת; ר״ל: לא ב׳ שואים נחים, מלבד בסוף התיבה, כמו פָּקַדְתְּ וכדומה. ולא ב׳ שואים נעים בראש התיבה, ושני שואים באמצע, הראשון שונ״ח והשני שוא-נע, כמו יִשְׂמְחוּ, וכמבואר בחוברותי — מ ה ״ ר.

[4] ט״ס וצ״ל: לכך נקוד לִזְבֻלֻן, כי מן הדין היה לו לינקד בשוא הלמד כמו: לְיִשָּׂשכָר — מ ה ״ ר.

[5] ר״ל: שני שואים.

[6] לבד בהיטם לִיהוּדָה, מִיהוּדָה, וכן בִּיהוּדָה, כִּיהוּדָה, בטל גם השו״א של היו״ד ונעשה נח־נסתר אחר אותיות בכל״ם שלפניה. ועי׳ מה שכתבתי בחלהנ״ק סי׳ צ״ו וסי׳ צ״ט, ועוד אצלי במקו״א בחוברותי; וע׳ מה שהבאתי דברי הראב״ע בחלהנ״ק צד 143, הערה 7, ותמצא מקור היום לדבריו אלה שיצאו בהכת״י דפארים למקוטעים ומוטעים, עד שנראה, כי הסופר והמעתיק הזה היה הדיוט גדול. ועוד ע״ש צד 144 הערה 10 — מ ה ״ ר.

[7] הראשון הֶעֱלֵית בצירא, והוא בס׳ שמות ל״ב—ז׳: אשר העלֵית מארץ מצרים; והשני הֶעֱלִית בחירק: אתה והעם אשר הֶעֱלִיתָ מארץ מצרים [שם ל״ג א׳]. והסי׳: וייטב אלהים למילדות וַיִּרֶב העם [שמות א׳—כ]. פי׳: וייטב הוא בצירא כנגד "העלֵית" הראשון שהוא בצירא;

סימן של ותרא האתון דבלק אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת [1] כו׳,

ת ם.

מאמר י [1])

לכבוד הרב החכם היקר והמפורסם, כש״ת מוהר״ר ש ז ח ״ ה הי״ו.

שַׂשְׂתִּי כעל כל הון בקבלי את מכתבך בצירוף המכתבים של ב״ג ז״ל, והנני נותן לכבודך תודה ות״ח בעד מפעלך זאת, ואות הוא לאהבה נאמנה לחכמת ב״ג ז״ל וליקרת-רוח הוא לך.

והנה מקצר-רוח ועבודה קשה בנדודי בגולה, לא יכלתי עד כה לשמור הבטחתי לבא אליך במאמרי בדבר פירוש ,,ס פ ר י צ י ר ה״ כ״י, אשר שחרתני להעתיקו למענך; אך עתה כאשר ידי מגעת שקדתי על דבריך, והנני להודיעך, כי פירושים ,,לספר יצירה״ בכ״י נמצאים בהביבליותיקה פה בכרכים שונים.

הקובצים המסומנים Cod. 680, 765, מיוחסים להרמב״ן; הקובצים 765—66—68 לר׳ א ב ר ה ם ב ן ד ו ד (הראב״ד); הקובצים המסומנים: 843, 767, 770 מיוחסים לר׳ ש ב ת י ד ו נ ו ל י הרופא; הקובץ No. 764 בל׳ ערבי מאת ר׳ י ה ו ד א ב ן מ ל כ י; הקובץ 881, נכתב בל׳ לטיני ובלי שם המחבר [2]). ועוד נמצאים פה קובצים כ״י המכלכלים

אבל אחריו השני וַיִּרֶב העם, בהירק אצל מלת העם, והוא כנגד מ״ש ,,אתה והעם אשר הֶעֱלִיתָ״, ג״כ בהירק.

[1]) לכאורה אמרתי, כי גם זה סי׳ שני להנ״ל, היינו ,,ותֵּרא התי״ו בציר״א; ,,וַתִּלָּחֵץ אל הקיר וַתִּלְחַץ את רגל בלעם״, התי״ו בחירק. וכן וּבְנֵי ישראל, הציר״א הוא הראשון ואחריו החירק, והוא סימן לשתי פעמים ,,העֱלִית״ ,,העֱלִית״ הנ״ל; אך כל זה הוא דרך להדודי ולא אליבא דאמת. והעיקר, כי המעתיק פלוני אלמוני, ציין לו שני מראה מקומות לאיזה ענין הנחוץ לו, והבל על דאבדין ולא משתכחין! מ ה ״ ר.

[1]) נדפס במ״ע ,,ה מ ג י ד״ שנת השלשים [No: 6—11] בשנוים מעטים.

[2]) ואולי הוא הפי׳ ,,לספר יצירה״ בל׳ רומית כאת הח״ יאָהאן פ א ס ט ע ל שנדפס בפארים בשנת 1552, ונקוב בשם: ,,Abraha

פירושים לס׳ יצירה בלי שם המפרש בכרכים שונים המסומנים: 843; 799, 774, 770, 768, 766, 763, 680; ועוד שני קובצים בכ״י תחת הסימן: Cod. hébr. No. 1048 ,1092

והנה, לא אטיף פה דברים רק על אדות שני כת״י האחרונים, ואשר אחד מהם שלחתי לכבודך את ההעתקה ממנו.

הקבין No. 1048, כתוב עליו מראשו: „חבור כפי דעת אחד מן החכמים הנקרא אבוסהל בן תמים״; וכרוך הוא עם עוד ארבעה ספרים בכ״י הנקובים בשם: א) ספר „המשיחה והתשבורת״ בלי שם המחבר[1]); ב) באור הוצאת המבטאים לר׳ עמנואל בן יעקב; ג) פירוש ספר „חקת השמים״ וספר הטעמים״ למשתרי ליאון; ד) אגרת פרופיית דוראן אלשלתיאל גרמיאן; [2]) ה) פי׳ ספר יצירה לאבוסהל בן תמים הנ״ל.

מתחיל מן דף ס״ה עד דף צ״ה, ודף פ״ד נקרע ממנו מחציתו; וגם הדפים צ״ג צ״ד רק והלק מכל עבריהם, ומתחיל אח״כ מראשית דף צ״ה וגומר דף ק״ז. ולפי״ז מספר הדפים אשר בקבין זה ארבעים ושנים דפים בעלי שני עמודים.— ודא ודא אחת היא, ולא כאשר השבת כי שני פירושים מחולקים הם. נכתב בכתב ספרדי על ניר עב בתבנית רבע-יד ניר, והעלים והכתב נשחת ומקולקל ע״י הבלעת יסודי מימיי ולחלוחית.

הקבין הזה, היה למראה עיני הח׳ כרמולי נ״ע, ועל שער הספר רָשַׁם בעטו בכתב-ספרדי שֵמות הספרים הנקובים לעיל, והתם שמו „אליקום כרמולי״ למטה בכתב-משיטה האשכנזי.

הקבין השני הרשום בסימן 1092 [3]), מתחיל פי׳ לס׳ יצירה,

Mipatriarchae Libere Jezirah, Guil. Postellus: גנוז בהביבליותיקה הגדולה פה תחת הסימן: Inv. A. 6590, 16⁰

[1]) בלי ספק הוא היא חבור „המשיחה והתשבורת״ לר׳ אברהם בן חייא הנשיא, הנספח לס׳ „משנת המדות״ אשר הויל הרמש״ש לכבוד הח׳ צונץ ז״ל ליום מלאות לו שבעים שנה. והח׳ ב״נ ז״ל הו״ל את הקדמת הספר בהצופה „להמגיד״ שנה שניה.

[2]) אולי היא האגרת לר׳ פריפוט דוראן ור׳ שאלתיאל הנדפס בספר „אבן בוחן״ בעיר [פ״פ דמיין בשנת תר״ו]—

[3]) מכורך עם עוד י״ב ספרים קטנים בכ״י, ובתוכם גם הקדמת ר׳ בנימין מרומי הנדפסת בתיר „הקדמה״ לספר „המהלך״ להרמ״ק ז״ל.

ומכלכל מן דף קמ״ג עד דף קנ״ה סוף ע״א. ובעמוד ב׳ מתחיל המכתב „וזאת ליהודה״[1]), שהדפיסו הד״ר יעללינעק נ״ל בספרו „ג נ ז י ח כ מ ת ה ק ב ל ה״ , [ליפסיאה תרי״ג, עמוד 28—13].

ובלי שָׁפֵק קראת במ״ע "Journal Asiatique" [בחברת לחדש יולי שנת 1850] מה שכתב שמה על ארות „ספר יצירה״ החכם והבלשן הגדול ר׳ ש ל מ ה מ ו נ ק ז״ל; ומה שכתב החכם הגדול מוהר״ר מ. ה. ל א נ ד ו י ע ר ז״ל, במאמרו היקר: „איבערזיכט דער געשיכטע אונד ליטעראטור דער קבלה״ , הנדפס בהמשכים במ״ע "Orient" להד״ר Fürst ז״ל [משנת 1845, No. 14, עמוד 14—213]; ובמאמרו היקר במ״ע הנ״ל , הנקוב בשם: „דיא צווייא קאָממענטאַרע צום בוכע י צ י ר ה״ , [בשנת 1846 , No. 1, וגליון 36, עמוד 64—63—562] ; ומה שכתבו במקצוע הזה החכמים י ה ״ ש והרש״ז ז״ל „כ כ ר ם ח מ ד״ [חברת ה׳, דף ס״ז, ברלין תרי״ד], ויש להאריך בענין זה. י א פ ״ ז .

---

[1]) את הדברים שהבאתי „בהמגיד“ בהמכתב „וזאת ליהודה“, נדפס שמה בטעות, וצ״ל כך : „ובדף 171 ע״א מצאתי כתוב כדברים האלה : „ואמנם כהנה ג״כ זאת התורה השניה להודיע לך , אחרי כי מה שחשב הרב ר׳ ש ל מ ה ב ״ ר א ב ר ה ם ז״ל בן א ד ר ת על עניני או מה ששמע, היה הכל רעות רוח ! והראיה ע״ז שאני כבר סדרתי למודי , ולמדתי המקרא ודקדוקי הפעולה די ספקי עד שחברתי בדקדוק ספרים עוד מספיקים ללומדיהם עד שיקראו בעלי דקדוק בדורינו זה כשידעום לפי הצורך. ולמדתי תלמוד גמר ופסוק משני מינים עד שהפסיק לי ממנו לדעת המצוות ; ולמדתי דרשות והגדות וברייתות למוד בינוני ולמדתי הגיון וחכמת הטבע וקצת הלמודים בלתי עמקה ולמדתי חכמת אלהות על דרך המחקר; ולמדתי מקצה חכמת הרפואות מפני ידיעת עניני הגופים והתחלפותם בעבור שיש להם מבא גדול בחכמת הטבע ; ולמדתי „המורה“ הנקרא „מורה הנבוכים“ , מורה באמת בעומקה מופלאה עם סתריו ועמו „המלמדי“ „וספר האמונות“ לר׳ סעדיה וספר חו״ה לר׳ בחיי , וכל אלה עם ספרי אברהם בן עזרא בחכמה הגיעוני לבקש סוד הספירות וכו׳ וכו׳, ע״ש.

מאמר יא

עתרת שלום וברכה לכבוד ידידי היקר, הרב החכם המופלא, צמ"ס ונודע לשם ולתהלה כש"ת מוהר"ר ש ׀ ח " ה הי"ו.

מכתבך הנכבד בלוית תשורתך חלף עבודתי למענך בהעתקת „ספר יצירה", באוני בברכה ותודה רבה. ולמלואים למכתבי העבר אכתוב לכבודך עוד דברים אחרים על אדות „ספר יצירה" כ"י.

הנה בהתימי בהעתקת הפי' „לספר יצירה" הנסמן באות 1848, ועברתי בין בתרי הכ"י בשום לב, אז נוכחתי לדעת כי בהקבין הזה נמצאים שני פירושים שונים לס' יצירה, וזה וזה חסר; בפירוש הראשון הסר באחריתו והשני—בראשיתו. וחוזר אני מדברי כי דא ודא אחת היא. ותסתיים לדברי אלה, כי תחת אשר בראשיתו מהלל המפרש הזה את הרס"ג ז"ל, ואמר: „מי יתן ואהיה בימיו להועיל לנפשי ממנו", אמר אח"כ (בדף 104) בזה"ל: ופי' עליו הפיתומי, אבל לא הטיב בפירושו ויורה שהוא היה קורא החכמות החיצונית וגורס אותן ולא היה יודע ענינן וכשהיה יוצה לחלק הדבר היה נפסק וראוי לתקן דבריו ולבאר מקום טעותו" — עכ"ל. ושוב אומר (בדף 105), וז"ל: „וכבר דברתי ע"ז בדבר מספיק בספר אשר הברתי על חשבון". ובדף 100 מ"כ כן: „וזה כמובן מן התקנה שתקנו בזה הספר שיחסו אותו לנכד החסיד ז"ל. ובדף 104 מ"כ: „והמתקן והמחבר הספר הזה היה חכם חסיד ופלוסוף שלם מקיף על חכמת פלוסופיא אין מי שידע דבריו אלא מי שעיין בחכמות". ובדף 69 ע"ב מ"כ: „שתקין עד שנה זו, שהיא שנת שמ"ר למספר הערב והיא שנת אלפים תש"ו ליצירה ואצל הנוצרים שנת אלפים תש"נ — עכ"ל. ובדף 96 אומר: „והיה חכם אחד מזקננו שמו יצחק בן שלמה אומר בלשה"ק אצל הטברנים הט' והצ' . . . כלומר שהוא קורא ויטע אהלי אפדני והיה מקיים התי"ו והיא בכתיבת ט'; והיה קורא ויצרכו את לשונם והיה קורא צד"י בנקודה מלעיל והיא כתובה דל"ת. והיה הזקן הזה מיטבע במקרא והיינו משתוים עם הארבעים באותיות א"ב שיש לנו ולהם כ"ט אותיות אלא שיש לנו ש"ים שאינם מצויות אצלם והם הג"מ"ל והפ"א וכו' ואלו היינו מדברים בחלוף הנופל בקולות בין לשוננו ולשונן היינו מאריכין בענין הספר—

והנה לא נעלם מכבודך, כי הה' מהרי"ל דוכעס [ז"ל] הביא כבר

העתקות ודוגמאות [1] מפי' אבוסהל ן' תמים על „ספר יצירה" כ"י פארים, בספרו „שירי שלמה" לר"ש בן גבירול [ה"א הנובר תרי"ח]; והלק גדול העתיק מכ"י זה והדפים במ"ע „ישרון" אשר יצא לאור ע"י מהר"י קאבאק בלבוב. ובספרו הנ"ל, מבקש החכם דוכעס מאת יהידי סגלה אשר נמצא בידם בשלמות הכ"י פי' לס' יצירה המיוחס לר' יעקב ן' נסים ז"ל, כי יעריכו עם ההעתקות מספר יצירה אשר הביאן „בשירי שלמה" על שם אבוסהל ן' תמים, למען יתבררו ויתלבנו הדברים מבטן מי יצא הפי' הזה אשר בכ"י פארים. והיה נדרש לבקשתו זאת הד"ר א ל י ע ז ר ל ע ו ו י ע"ה מברייטאן והודיעו [„בצופה" להמגיד שנה שלישית No. 15]: כי נמצא באוצר ספריו פי' לספר יצירה בכ"י המיוחש ג"כ לר"י ן' נסים, כמו הכ"י מינכן No, 47]; וכי אחרי התבוננו היטב, וערך והשוה הכ"י שלו מול ההעתקות אשר הביאו הה' דוכעס „בשירי שלמה" על שם דוניש ן' ן' תמים, ראה והבין כי הפירושים האלה מפי מ ח ב ר א ח ד יצאו, ורק ש נ י מ ע ת י ק י ם העתיקו אותו ל ע ב ר י ת מגוף הפירוש ה ע ר ב י לס' יצירה, כל אחד ואחד בסגנון לשונו, כאשר קרה לספרי הרמב"ם. והה' ל ע ו ו י הנ"ל, מביא שמה לדוגמא דבר אחד מהכ"י שלו בדבר הברת הכ"ד אותיות, אשר מצאתים ג"כ אות באות בכ"י 1048, ששלחתי לכבודך העתקה ממנו.

ולפי זה יפה מאוד השערת הרה"ח החוקר ר' ש נ י א ו ר ז ק " ש ז"ל, כי הכ"י דפארים, מינכן, יה"ש ויטר"ל, כולם אחד המה ומיוחשים ללא בעליהם, ומחברם הוא הרופא ר' י צ ח ק ה י ש ר א ל י [2] ז"ל.

---

[1] במ"ע „ליטעראטורבלאטט דעם אָריענטס" [משנת 1845, No. 36] מובא איזה דברים מפי' בן יעקב בן נסים „לספר יצירה" כ"י מינכן והבאתים במ"ע „הצפירה" שנה י"ז.

[2] הוא הרופא ר' יצחק הישראלי ה ר א ש ו ן, להבדילו מן ר"י ה י ש ר א ל י בעל „יסוד עולם" שחי בזמן הרא"ש ז"ל, הנקוב בשמות נפרדים כדרכי היושבים בערב: יצחק אבו יעקב, יצחק אבן סולימן, נולד במצרים קרוב לשנת ד' תקצ"ט ליצירה. הוא היה רופא-עינים מומחא ובסוף ימיו קבע ישיבתו ב ק א י ר ו ו א ן אצל תלמידו הרופא הגדול ר יצחק בן עמרם, ונתקבל אח"כ לשרת בתור רופא לפני ה א י מ א ם האפריקני, הוא השליט: א ב ו - מ ח מ ד - א ב ד ו ל א ה - מ ה ד י. החכם הגדול הזה, האריך ימים יותר ממאה שנה והלך ערירי בלי בנים ובנות;

וראה דברי הרב שי"ר ז"ל בהערותיו לתולדות הרס"ג, שהחליט שמה, כי גם הפירוש של הרס"ג „לספר יצירה" הנדפס בעיר מנטובה, מיוחש ג"כ ללא־בעליו ולא מֵעט הרס"ג יצא. וגם הרה"ח הרש"ז ז"ל, משער בנפשו, כי פי' זה הנדפס הוא לר' שבתי דונולי, ורק נחלף מהר"ת ר"ש לר"ס. והח' דוכעס בספרו „נחל קדומים" [דף ג' בהערה, הנובר תרי"ג], מביא שמה העתקה א' לחזק את דברי שי"ר ז"ל, מאת הה' ר"ז שטערן נ"ע, אשר העתיק מגליון כת"י אשר בפארמא קבין 769; וז"ל: „ואולי דברי הדפוס (ר"ל: פי' רס"ג הנדפס) משגה היא ולאיש אשר לא עמל בו יתנו חלקו, כאשר עשו בפי' ספר יצירה שכנוהו להראב"ד והוא מחכם ר' יוסף ארוך[1]) כמו שכתוב במקומו" — עכ"ל בכ"י[2]). וע' בספר „התחיה" [ח"א, עמוד 39, ברלין תר"י].

והנה פירושים „לספר יצירה" בכתב־יד מאת מחברים שונים, גנוזים בכמה בתי־אוצרות הספרים באיברופה. הפירוש של ר' שבתי דונולו הרופא. נמצא בביבליותיקה של הדוכס הגדול בעיר פירינצי באטליא, בקבין הנסמן ישם Cod. 41 Plut. 44. גם כ"י אחר בביבליותיקה בעיר פארמא, והעתקה ממנו בביבליותיקה של שר"ל ז"ל, ונדפס ממנה בספר „קונטרס המסרת" להח' דוכעס [טיבינגן 1846]; ופירוש „לספר יצירה" מאת ר"א מגרמיזא, כת"י ממש של רבי אליה בחור ז"ל[3]), ביד ר' יואל אלמנצי ז"ל, והובא בתוך שאר ספריו „לבריטייש מוזיאום" בלונדריש, ועוד כת"י אחר חסר קבין 47 בביבליותיקה במינכן; וכ"י רש"ף פטרבורג [כרך ה', קבין ששי]; ופירוש הרמב"ן לס' יצירה בליידין קבין No. 6; ועוד ישם פירוש אחר בקבין 16, וכתב על הישער כי היא מאת החסיד ר' יצחק סגי־נהור בהרב ר' אברהם ב"ר דוד

אבל ספריו הרבים הטמונים בכתב־יד בהביבליותיקה בפארים, המה לזכרון טוב לי לדור דורים. באירו „לספר יצירה", הזכירו לטוב גם המליץ ר' ידעיה הבדרשי ז"ל במכתב־התנצלות שלו להרשב"א ז"ל. ועי' בהמגיד [שנה ראשונה No. 53], ומאמרו של הח' כרמולי ז"ל במ"ע „הציון" להד"ר יאָסט משנת תר"א, עמוד 47.

[1]) ע' בס' „אוצר הספרים" לבן־יעקב אות 315.

[2]) בלתי נודע מבטן מי יצאו הדברים האלה.

[3]) ע' מאמר: „שירי ברכה" לשר"ל ז"ל שנדפס „בהלבנון" שנה שלישית עמוד 18—317.

מפּוּשקארי [1]) ; ופירושים שונים לס"י בבתי־אוצרות הספרים אשר באנגיליקא וקאזאנאטאָ , ובהוַתיקן ברומי־רבתי ; ופי' לס"י, רק על ל"ב נתיבות , כ"א דפים בכתיבה ספרדית היה בידי החכם הר"ר חיים הלוי הורוויין בפ"פ דמאין , תחת הסי' 153 ; ועוד פי' לס' יצירה להרמב"ן ומאת המקובל רבי משה קורדוביירו ז"ל [2]) , נמצאים בהביבליותיקה של הר"ר שמואל שאָנבלום בלבוב ; ופי' לס"י מאת ר' אליעזר הדרשן ז"ל , כ"י לייפציג Cod. 30 ; ופירושים שונים מאת הרס"ג ומאת ר' משה בוטריל ומאת הראב"ד , כ"י על קלף בשלשה קובצים שונים , בהלקת הספרים של הרר"א ז"ל באוקספּורד [3]).

והנני ידידך מוקירך ומכבדך הדוש"ת
יאפ"ז.

מאמר יב

שלמא רבא יסגא לכבוד ירי"נ ה"ה הרב החכם המפורסם לשם ולתהלה' כש"ת מוהר"ר שז"ה נ"י.

בתתי לך את תודתי בעד אגרותיך היקרות , אמרתי אתכבד נא לבא לפניך עוד במכתבי זה ולהוסיף בו דברים אחדים על אדות ספרי ה"כי דפאריס , אשר חלק מהם הואלתי להעתיקם לכבודך הרם.

הקבץ כ"י אשר בביבליותיקה הלאומית פה פאריס הנסמן בסי' החדש No. 704 ובסי' הישן 209 , הוא ספר „מורה המורה" לר' שם טוב ב"ר יוסף בן פלקירא , והוא באור על ספר מו"נ להרמב"ם עפ"י

---

[1]) ע' מאמרו של הר"ג פאָללאק ז"ל : „על אדות כת"י ליידין", שנדפס בהמשכים במ"ע „המגיד" שנה שלישית ושנה ששית.

[2]) מובא „בביבליותיקה" של פירסט , חלק א' דף 187.

[3]) החי מאיר למברט בפארים , הו"ל את „ספר יצירה" בל' ערבי ותרגום צרפתי , וזה שמו אשר על שער הספר :
„Commentaire sur le sefer Jesira au Livre de la Création par le Gaon Saadya de Tajjaum, publié et Traduit par Mayer Lambert, Professeur au Séminaire Israélite. Paris, 1891.", 8°

דעות ושטות הפלוסופים ונחלק לפרקים; בראשו שיר גדול הנמצא גם בדפוס, ובסופו איזה פרקים, כוללים השגות על העתקת ר"ש אבן תיבון ז"ל, בס"ה פ"ג דפים. ובדף פ"ג באמצע ע"ב, מתחיל ספר „הדרבן" המכלכל רק שלשה דפים ובו התימת הספר. ובסופו כתיב מאת הסופר והמעתיק בזה"ל: „נשלם זה הספר ב י ר ו ש ל י ם ע"ה וי"ת ב"ב [1], יום המישי כ"ט להדש אלול שנת ה ק נ "א ליצירה, כשם שֶׁזִּכַּנִי ה' לכתבו כן יזכני ללמוד בו ולעמוד על אמתתו כדי לעובדו מאהבה כמו שאמר אברהם אוהבו ויקוים בי מקרא שכתוב לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וגו' וגו' אמ"ן [2] סלה" — עכ"ל.

הכ"י הזה, הוא בלי שער ובלי הקדמה, כדרך המעתיקים וכותבי ספרים בימים הקדמונים; ורק מראש הספר כתוב זה מחדש בעברית ובהעתקה צרפתית כי היא ספר „מורה המורה" לרש"ט בן פלקירא. באיזה מקומות בהכ"י הזה נכתבו בצדי הגליונות ובשוליהם תקונים והגהות בכתב משיטה אשכנזית וגם באשורית הנכתב זה מקרוב, והכרתי כי כל אלה כתובים המה בידי הד"ר כ ר מ ו ל י נ"ע, אשר למד בספר הזה בשבתו בפארים.

מראש הספר יש גליון אחד הלק, ומצאתי כתיב עליו בכתב אשורית עגול: „עלי באהבה אני הצעיר מ ר ד כ י ד י ן יצ"ו אמן כ"ר ש ב ת י צ ב י ירו"ם": והשתוממתי על המראה! ולא אפונה, כי להרין ר' מרדכי הזה היה שייך אח"כ הכ"י הנ"ל; וכפי הנראה, היה מכהן בתור דַּיָּן בקהלת ישראל בירושלים, והיה נמשך בחבלי אהבה באמונת כַּת ש ב ת י צ ב י מ ו ר ה ימ"ש: והיה חצק כולי האי לְפָרֵשׁ שמו בשער הספר אשר יד הכל יהיה ממשמשין בו.

הכ"י הזה, הוא על ניר עב וישן מאד; כתוב בכתיבה ספרדית באותיות גדולות, ומיושנות מעט מתמונת האותיות יש"י אשר בדפוס: ואיזה אותיות נשתיים זה לזה, כמו הה"ת והמ"ם, הסמ"ך והפ"א, הרי"ש והדל"ת, עד כי בעמל רב העותקתי ממנו, ואת הזכוכית מגדלת לא סרתי מתוך ידי מבלי אבא לידי טעות. שלשה העלים הראשונים מקבץ זה, האותיות נמחקות מאד ונאכלים מתולעת ספרים ומלאים נקבים כרשת. מכורך יפה בעור אדום וזר מוזהב מְרֻבָּע על הטבלאות סביב, מעשה דפוס־

[1] ר"ת: עיר הקדושה ותבנה במהרה בימינו.

[2] המעתיק העלים שמו ונקד על תיבת „אמ"ן"; אולי קא מרמז רמוזי בזה את שמו בר"ת ?—

מועקה, מלאכת האוגד־ספרים כטעם המאה הי״ז או הי״ח; ועל גבו שלשה חותמות באותיות רומות בר״ת .B. E, משלבות ומבלעות אשה עם אהותה (Monogramm) וכתרים מעליהן.

והנה ספר „מורה המורה“, נמצא גם בכ״י בביבליותיקה של האקדמיה בעיר ליידין תחת הסימן .No 20, וכ״י בגנזי הבודיליאני באוקספורד .No 2546, וכ״י די רוסי בפארמא .No 164, וכ״י גינצבורג ויה״ש ועוד. ואך למותר הוא לכתוב בפרט אדות פנימותו של הספר הזה, אחר כי כבר נדפס בעיר פרעשבורג בשנת תקצ״ח.

הקבץ כ״י .Fond. hèbr 1005, כולל ששה עשר ספרים במספר; והספרים האלה כוללים מאמרים שונים, שלמים ומקוטעים ומחֻברים יחד בכרך אחד, בס״ה קל״ג דפים.

א): ספר „עשרה מאמרות“ על הכמת הגיון בקצור ומכלכל י״א דפים; ב): מן דף י״א עד ק״א עוד „הגיון אחר קצר“ בלי שם המחבר [1], ס״ה עשרה דפים: ג): מאמר „ריב התלמוד והפלוסופיא“, ג׳ דפים; ד): מן דף כ״ד עד דף כ״ה, ספר יקר על מולדות ועברונות, הנקוב בשם: „שש כנפים“ בששה סעיפים, וכל סעיף נקרא כנף, מאת הר״ר עמנואל בן יעקב [2] ז״ל; ה): מאמר קטן, כללים על

[1]) וכתוב בסופו: נשלם הספר הזה „ספר קצור ההגיון“ ופי׳ ד׳ פרקי מרע לידי באלפי הצעיר לא הדל אליהו בכ״ר אליעזר יצ״ו בשנת . . . עכ״ל. ולא נמצא יותר. והנה ספרי כת״י על חכמת הגיון למחברים שונים, נמצאים בקובצים הרבה בגנזי בתי־אוצרות הספרים. ובכ״י ר׳ח׳ם׳ Cod. 766 יש ספר „קצור הגיון“ מאת אלבניטא הספרדי, אשר העתיקו החכם והמעתיק הנודע ר׳ אברהם בן אביגדור ז״ל; אך הגיון זה איני יודע למי הוא! וכבר אמר הרמש״ש: „ובקצת רשימות כ״י יש בזה ערבוב גדול אשר אין לברר וללבן הדברים“. ואין לו דמיון כלל להקבץ 330 כ״י פארים, הנעתק ללשה״ק ע״י הר׳ יהודה ב״ר שמואל שלום ז״ל; וגם לא להקבץ כ״י 245 על הגיון לר׳ אליה הפלוסוף.

[2]) ספר „שש כנפים“ על מהלך החמה והלבנה עם לוחות, נמצא באוקספורד בחלקת הספרים של הרד״א ז״ל, תחת הסימן .Cod. a. 272 g; וכ״י רח״ם מהאמבורג תחת אות 829, והובא בתו שאר ספריו אל הבריטיש מוזיאום בלונדון; וכ״י ליידין תחת הסי׳ Warn. No. 66 עם באור מאת הר׳ יצחק ב״ר יחיאל אשכנזי ז״ל; ובבית־עקד ספרי הממשלה

דבר המליצה ושירי הספרדים [1]), וכתיב בראשו בזה״ל: „מה שמצאתי בספר הישן כתבתי וגם זה החבור שם מצאתי ואכתיב״, ומבלבל רק עמוד אחד (דף כ״ה ע״א); ו): „ספר המורא״ חבור נפלא ויקר נגד שיטת הפלוסופיא של אריסטו ואפלטון מאת ר׳ ב׳ ש מ ר י ה ג א ו ן ה א ק ר י ט י [2]), כולל ט״ו דפים עד דף מ״ט; ז) פי׳ ארבעה פרקים של מדע״, כולל ששה דפים עד מ״ט סוף ע״א; ח): ובראש עמוד ב׳ מתחיל עוד פירוש אחר על „ד׳ פרקים של מדע״, כולל עניני מחקר במציאות הבורא ית׳, בס״ה ט״ו דפים עד דף ס״ד ריש עמוד ע״ב: ט): מאמר יקר כולל רק שני דפים, והוא באור על מהז״ל: „כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשא באלכסונא״ עם צורים הנדסיים על פי עומק

בווינא בחלקת הספרים של הפריפיסיר ס ב ס ט ת י י ן ט ע נ ג נ א ג ל תחת המספר CLXXXI, עם באור עליו מאת הר״ר מ א י ר ש פ י ר א ז״ל, (אשר היה חי במאה הי״ג או הי״ד באשכנז), וכתוב שם כי נכתב בשנת רל״א להששי; ובכ״י אלמנצי קבץ 212, עם פירוש מאת ר״ש בן אביגדור ז״ל, מבלבל רק ד׳ דפים. התחלתו: „אמר המחבר וראוי להודיעך ובין עד בין הקודם והמתאחר וראוי שתדע כי בעל כנפים הגיד דעתו״: וסופו: „למען יקל בעיניהם תשובת השואל ולא ימצא חסרון תשובה בידם״. ואח״כ מתחיל „ס פ ר ה א ו פ נ י ם״ מתורגם ע״י הנ״ל, נכתב בשנת 1459 מאת ר׳ שם-טוב בעד ר׳ ש מ ו א ל ד י מ ו ד י נ א. ובכ״י א ל מ נ צ י No. 96—XII, נמצא מאמר אחד מאת ר׳ עמנואל ן׳ יעקב „בעל כנפים״ ומבלבל נ״ז דפים: ותחילתו: „אמר עמנואל בן יעקב הרי אתם ראו ני מצאתי בשגגה שיוצא מלפני השליטים בחכמה הלמודית״ וכו׳ וסופו: עד כה מצאה ידי בטעמי הלוחות — ע״כ. והנה הח׳ בן-יעקב ז״ל אמר: [אוצה״ס עמוד 012] „ובכ״י ו א ״ ל נמצא ספר זה (שש כנפים) עם באור ופירושים לר׳ עמנואל״, ושואל שם: א״כ למי הספר ומי המפרש? ולא ידע כי כתוב שם מפרש כי הבאור הוא לר׳ אברהם בן אביגדור ז״ל.

[1]) יצא לאור על ידי במ״ע השנתי „כנסת ישראל״ [שנה שניה, עמוד 9, 10, 8, 7 בחלק „אורות מאופל״]. המעתיק לא זכר לא את שם המחבר ולא את שם הספר אשר העתיק ממנו, וגם לא כלה את מלאכתו.

[2]) גם בכ״י פארים P. 148, Cod. 334, נזכר שמה: ש מ ר י ה בן הנדיב ר׳ א ל י ה ה פ ר נ ס ה ק ר י ט י.

חכמת המדידה: וכתוב מלעיל מאת המעתיק בזה"ל: "בלמדי מסכת סוכה והגעתי עד הלכה כל אמתא ברבוע מצאתי זה הפרויש ולא נודע אצלי מי המחבר והוא זולת פירש"י ורבינו יאודאי ושאר המחברים ז"ל — עכ"ל; י) מדף ס"ז ולהלן מתחיל באור על אותיות אהו"י ועל המסרה: "כל בג"ד כפ"ת הסמוכו ליהו"י רפי". וכתוב מלעיל בראש הבאור באותיות גדולות מאד: אמר נתן הרופא המחבר [1]; מכלכל רק דף והצי, ר"ל עד דף ס"ה באמצע ע"ב; יא): מאמר על דבר "שם המפריש", וכתוב מתהלתו בדיו אדום ובכתב אשורית מרובע באותיות גדולות: "אמר אברהם המחבר ן' עזרא: כבר פירשתי כי השם הנכתב ואינו נקרא ככה הוא שם העצם והעצם הוא הכבוד וכו', ומסיים בדף ס"ט סוף ע"א בזה"ל: זה החשבון יו־ה על מעלת השם הנכבד יתברך ויתעלה ויתנשא שמו אמן ולזה נבהרו אותיות אהו"י בשם השם מכל אותיות הא"ב—עכ"ל. ואח"כ מתחיל באותיות גדולות בדיו שחור: "עוד אמר בפרשת ואלה שמות ואם אלכסון עגול וכו' וגומר בציורים בסוף עמוד ב'. יב): מראש דף ע' מתחיל "ספר האישפרא", הנקרא "טראקדו האישפרו" על הכמת הגלגלים, וכתוב עליו מתחלתו: שעשאו הכם נוצרי והעתיקו הכם יהודי בלשה"ק [2]; כולל רק עמוד אחד והצי והפסיק הסופר במלאכתו

---

[1]) שטתו בכללי הדקדוק באותיות אהו"י, היא ע"ד ר' יוסף גיקטילאזל במאמרו "מעין גנים" הנספח לספר הדקדוק "עין הקורא" לר' אליקום מלונדריש, הנדפס בברלין תקס"ה. והנה ר' נתן הרופא הזה, הוא הוא המחבר ספר "מבחר המאמרים" הנמצא בכ"י בהביבליותיקה בליידין, אשר הו"ל מכ"י זה הרב ר' אברהם ברוך בן משה רפאל פיפירנו ז"ל, הגאב"ד דעיר ליוואָרנו, בשנת תקצ"א. הוא הרב ר"ב פיפירנו ז"ל אשר הגיה את הס' "פחד יצחק" ושָׂם עליו הערותיו בשם "זכיר לאברהם", ואשר חבר ספר שירים בשם "קול עוגב", ונפטר בשם טוב ביום כ"א תמוז תרכ"ד. ["המזכיר" לרמש"ש, שנה ששית חוברת ל"ה]. וס' לקוטים מן "מבחר המאמרים" הנ"ל, יש בכ"י אלמנצי ז"ל תחת הס' No. 9.

[2]) והנה לא נזכר מאת המעתיק ספר הזה לא שם החכם הנוצרי המחבר ולא את שֵׁם אחינו המעתיק את הס' לעברית. והנני להעיר, כי יש ספר אשפירא (Syfâre) הגדול וגם ספר "אשפירא הקטן" המתאר

ולא השלימו; יג): דף ע"א רֵק והלק, ובדף ע"ב מתחיל ספר „השגות על ההכם הפלוסוף למהרא"ם בספר „המבא", ס"ה י"א דפים עד דף פ"ג ע"ב; יד): ומראש פ"ד ע"א מתחיל „ספר הצמחים" לאריסטו הפלוסוף כולל שני מאמרים; והוא בכתיבה אח-ת ע"י סופר מאוחר. הישני דפים הראשונים בכתב האָכדייץ והשאר בכתב רש"י, כולל י"ד דפים, ובסוף (דף צ"ז ע"ב) הס' כתוב בזה"ל: „נשלם המאמר הזה הישני מספר הצמחים העתיקו החכם ר' קלונימוס בר קלונימוס [1]) והתהלה לאל". טו) הדפים

גם בשם „ספר הגלגל"; את הספר אשפירא הגדול חברו בשפת לטיני המלומד יוחנן שקרו די בוסקי (St. Johannes de Sacrebosco), שהיה חי ברומי, הנקוב בשם: (Liber de Sphaere); והחכם ר' שלמה ב"ר אברהם אבינדור ז"ל העתיקו לשפת עבר, והוסב שמו „מראות אופנים", ונדפסו בבסיליאה בשנת ש"ו להששי (1546) ע"י הכומר המלומד סבסטתיון מינסטר, תלמידו של הראב"ח ז"ל. ועוד נספח אליו ספר „צורת הארץ" להר"ר אברהם הנשיא הספרדי ז"ל, עם העתקה רומית מאת הכומר ה' אָסוואלד שרעקענפֿוכס, שהיה פרופֿיסור בלשה"ק בעיר מייניגגען, ועם הגהות והוספות וציורים הנדסיים מאת הכומר מינסטר הנ"ל; אך בהוצאה זו, נפלו שבושים וטעותים הרבה בדפוס, וחסרו בה גם איזה שערים ופתחים, עד כי בשנת הת"פ קם חכם אחד ממדינת ליטא, אשר ידיו היה רב לו בהכמת התכונה ושמו ר' יונתן ב"ר יוסף איש ראָזינאי [בעהמ"ח ספר „ישועה בישראל" על קדוש החדש להרמב"ם הנדפס בפ"פ דמאין שנת ת"פ], והדפיסו מחדש כשלמותו בעיר אופֿינבך. — ספר „מראה אופנים" לר"ש בן אבינדור הנ"ל, ב' ספרים על ניר, עם הגהות והערות בצד הגליון מאת ר' מתתיה בן שלמה דלקרוט (de la Crut (*), נמצאים בכ"י בביבליותיקה של הממשלה בווינא תחת הס' No. 182, ונכתבים בעיר בילוניא (Bologna) אשר באטליה בשנת ש"י להששי. וגם כ"י אלמנצי No. 254, כולל טו דפים ונחלק לד' שערים נכתב במנטובה שנת 1552; וכ"י רד"א עם פי' ר' חיים ליסקער ז"ל.

[1]) החכם בן-יעקב ז"ל כתב [באוצה"ס עמוד 53], וז"ל: „ספר הצמחים" אהש"ב שנעתק מר' קלונימוס ומצאתי קצתו באוקספורד

---

*) ואינו ר' מתתיה דלקרוט מלונדון המעתיק ספר „צל עולם", אשר היה חי בזמן גרוש צרפת, ור' מתתיה מאטליה היה חי במאה הי" למספרם.

צ"ה וצ"ט רק וחלק מכל עבריהם, ומן דף ק' מתחיל הספרים האלה: א) „קצור המספר" מאת הרב ר' יהודא ן' בורגה ז"ל [1]) ; ב) „כלי האופקי" להנ"ל ; ג) מאמר „לדעת מדת כל דבר", כולל כ"ז דפים בכתב

וכו' ולא היה נודע עד היום (!). ואינו ספר הצמחים המיוחס לאריסטו עצמו הנמצא גם בהעתקה עברית" וכו'. וכפי הנראה, לא ראה ולא ידע מכ"י פארים הנ"ל הכתוב עליו מפרש כי הוא מאת אריסטו הפלוסוף והעתיקו ר' קלונימוס בר קלונימוס ז"ל.

[1]) ואשער בנפשי כי הוא מהר"י ן' ווירגה ז"ל, אביו וזקנו של הרופא ר' שלמה ן' ווירגא, בעל המחבר ספר „שבט יהודה" ; אשר הובאו דבריו בשו"ת „אבקת רוכל" סי' צ"ט ותשובה לדבריו שם סי' ק' [חיד"א בס' שה"ג] ; ואשר היה חי בלישבונה (Lissabon) קרוב לשנת ר"מ להששי [רמש"ש באֶנציקלאפ. של ערש עט גרובער, II, 27, 439]. והנה בס' „שבט יהודה' מובא: כי הר' יודא ן' ווירגא ז"ל ברח מעיר הגדולה שיביליא ללישבונה, אחר אשר הרבה יהודים מהאנוסים הועלו על המוקד ותפשוהו גם אותו, ואהרי אשר יסרוהו ביסורים וענוים קשים ר"ל מת בבית-הסהר", ומזכירו סתם בלי תאר „אבי זקני". ועוד מביא שם נכדו המחבר ספור נפלא ע"ד הנס אשר שמע[מפי החסיד הר"ר אברהם ן' ערמא על ארות מהר"י ן' ווירגא הנזכר, ומכנהו רק בשם „אדוני". וראה תולדותיו בארוכה מאת הד"ר וויענער נספחות לס' „שבט יהודר", שהו"ל בעיר הנובר תרט"ו, עם העתקה אשכנזית ובדפוס יפה ומהודר מאד ובטיב הגהה. והנני לסיים בדברי הד"ר וויענער (שם) בשנוי קצת: „שם אביו נעלם ממנו! ואף כי המתרגם האשכנזי משנת זא"ת ור' אליקום חזן מעיר קאמרנא בתרגומו האשכנזי, ואחריהם החכם Wolf בחלק א' לרשימת ספריו, והח' צעדנער בספרו "Auswahl" עמוד 86, כתבו ששם אביו ר' יהודה היה, לא ידעתי מאיזה מקור שאבו! כי בדפוסי אנדרינופלי ובפראג לא נמצא מזה מאומה, ורק בשער של דפוסי אמשטרדם והנדפסים אחריהם, ר' יהודה נקרא זקנו של המחבר: גם במקומות אשר נזכר ר' יהודה וכו' לא דבר המחבר ממנו כבן מאביו. ולכן נראה יותר כדעת הה' די רוסי בספרו, שר' יהודה הנזכר היו מאבותיו של רבי שלמה; ואולי נשמט מלת „זקני" אחרי מלת „אדוני" — ע"כ דברי פי חכם חן. והנה לא אֶפונה כי הח' צעדנר ז"ל, לָמַד זאת מדברי הרב חיד"א ז"ל, אשר אחריו החרו החזיקו בזה כל החכמים כותבי תולדות

רש"י [1]) טז) : מן דף קכ"ה עד סוף הספר, כולל ענינים קטנים במולדות ועברונות והשבונות בתשברת, ובסוף יש איזה באורים קטנים על דקדוק הראב"ע בבאורו על התורה. נכתב מסופר אחר בכתב משיטה-אטלקית, ובאותיות קטנות ודקית מאד.

הקבין זה, הוא כ"י יפה מאד, על ניר עב בתבנית שמינית יד ניר ומכֻרך בגויל לבן.

ועתה נפן נא אל הכ"י „פי' על ד' פרקי מדע", הראשון והשני הנמצאים בקבין זה אשר לא נזכר עליהם שם המחבר. אמנם מראשיתו וסיפו מצאתי כתוב שני שירים קטנים, אשר מהם נוכחתי לדעת מכטן מי יצאו הפרושים האלם וגם שֵם הספר. ואמצא נחוץ להביאם פה בהעתקה אות באות :

בתחלת הספר :

עת הבנות באו לדלות
מים ממי בור מדעם
באו רועים ויגרשום
וקם משה ויושיעם
ו י ה ו ד ה ג ו ר א ר י ה דלה
דלה להם אך הפעם.

בסוף הספר :

עת פתח אל רחם לבי
ילד אז לי בן לא אחר
וקראתיו בשמו ב ן פ ו ר ת
לאמור יוסף לי בן אחר.

והנה ע"פ השירים האלה, נוכחתי לדעת, כי המפריש על „ד' פרקי המדע" של הרמב"ם ז"ל הנמצא בכ"י זה, הוא הפלוסוף רבי י ה ו ד א

גדולי ישראל. ועי' בשה"ג אות יו"ד ושו"ת „אבקת רוכל" אשר הר' חיד"א מזכיר שם.

[1]) ומסיים בזה"ל : וא"כ אופן היישוב י"ב אלף מילין שהוא מהלך ד' מאות יום ולפי החשבון הזה יתחלפו כל שאר החשבונית, תם של"ע-- עד כאן לשוני.

גור אריה ז"ל; והוא הוא ר' יהודא בן-משה בן-דניאל מרומי, המכנה בפי חכמי הנוצרים בשם הכבוד: J. Romano philosophus divinus (הפלוסוף האלהי), החי בסוף המאה הי"ג לספה"נ; והיה רבו של רוברטו מלך נפולי בלשה"ק, ומפורסם בזמנו למעתיק נאמן ורגיל מרומית לעברית [וואָלף, ביבליותיקה העבראיקה, ח"ג צד 448]. והוא הוא ספרו „בן פורת" הפי' על ספר „יסודי התורה" להרמב"ם ז"ל, אשר מביאו ד"ר צונץ נ"ע בצייטשריפט של גייגער [T. II, 328], אשר היה בין ספרי כ"י היקרים של שטערן וביסליכים (תחת הסי' No. 52—55), ונמכרו אח"כ אל הביבליותיקה של הדוכסת Marie Louise בעיר פרמא [1]). וגם שם, בסוף הכ"י, איתא השירים האלה אות באות כמו בכ"י פארים הנ"ל. ואסעמאני מביא ברשימת כ"י וַתִּיקָן, כ"י חסר תחת הסי' Cod. 298 — 10, המתאר בשם „שבילי הלקט" או „שבילי דעה" מאת ר' יהודא הפלוסוף; ומשער גם כן כי הוא ר' יהודה גור אריה והוא ספרו „בן-פורת" המוסב בשם אחר, והרמש"ש הרכין לו ראשו בזה [„המזכיר", תרכ"ה Nr. 45 עמוד 66, ואחריו נגרר בעל אוצה"ס עמוד 79, ע"ש]. וגם וואָלף „בביבליותיקה" שלו, מביא בשם ביתולוצצי כי בבית-עקד הספרים של הדוכס הגדול בעיר פירינצי, נמצאים שמה איזה קובצים בכ"י של ר' יהודא הפלוסוף, ובתוכם באור על סדר התפלות, המסמן שם במספר Plut. II, Nr. 2. ועי' מאמרו של הרמש"ש הנקוב בשם: „Quida Rom. Notiza" הנדפס במ"ע האטלקי „Il Bounarroti", במ"ע „המזכיר" שם, את אשר כתוב בסוף כ"י מינכן Cod. 120 בזה"ל: „תמו דברי העתקת גור אריה בהוכחת קצת מההגיון והעתיקו לאדון מלך רוברטו [2]) בלשון נוצרי והמלך והפלוסוף

[1]) מרבית הספרים האלה באו לידם מעזבון עקד-הספרים של ה' פואַ, אשר כתבו אודותם: צונץ, צור געשיכטע צד 240, ושד"ל בביבליותיקה שלו דף ס"ד; ונדפסה אח"כ רשימה שלמה מספרים אלו ע"י החו' פ. פעררא במ"ע „המזכיר" משנת תרכ"ד [מחברת ל"ט, עד שנת תרכ"ו חברת מ"ח].

[2]) שמו היה Robert D'anjou מלך נפולי, בנו של קרלוס השני, אשר ישב על כסא מלכותו אחריו; עזר את הקיסר היינריך השביעי במלחמותיו נגד ליאיש מביירה ונלחם אי-צלחה בעלותי למלחמה על

הנזכר שבהו מזאת ההעתקה ושמו עטרת ראשו״—עכ״ל. ובסוף קבין כ״י יה״ם No. 115 כתוב בזה״ל: „זה הספר הועתק מספר הניצרי הנקרא בלשונם „די קאוזיז״ לכבודך ר״י (רובירטו ?) — ע״כ.

ובזה אחוי קידה קמך, והנני ידידך הדו״ש י א פ ״ ז.

פאריס, א׳ דר״ח חשון „כ״ה תבר״ך״.

מאמר יג *)

על אדת ספרי התנ״ך בהעתקת מיניסטר.

שוכט״ס לכביד ידי״נ הרב הגדול בתורה, חכם ומלומד בלשונות העמים, כש״ת מוהר״ר בוני ן׳ אמתי נ״י [1]), במדינת פולניה.

על פי הידיעה שבאה ממני במה״ע „המליץ״ (תרמ״ז, יריעה קנ״א) כי נמכר בקיץ העבר בפומבי בעיר ל ו נ ד ר י ש תנ״ך מ ד פ ו ס ק ד מ ו ן במחיר: א ל פ י ם ו ש ש מ א ו ת ו ה מ ש י ם ל י ט ר א שטרלינג — באת אלי, באחד ממכתביך היקרים, לשאול עצה מפי בנידון תנ״ך ישן, וחסר בו השער, הוצאת הכומר מינסטר, שיש בידי אחד ממכיריך למכור; ותחשבני כמומחה בדברי לשפוט על ס פ ר י ם ע ת י ק י ם ולקבוע מחירם, ואדע להגיד לכבודך אל נכון אם ראוי התנ״ך של מינסטר להחשב במספר האנטיקים, וכמה יוכל להיות שויו לפי שער שבשוק,

---

ארץ סיציליאה. נולד בשנת 1275 ומת 1343 [מאיר״ם האנדליקסיקן]. יע׳ אדותיו בס׳ „שבט יהודה״ [צד 38, הנזכר תרט״ו].

*) מכתבים ספרותים הרבה כמו אלה בתור: „Mémoires en forme de Lettre״ ערכתי לכמה חכמים בחו״ל: אך לפוגת לבי, לא נשארה בידי העתקה רק מאלה ה ח מ ש ה מ כ ת ב י ם, שאני נותנם פה לפני הקוראים הנכבדים. י א פ ״ ז.

[1]) הוא הוא החכם הנודע לשם מוהר״ר י ו ס ף לבית ר א ז ע נ ט ה א ל מסיבאלקי, שחתם א״ע כן בשולי מאמריו ומכתביו הנפלאים שנדפסו לפני איזה שנים „בהמליץ״: ופעמים רבות חתם את שמו בהכרמל ולבנון באות „R״ לבד, וגם בשם „הצעיר״. וזה לא כביר תקע אהלו בווארשוי, והנהו אחד מידידי היקרים אשר בו אתפאר, יזרח שמו לעד!

והנה אחרי התודה הנאותה לכבודך בעד הכבוד שהלקת לי בענותנותך הגדולה, הנני להשיב לך כפי קוצר ידיעתי.

הכומר המלומד סבתטיון מינסטר, הדפיס את המקראות גדולות שלו בהעתקה רומית, נקובה בשם: „מקדש ה' ואוצר ישע", בשני כרכים גדולים בתבנית פוליו; ועל שער הספר כתוב: „עשרים וארבע ספרי המכתב הקדוש, עם העתקתו בלשון רומיים ועם פירוש קצר על פסוקים המוזרים וקשים, נדפס פה בעיר בזיל על ידי ז' מ' בסיעתא דשמיא". הה' המעתיק הזה גמר סדורן בשנת רצ"ד להששי (1534) בחדש אדר, והדפיסן אח"כ בשנת ש"ו (1546), [לא כמו שכתבת אלי, כי נדפסו בשנת רצ"ד]. התנ"ך הזה, יקר מאד במציאות ואיננו נמצא רק בידי יחידי סגלה ובגנזי ספרי-מלכים [1]. כל ספרי מינסטר, הן שחברם מעצמו, והן של אחרים והוא הוציאם לאור מחדש, יקרים המה מאד בעיני החוקרים והבקיאים בקורות וידיעות הספרים, בשביל יקרת ערכם ומפאת טיב ההגהה ויופי הדפוס [2]).

אמנם ספרי התנ"ך של מינסטר, אף כי יקרים המה במציאות ונוכל להכניסם במספר „ספרים עתיקים"; אבל יוצאים המה מכלל אינקונבלי שנחשבים כמאנוסקריפטי ממש, אשר לזאת לא נוכל להעלות את השער יותר משוים, כמו שנמכרו במחיר יקר ספרי התנ"ך בלונדריש שהיו מדפוס ג ו ט נ ב ר ג. ספרי אינקונבלי המה שנדפסו עד שנת ר"ם להששי ולמצער עד שנת ר"ס; וספרים עברים מדפוס זה אין למו מקח קצוב. ולכן אם יזדמן לעתים רחוקות כי ימכרו ספרים יקרים כאלה בפומבי, ישלם בעדם בדמים יקרים. הדפסת התנ"ך של גוטנברג, החלה בשנת 1452 וכלתה המלאכה בשנת 1452 [3]), וסבבה הוצאות רבות, ונמכרו במחיר

---

[1]) נמצא גם בביבליותיקה הגדולה בפאריס, ונמצאים בה ספרי התנ"ך במספר רב ובהעתקת שבעים לשונות.

[2]) ראה: ו ו א ל פ י ו ס, ביבליותיקה העבריקה, ח"א עמוד 928, אות סמך סי' 1744: ג ז נ י ו ס, „געשיכטע דער העבר. שפראכע אונד שריפט", עמוד 109, לייפציג 1815; ס ט א נ ג ע ס טהעאלאָג. סימיטיקה, ח"ב עמוד 353; מ א י ר ' ס „געשיכטע דער שריפט ערקלאֶרונג", עמוד 32; ל ו ד ו ו י ג ג י י ג ר, „דאס סטודיום דער העבר. שפראכע": סאב. מינסטר; ק ר פ י ל י ש געשיכטע וכו'.

[3]) כנודע, בגדו בו אח"כ שותפיו ה' פויסט ושֶפֶר מעיר הערענסהיים,

גדול גם בזמן המדפיס [1]) ; והתנ״ך הישן שנמכר בהון רב בלונדון היה מדפוס ג ו ט נ ב ר ג, שנחשב ל א י נ ק ו נ ב ל י ; אמנם לא כן ספרי התנ״ך של מ י נ ס ט ר, שאם ימכרו באיזה ביבליותיקה, שוה ערך מהירם עשרים או שלשים אדומים זהב, באשר מעטים המה בתבל העומדים למכירה ; אבל לאיש פרטי כמוך, וביותר במדינת פ ו ל נ י ה, שמעטים המה המבינים על ספרים יקרים כאלה ומעטי הקופצים עליהם, איננו שוה בין איש לרעהו רק המשה רו״כם ויותר מעט ; ומה גם כי התנ״ך שהנך חפין לקנותו חסר בו השער וסופו, ובאמת הבולגטה והעתקת מ י כ ל ו ס, יקרים המה ביותר מן התנ״ך של מינסטר. אמנם אם מוכר התנ״ך הזה, הוא איש מֵבין ואיננו חפין לזלזל במקחו, תוכל לשַלֵם במחירו עד סך עשרים רו״כ, ולא יותר.

והנה יקירי, הפצתי לבא לפניך הפעם בארוכה בנוגע לספרי אינקונבלי, ותולדות החכם הנוצרי סבסטתיין מינסטור, ויראתי פן אהיה לצחוק בעיניך, אם אבא להורות לפניך דבר את אשר כבר קראת ולמדת בספרים הצונים ; ומה לא תדע את אשר אדע אני ? בכל זאת אמרתי, לבלי יֵצא מכתבי זה קטוע ובלתי שלֵם, אכתוב פה גם איזה דברים הנוגעים ל ת ו ל ד ו ת י ו, אולי ימצאו בזה חפין אלה הקוראים שלא ראו את הספרים האלה, ואתך הסליחה.

הכומר סבסתיין מינסטר, שהיה פרופיסור בהיידלברג ובסיליאה, נולד בעיר א י נ ג ל ס ה י י ם בשנת 1489 ונפטר מעולמו בשנת 1552. הוא היה תלמידו של המדקדק פעליקאן בידיעת לשה״ק, ותלמיד ותיק של רבי אליה בחור ז״ל ; והיה מפורסם בזמנו לחכם מובהק בדקדוק לשה״ק וגם היה מהנדס והוקר גלילות הארץ. הוא החליף מכתבים רבים עם ר״א בחור, והעתיק כמעט כל ספריו לשפת לטינ. ספרו היותר נכבד

שעזבוהו גלמוד בשטראשבורג והלכו והדפיסו לבדם את „התהלים״ (בשנת 1455–56), אשר ביפיו ובטובו יוכל להתחרות עם הנדפסים בזמננו.

[1]) מ״ע „המבשר״ [שנה שניה No. 3], מביא בשם מ״ע „קירכליכע אנציינגר״ : כי בשנת 1524, הרין הדוכס Georges ממדינת זַכְּסֶן, את משפט המות Herrgott למיתה על אשר מכר ספרי תנ״ך : ועל סוחר ספרים אחר נחרץ הדין לְנַקֵר את עיניו, יען עשה סחורה בספר תורת האלהים. ועתה ישנן חברות לאלפים העוסקות בהפצת התנ״ך בעולם ומתורגמים במאתים לשונות — ברוך משנה העתים!

בדקדוק הוא ספר „מלאכת הדקדוק השלם", שבנה כל יסודותיו על יסודות „ס פ ר ה ב ח ו ר", וקראו בשם: „ספר הדקדוק וכל התיבות שנמצאו בלשה"ק", ונדפס בעיר ב ס י ל י א ה שנת רפ"ז כן חבר. ספר „קצור השרשים" להרד"ק, וקראו בשם „ספר השרשים עם נגזרים", ושניהם היו נמצאים בידי. והו"ל „ספר עברונות" (באזיל 1527); „ערוך דר' נתן" (1527); „דברי הבית השני" להראב"ד 1529); „שפה ברורה" להראב"ע (1532); „ספר המצות" לר' משה מקוצי (1533); „ספר יצירה" (1537) ועוד ספרים יקרים.

יקר מאד בערכו ספר „באור הרד"ק" לעמוס [1]) שהו"ל מ י נ ס ט ר בבסיליאה בשנת 1531. ומראשו נדפס המכתב מאת רבי אליה בחור, הנקרא בשם „מכתב מאליהו" שנשכחה זכרו מתוך הקהל מפני יקרת מציאותו. ובשנת רצ"ט הדפיס מינסטר בפעם הראשונה בבסיליאה, אצל המדפיס פטרוס היינריך, את הספר היקר „מ ס ו ר ת ה מ ס ו ר ת" להראב"ח ז"ל שהרעיש את התבל בעת צאתו על פני הוין; ומינסטר השגיה אז בעת הדפסתו שיצא מתוקן מבית הדפוס. הספר היקר הזה, נדפס בתבנית רביעית ומכלכל ט"ז יד-ניר קטנים, ויקר הוא מאד במציאות, ואני זכיתי לראותו אצל הרש"ז ז"ל.

על הספר „מ ל א כ ת ה ד ק ד ו ק ה ש ל ם" למינסטר, התפאר עלינו הדר' ג י י ג ר: כי אחרי רוב עמל וחפש מחֻפָּשׂ זמן רב בבתי-אוצרות הספרים זָכָה למצאו בהביבליותיקה הגדולה של הממשלה בעיר ד א ר מ ש ט א ד ט. יותר יקר במציאות הספר הדקדוק „ל ש ו ן ל מ ו ד י ם" [2]) בעברית ורומית מאת המתנצר יאָהַן איזאאק שהיה פרופיסור בעיר ק ו ל ו נ י א על נהר רינוס, ושמו היה ביהדותו: י ו ח נ ן ב"ר י צ ח ק ה ל ו י א ש כ נ ז י, שהדפיס בשנת שט"ו

[1]) הביבליוגרף מהר"י וואונדרבר ע"ה ממיטוי, מחבר ספר בל"א: „קורות היהודים בקורלנד", העיר בצדק במאמרו היקר שנדפס במה"ע „Orient" [שנת 1849, No. 4], כי בתולדות הראב"ע שנדפסו בספר אֶנציקלֶפדיה הכללי של ערש עט גרובר [ח"א, עמוד 79], וגם במ"ע „שולמית" [חלק ששי, עמוד 403], נתיחש הבאור הזה (על עמוס) להראב"ע בטעות ובאמת הוא מאת הרד"ק ז"ל.

[2]) היו בידי שני הספרים היקרים האלה ולפוגת לבי מכרתים בשעת דחקי בדמים פחותים.

בהעתקה רומית את הספר „רוח חן" שהו"ל ר' אליה בחור לפני מותו בשנת ש"ט. ובמחברתי „זכרונות ונוספות לתולדות הראב"ח", הזכרתי שמו, והחלטתי, כי הוא היה בן-אחיו מ פ ד ו ב ה, והמיר את דתו במספר שאר נכדיו של ר' אליה בחור, שחללו את השם ע"י מסירות ודלטירות לפני הפפא הקדוש וניט־פו על ירם כל הש"ס ביומי ביום ב' דר"ה"ש שנת שי"ד.

והנה על אדות יקרת התנ"ך בהעתקת מינסטר, הנני לסיים את מכתבי בסגנון הלשון של החכם רשי"פ ז"ל :

„כל משכיל בקורות הכנסיה הנוצרית יודע, כי עד הימים ההם היתה העתקת המקרא של הירֹאֶנימוס נחשבת ומוחזקת בקדושה, וכל הנוטה ממנו נחשב כמין וכופר; אך מאז החלו חכמי הנוצרים מימי רייכלין להבין במקרא על פי פירושי ה כ מ י י ש ר א ל , החלו לראות עמל ואון בהעתקת הירֹאֶנימוס, וינסו להעתיק איזה ספרים מכתבי הקדש בהעתקה נאמנה; אולם לא מצאו און לגשת אל מלאכת העתקת כל כתבי הקדש בהעתקה נאמנה; ויראו ויפחדו מחמת הקנאים, ומינסטר היה הראשון אשר דיבה נפשו עז לקרב אל המלאכה ולהשלימה. גם הוא לא יכול עוד להתרומם מעל הדעות הקדומות וקנאת אמונתו מלאה את לבבו שנאה אל מפרשי ישראל ועל פירושיהם המתנגדים ליסודות האמונה הנוצרית; בכל זאת, הודה ואמר בפה מלא, כי עם כל היותו יודע, שמלאכתו זאת תעורר שנאה ואיבה, גמר אומר לעשותה, למען ידע העם את כוונת כתה"ק עפ"י פירושי ה כ מ י י ש ר א ל , כי הם — אף שהמה בעצמם הולכים בחשך — המורים הנאמנים המדריכים להועיל והמובילים אל מחוז האמת והצדק, ע"כ דפח"ה. („שפה לנאמנים", עמוד 49, ווילנא תרמ"א).

אשרי מי שזכה לראות את פני ר' א ל י ה ב ח ו ר ותלמידיו היקרים, אשרי מי שנתן לו שלום והחזיר לו שלום, ה' יברך את עמו בשלום. והנני ידידך דו"ש

י א פ " ז.

מאמר יד.

א). לכבוד החכם הר׳ יאפ״ז בפאריז ! [1]

זה שנים אחדות עברו מאז בִּשַּׂרְתָּ בהמליץ, נחומים לספרותנו הדלה, לאמר: „כ ת ב י ה י ד היקרים אשר השאיר אחריו המנוח הרב החכם הכולל הר״ר ח י י ם ז ״ ק בזאגר, נמסרו לבן-עירו הרב החכם והחוקר הר״ר שניאור זק״ש בפארים, וידפיסם ב ש מ ו נ ה כ ר כ י ם ; ומני אָז לא נודע ולא נשמע בין החיים מה נעשה לכתבי ז״ק. אמנם אחרי מות הרש״ז פניתי אל ידִידי כני של הרש״ז, כבקשה, להודיעני מה היה לכתבי אביהם ? וענוני כי לא יָדעו מה היה להם !

ובכן, באשר היו לך מהלכים בבית הרש״ז ז״ל והיית גם קרוב אליו, אבקשך, כי תואיל נא להדיע איפה הם עתה ה כ ת ב י ם ? ומה יהיה גורלם ? וכשם שקבלת שכר , תודה מאת אוהבי חכמת-ישראל ומוקירי שם הרח״ז ז״ל — על ב ש ו ר ת ך , כן תקבל עתה שכר על ה ו ד ע ת ך .

מכבדך ומוקירך : יִשְׁבְּיאֵ״ל.

ב). מענה לכבוד הסופר היקר הר״ר י ש ב י א ל !

ברוך אתה כי הזכרתני נשכחות מה שהודעתי לפני איזה שנים במכתבי מפארים שראו אור במ״ע „המליץ״ , על אדות ספרי כתבי-יד של החכם המנוח מוהר״ר חיים ז״ק מעיר זאגיר. ואמ.ם כן, בן עירו , הרב החוקר המנוח רבי שניאור זק״ש ז״ל בעל „הכרם חמד״ , הראה לי לפני שנים אחדות ארגז קטן שקבל ע״י הפוסטה עם שמונה ספרי כתבי-יד, כרכים קטנים מאגדים, כתובים בעט עופרת זה זמן כביר בידי הר״ח ז״ק נ״ע , כוללים באורים על תנ״ך וכדומה. שנשלחו אליו מאת אשה עשירה אחת מעיר הוראדנא (כמדומה לי מאת בתו של המחבר ז״ל) ; ובעל „הכרם חמד״ שמח מאד על המתנה היקרה הזאת, ואמר לי, כי בדעתו להוציאם לאור ; אך לא שמר הבטחתו, כי לפונת לבי ולבב כל מוקירי חכמת הרש״ז ז״ל, באחרית ימיו היה נחבא אל הכלים, ואתו מתה חכמתו וגם חכמת רעיו וידידיו ששמע מפיהם ומה שהיה אתו בכתובים,

[1] שני המכתבים האלה נדפסו במ״ע „ה צ פ י ר ה״ שנת ת[illegible]ג No. 125—157 בשנוים קטנים.

ולדאבון לבנו נשארו אצלו כתביו וכת"י חכמי דורו חבושים בטמון ועין לא ראתם!

ועתה, דע נא יקירי, כי הרש"ז ז"ל השאיר אחריו ברכה אוצר ספריו הרבים יותר משלשת אלפים כרכים, וצוה לבניו קודם הסתלקותו מן העולם, לתתם במתנה לעדת ישראל (קונסיסטוריום) בפארים; ואחרי פטירתו הובא עקד ספריו חבושים וארוזים בעשרים תבות גדולות אל בית-מועד כנסת ישראל פה, מקום משכנו של הרב הכולל מוהר"ר צדוק הכהן הי"ו. וכפי שלקחו אזני שמץ דבר, יש את נפש יקרה של הרב הנ"ל נ"י, לאספם ביחד עם עזבון אוצר-הספרים שהניח אחריו ברכה הרב המנוח מוהר"ר אליעזר Isidor ז"ל, שהיה לפניו במשרה זאת, ולפתוח אח"כ בית-מקרא ספרים כללי בפארים לכל איש הדורש בספרות ישראל וספרי חכמיו ז"ל; ואינני יודע עוד מתי יצא הדבר מכח אל הפועל ואיך יפול דבר, כי אין לי מהלכים על פני חוץ, וגם את שני בניו של הרש"ז ז"ל לא אתראה פנים ולא ארע מקום שבתם.

אמנם החוקר המנוח בעל „הכרם חמד" ז"ל, בקחתו ממני ברכת פרידתו בהיותו גוסס ר"ל, נחם את לבבי, כי יצוה לבני משפחתו, כי ישלחו כל כתבי ידיו והבוריו לידי החכמים מוהר"ר שזה"ה והר"ר דוד קייפמן בפעשטה, למען יתעסקו המה בספריו לאחר מותו כאדם העושה בתוך שלו, ובלי ספק יקיימו בניו את צואת מר אביהם המנוח נ"ע.

כן הנני להודיעך, כי בחרף העבר, התלונן באזני החכם מוהר"ר שזח"ה הי"ו, באחד ממכתביו אלי, כי בנו של הרש"ז ז"ל פה, עָצֹר עָצַר תחת ידו ורשותו את כתבי יד מר אביו החכם ז"ל ואיננו הפיק להוציאם לידי, ודרש ממנו את כתובת בתו המשכלת מרת מלכה סג"ל שתחיה, המתגוררת בעיר Lille, כי יש את נפשו לכתוב לכבודה, ולעורר אותה כי תשמר את הבטחתה שהבטיחה אותו במכתביה שהריצה לו בעת מחלת אביה ז"ל ולמסור לידו את כל כתבי עזבון אביה החכם נ"ע; ולא הודיעני אז את תשובתה אליו.

והנה ארוני, אם באמת יש לך איזה נטיה פנימית בדבר, והנך בא מכח משפחת הר"ח ז"ק ז"ל, ותחפץ לדעת הכל אל נכון, עצתי אמונה כי תפנה ישר במכתב כתוב אשכנזית אל כבוד בת הרש"ז ז"ל.

י א פ " ז.